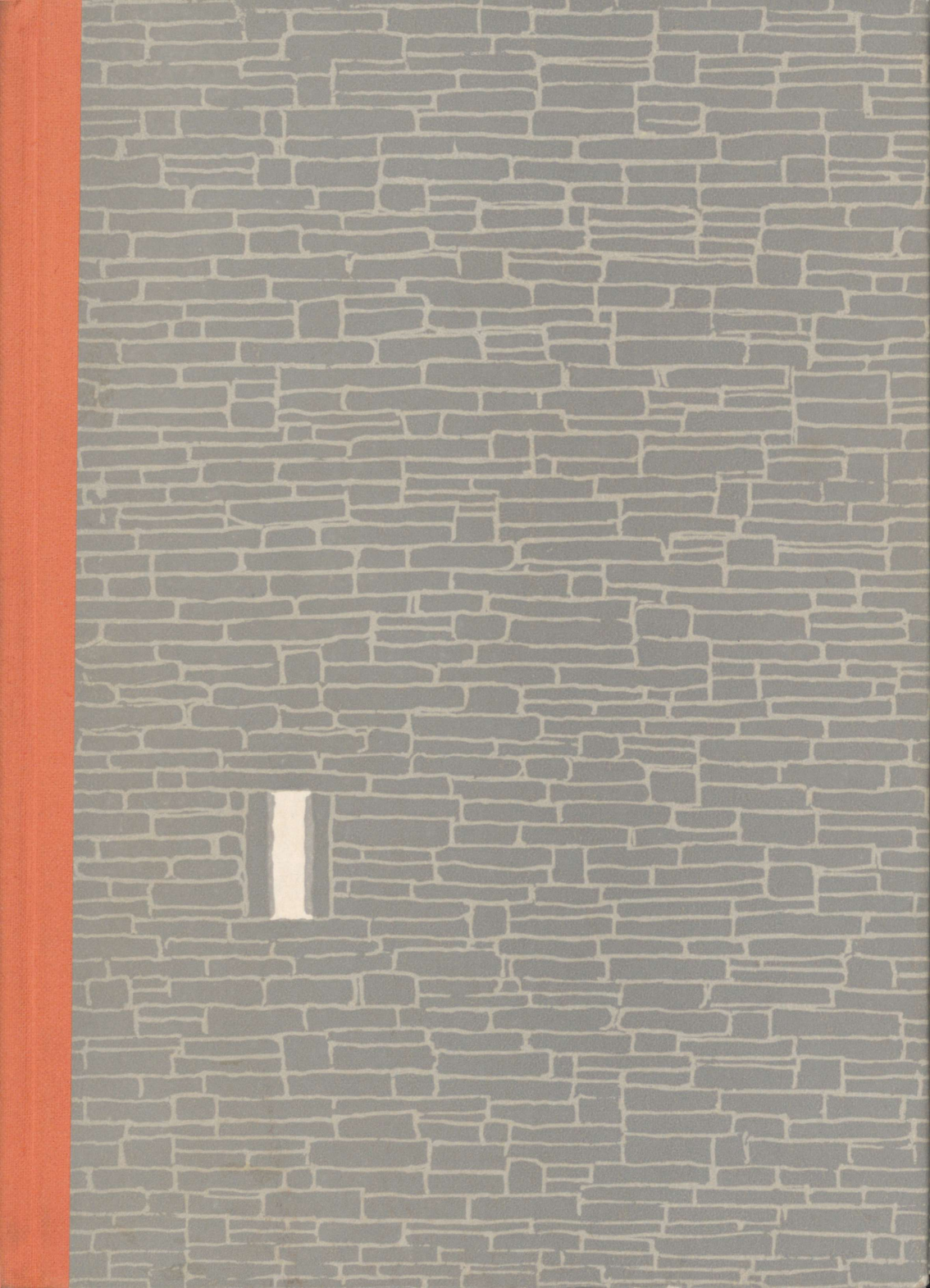

R. ZOBEL

TALLINNA LINNAMÜÜR

201 653

ТАЛЛИНСКАЯ ГОРОДСКАЯ СТЕНА

Очерк рассказывает
о средневековых городских
укреплениях Таллина,
об их возникновении
и развитии, о нынешнем
облике этого строительного
комплекса. На русском языке
в книге имеются резюме и
подписи к фотографиям.

TALLINNER STADTMAUER

Baugeschichtliche Übersicht
der mittelalterlichen Stadt-
mauer, ihrer Entstehung
und Entwicklung bis au. den
heutigen Tag. Das Buch
enthält eine kurze Zusammen-
fassung und Phototexte
in deutscher Sprache.

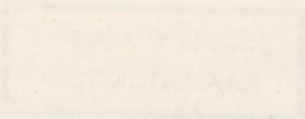
TALLINNAN KAUPUNGINMUURI

Rakennushistoriallinen selostus
Tallinnan keskiaikaisesta
kaupunginmuurista, sen
syynystä, kehityksestä ja
nykypäivästä. Suomenkielellä
on kirjaan lisätty lyhyt
yhteenvedo sisällöstä ja
valokuvien allekirjoitukset.

R. ZOBEL ■ TALLINNA LINNAMÜÜR

TALLINNA

LINNAMÜÜR

KIRJASTUS ■ EESTI RAAMAT ■ TALLINN 1966

Nõukogude Eesti pealinna rohkete arhitektuurimälestiste hulgas on keskaegsetel linnakindlustustel oma eriline koht ja tähtsus. Piirates suures osas veel tänapäevalgi Tallinna iidset tsentrit, annavad need vanalinnale selle unikaalse arhitektuurimiljöö ja erakordse linnaehitusliku tervikkikkuse, mida me kaasaja elurütmi lülitunud ajalooliste linnade hulgas veel vaid haruharva leiame.

Kuid Tallinna säilinud keskaegsete linnakindlustuste olemus ei peitu ainuüksi selles. Lisaks tihedaile seostele linna kui terviku tekke, kasvu ja lõpliku väljakujunemise keerulise protsessiga on neil eriline väärtus kui haruldastel ehitus- ja sõjakunstiajaloo mälestistel. Sellistena on nad unikaalsed nii NSV Liidus kui ka Põhja-Euroopas.

Sisuliselt jagunevad Tallinna keskaegsed linnakindlustused kaheks eri aegadel tekkinud kindlustusvööndiks, mille iseloom, samuti tekke- ja arenguseosed linnaga üksteisest suuresti erinevad. Neist hilisem, XVII ja XVIII sajandil rajatud muldkindlustusvöönd on nüüd selleks maaliliseks ringhaljasalaks, mis eraldab vanalinna kahte omapärast hoonestusrühma — all- ehk pärislinna ja Toompea linnust — linna uuematest rajoonidest. Siit on hästi jälgitav ka all-linn ja selle vanem kaitsevöönd — feodaalse killustumise perioodil XIII—XVI sajandil tekkinud linnamüür, mille ehituslooline kujunemine ongi meie kirjutise peateemaks.

Tallinna linnamüüri ehitusajalugu on seni ilmunud kirjanduses võrdlemisi vähest käsitlemist leidnud. Et see on toimunud pea-

miselt arhiiviürikute alusel, on ehitusarheoloogiline osa selles eriti napp, juhuslik. Selle poolest erineb käesolev kirjutus eelmistest tunduvalt. Siin on asetatud pearõhk linnamüüri faktilist arengut valgustavaile andmeile, mille kohta uuemad väliuuringud on andnud rohkesti materjali. Kõige selle esiletoomine ei ole antud teose raames küll võimalik. See nõuaks palju rohkem ruumi, sest Tallinna linnamüüri areng oli tegelikult tunduvalt komplitseeritum, kui seda seni on arvatud. Tunduvalt ulatuslikumaks on osutunud ka fragmentide või isegi tervete lõikude hulk, mis on tänaseni säilinud Tallinna linnamüüri kõikidest, isegi XIII sajandist pärinevatest kaitseehitistest. Taolistele järeldustele on viinud viimasel aastakümnel linnamüüri korrastamiseks tehtud tööd, millest siin samuti juttu tuleb. Nende konserveerimis-restaureerimistöõde põhjendamiseks tehtud uurimistest, millest käesoleva kirjutise autor on osa võtnud tihedas loomingulises koostöös kunstiteadlase Villem Raamiga, on pärit ka põhiline osa kogu esitatavast uuemast andmestikust.

Tallinna linnamüüri ehitusajaloo selgitamine ei ole aga veel kaugeltki lõppjärku jõudnud. Palju on veel uurida, paljud ehitusarheoloogilised andmed ei sobi veel kokku ajaloolise andmestikuga, nagu ei ole välja kujunenud ka kindlaid seisukohti Tallinna linnamüüri arenguajaloolistest seostest Euroopa kesk-aegsete linnakindlustuste arhitektuuriga. Nende, kuid ka paljudes Tallinna vanalinna vanema arengu üldistes sõlmküsimites veel lõplikult lahendamata probleemide tõttu saab käesolev kirjutus olla vaid esialgseks ehituslooliseks ülevaateks Tallinna linnamüürist, selle tekkest, põhilistest arenguetappidest ja nende etappide kaitseehitiste arhitektuurist.

Tallinna linnamüüri vanimad säilinud lõigud kuuluvad XIII sajandisse. Kujunenud lõplikult välja järgnenud kolme sajandi jooksul, oli Tallinna linnamüür üheks oma aja suuremaks ja

tugevamaks kaitsesüsteemiks kogu Põhja-Euroopas. Ringmüüri lõplikuks pikkuseks oli kujunenud 2,35 km. Selle frondis oli 35 kaitsetorni. Neist 8 olid väravaehitised: 2 vaheväravat ühenduse pidamiseks ülikute asulaga Toompeal ja 6 välisväravat ringmüüri välisfrondis. Kuna viimaste keerukaid komplekse tugevdas veel umbes 10 mitmesugust eeskaitsetorni, siis ulatus Tallinna all-linna kaitsetornide koguarv 45-ni, müüride üldpikkus koos eesväravate ja topeltmüüridega aga 3 kilomeetriteni.

Sellest võimsast kaitsesüsteemist on tänapäeval alles üle poole, täpsemalt 1,85 km müürifronti ja 26 kaitsetorni. Ülejäänud on aeg hävitanud. Seda otseses mõttes, sest põhiline osa Tallinna keskaegse linnamüüri kaotsiläänud ehitistest ei hävinud sõdades ega lagunenuid oma tehnilise seisundi tõttu, vaid langes ohvriks XIX sajandi kapitalistlikule mentaliteedile.

Linnamüüri kohati lausa erakordselt hästi säilinud ehitised, nende ratsionaalsed lahendused ja huvitavad konstruktsioonid annavad aga veel tänapäevalgi tunnistust Tallinna ammuste ehitajate suurest meisterlikkusest ja kõrgest ehituskultuurist.

XIII SAJAND

XIII sajandi alguseks oli Toompea linnuse idajalamile tekkinud eestlaste asula jõudsalt kasvanud ja tõenäoliselt ka ümbritsetud linnalistele keskustele iseloomuliku kaitsevalliga. Linna ja seega ka valli tolleaegse ulatuse kohta avaldatud hüpoteesidest näib tegelikkusele kõige lähemal olevat järgmine skeem: kaitsevall algas praeguse Vaksali ja Laia tänava ristumiskohal asetsenud väravast, kulges edasi kirde suunas piki Laia tänavat ja pöördus itta Hobuse tänava kohal. Pika ja Hobuse tänava ristumiskohal asetses linna teine värav. Edasi pöördus vall kagu poole üle nüüdse Säde tänava, sealt kaarjalt läbi praeguse elamukvartali, üle Apteegi tänava ja edasi piki Vene tänava ja Raekoja platsi vahelist kvartalit Raekoja tänavani (Vanaturu kaelani). Siin asetses asula kolmas värav, tema ees aga turuplats — nn. Vanaturg. Edasi kulges asula kaitsepiire piki Niguliste tänavat, ulatudes Toompea nõlvani.¹ Loogiliselt pidi siin asuma neljas värav. Tolleaegse kaitsevalli kuju ja materjali kohta puuduvad seni arheoloogilised andmed. Et aga kogu asula asetses looduslikult kõrgemal alal, siis võib oletada, et tema kaitsepiirdeks oli kõrgendiku servale kuhjatud muldvall, mis oli tugevdatud puitehitistega ja võib-olla ka kraaviga väljaspool valli. Pole ka võimatu, et esialgu piirduti ainult tugeva pihtaiaaga.

Tähtsaks sõlmpunktiks oli kujunenud Vanaturg, kuhu koondusid sisemaale ja sadamasse viivad teed. Sadama lähedusse, väljapoole asula põhjapiiret olid tekkinud võõraste kaupmeeste kolooniad: Sulevimäele vene kaupmeeste asula ja selle kõrvale, lääne poole, skandinaavia kaupmeeste asula.²

1219. a. suvel katkes linna rahulik elu ja areng. Ootamatult ilmus Tallinna lahte Taani kuninga Valdemar II erakordselt suur sõjalaevastik taanlastest, sakslastest ja Rügeni saare alitatud slaavlastest koosneva tugeva meeskonnaga. Pärast mitmejärgulist vihast, kuid ebavõrdset võitlust vallutasid võõrad anastajad eestlaste linnuse Toompeal ja selle jalamil asunud all-linna. Küll püüdsid põhjaeestlased koos saarlastega 1221. a. ja koos Suzdali suurvürsti venna Jaroslavi vägedega 1223. a. linnust tagasi võita, aga see ei õnnestunud.

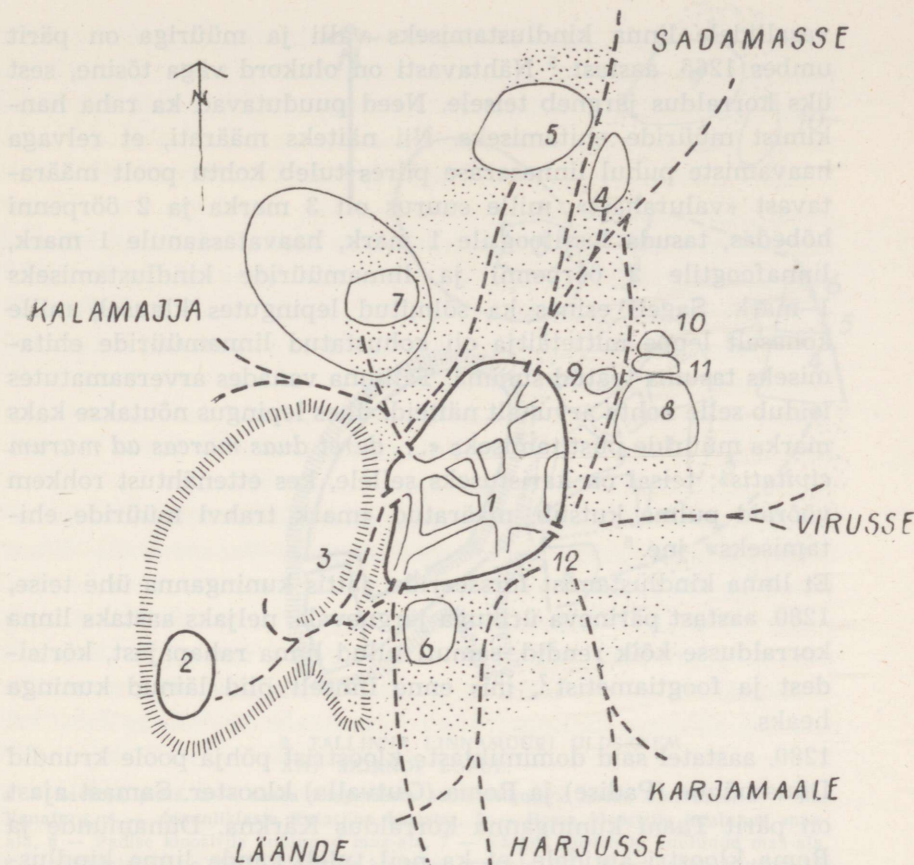
Vahepeal olid anastajad end vallutatud asulas sisse seadnud, elu ja kaubitsemine taastunud. On iseloomulik, et juba sel ajal hakkas kujunema kaks täiesti erinevat, algul umbusuga, hiljem isegi kõrgete kaitsemüüride, -tornide ja väravatega teineteisest eraldatud Tallinna — Toompea linnus ja all- ehk pärislinn. Seda põhjustas Tallinna jagunemine kaheks feodalismile tüüpiliseks asustuspiirkonnaks, milleks Tallinna maastik ja varem väljakujunenud struktuur löid soodsa eelduse. Endisest eestlaste linnusest Toompeal kujunes nüüd anastajate tähtsaim tugipunkt kogu Põhja-Eesti koloniseerimisel: riigi- ja kiriku võimu kõrgemate kohapealsete esindajate, nende kaitsemeeskonna ja saagiahnete feodaalide asupaik. Pärislinnast sai aga käsitöölise, kaupmeeste ja neist sõltuva rahvastiku asula. Vastukäivad majanduslikud huvid ja õigusalsed erinevused nende linnaosade vahel ning isegi verised kokkupõrked, nagu see juhtus 1233. a., põhjustasid pideva vaenu, mis hiljem veelgi teravnes.

Arvatakse, et taanlaste esimesel võimuperioodil, aastatel 1219—1227, ei saanud Tallinnas erilist ehitustegevust olla.³ Taanlased, kelle käed olid mitmel pool sõjaga seotud, ei leidnud selleks mahti, sakslaste sisserännuks ei olnud veel eeldusi. All-linna territoorium jäi sel ajal tõenäoliselt samasuguseks, nagu see oli olnud eestlaste asulal.

Mõõgavendade Ordu võimuperioodil (1227.—1238. a.) toimus all-linna konfiguratsioonis oluline muudatus. Seoses kolonialismi arenemisega ja elavnenud ehitustegevusega tekkis esimene uus maavaldus väljapoole linna seniseid piire. Nimelt rajasid ordu poolt Ojamaalt siia kutsutud saksa kaupmehed 1230. a. paiku endale kindlustatud asula linnast lõuna poole, Niguliste kiriku ümbrusse.⁴ Nende poolt väljavalitud maa-ala asetses kuival ja suhteliselt kõrgel platool, millel olid head kaitse-eeldused. Lõunast ja idast kaitses seda ala platoo looduslik nõlv, põhjast linn, läänest aga linna edelavärvasse suunduv kitsaste, mis tekkis nüüd uue valduse ja «lühikese mäe» seljandiku vahele.

Kaupmeestele järgnesid kloostrid. 1246. a. rajati linna idaküljele, randa viiva Vene tänava äärde dominiiklaste mungaordu Katariina klooster. Ka see valdus tekkis suhteliselt kõrgele hea aluspinnasega maa-alale, mis külgnes linna tollaegse idapiiriga. 1248. a. kinnitati Tallinna all-linna linnaõigus. Järgmisel, 1249. aastal rajati linna loodeküljele naistsistertslaste Mihkli klooster. 1254. a. sai dominiiklaste kloostri lähedale, praeguse Vene ja Säde tänava nurgale maatüki meestsistertslaste Kärkna klooster. Koos varem tekkinud vene ja skandinaavia kaupmeeste asulatega oli niisiis linna ümber juba terve pärg satelliitvaldusi. Kõik need kolonialismi ja kaugkaubandusega otsest või kaudselt seotud valdused olid kaitstud iseseisvate kindlustustega. Seda nõudis maa vallutamise tekkinud keeruline poliitiline situatsioon ja veel nõrgalt alistatud eestlaste poolt alaliselt ähvardav oht.

Algul provisorsete puitehitistega, hiljem kivimüüridega piiratud satelliitvalduste tõttu oli linna üldkonfiguratsioon XIII sajandi keskel väga sopiliseks ning ebamääraseks muutunud. Niisugune olukord nõrgestas tunduvalt linna kaitsevõimet ning selle üle hakkasid muret tundma isegi linna ja maa peremehed Taanis. Taani kuninganna ning Eestimaa valitsejanna Margaretha esimene korraldus Tallinna raele ja siin elavatele kuninga

1. TALLINNA LINNALISE ASULA KUJUNEMIST MÕJUTANUD ALADE SKEEM XIII SAJANDI TEISEL POOLEL.

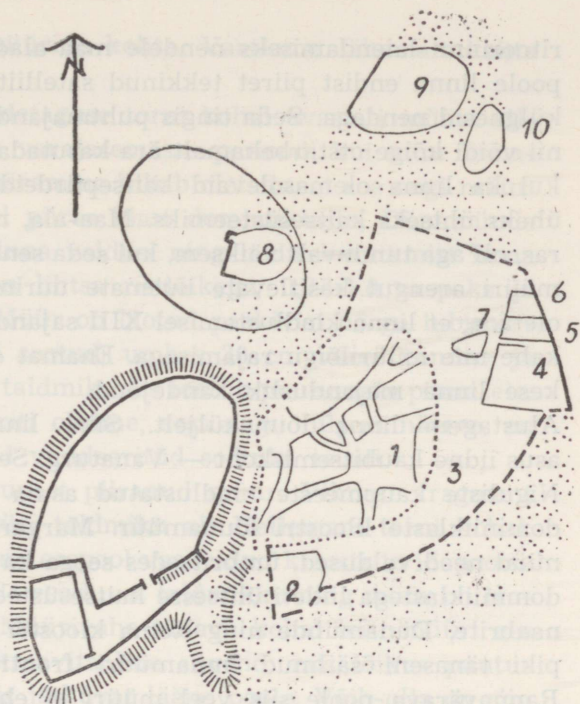
1 — vana linnatuumik, 2 — linnus Toompea lõunaosas, 3 — linnuse asula Toompea põhjaosas, 4 — vene kaupmeeste asula Sulevimäel, 5 — skandinaavia kaupmeeste asula Oleviste kiriku ümbruses, 6 — saksa kaupmeeste asula Niguliste kiriku ümbruses, 7 — naistsistertlaste Mihkli klooster (nunnaklooster), 8 — dominiiklaste Katariina klooster (mungaklooster), 9 — Kärkna kloostrile kuulunud maa-ala, 10 — Padise kloostrile kuulunud maa-ala, 11 — Roma kloostrile kuulunud maa-ala, 12 — turuplats linna väravate ees (nn. Vanaturg). Katkendjoonega on näidatud olulisemad liiklusteed.

vasallidele linna kindlustamiseks valli ja müüri on pärit umbes 1265. aastast.⁵ Nähtavasti on olukord väga tõsine, sest üks korraldus järgneb teisele. Need puudutavad ka raha hankimist müüride ehitamiseks. Nii näiteks määrati, et relvaga haavamiste puhul linnasarase piires tuleb kohtu poolt määratavast «valurahast», mille suurus oli 3 marka ja 2 öörpenni hõbedas, tasuda lossifoogtile 1 mark, haavatasaanule 1 mark, linnafoogtile 2 öörpenni ja linnamüüride kindlustamiseks 1 mark. Sageli esines ka sõlmitud lepingutes klausel, mille kohaselt leppe mittetäitja oli kohustatud linnamüüride ehitamiseks tasuma teatud summa. Tallinna vanades arveraamatutes leidub selle kohta arvukalt näiteid: ühes lepingus nõutakse kaks marka müüride püstitamiseks «... *daret duas marcas ad murum civitatis*»; teisel on karistuseks sellele, kes ettenähtust rohkem võõraid pulma kutsus, määratud «mark trahvi müüride ehitamiseks» jne.⁶

Et linna kindlustamist forsseerida, jättis kuninganna ühe teise, 1280. aastast pärineva ürikuga järgnevakaks neljaks aastaks linna korraldusse kõik rendid, samuti tulud linna rahapajast, kõrtsidest ja foogtiametist⁷, mis enne ilmselt olid läinud kuninga heaks.

1280. aastatel said dominiiklaste kloostri põhja poole krundid Dünamünde (Padise) ja Roma (Gutvalla) klooster. Samast ajast on pärit Taani kuninganna korraldus Kärkna, Dünamünde ja Roma kloostri abtidele, et ka neil tuleb kanda linna kindlustamise kulusid või loobuda oma kinnisvaradest linna piires.⁸

Kõik need andmed kõnelevad ulatuslikest abinõudest linna kaitsevõime tugevdamisel ja koos sellega uue linnamüüri ehitamisest XIII sajandi lõpul. Varajasemad uurijad on Tallinna linnamüüri teisel ehitusetapil püstitatud kaitsemüüri tinglikult nimetanud «Margaretha müüriks». Tema ulatuse ja oletatava kulu kohta on loodud mitmeid hüpoteese. Enamuses lähtuvad need eeldusest, et nn. Margaretha müür sidus linnaga, välja arvatud naistsistertslaste Mihkli klooster, kõik ülejäänud tolle-

2. TALLINNA LINNAMUURI OLDSKEEM
XIII SAJANDI LOPUL.

4 — Raekoja plats, 2 — saksa kaupmeeste asula Niguliste kiriku ümbruses, 3 — nn. Vanaturg, 4 — dominiiklaste Katariina klooster, 5 — Roma kloostriile kuulunud maa-ala, 6 — Padise kloostriile kuulunud maa-ala, 7 — Kärkna kloostriile kuulunud maa-ala, 8 — naistsisterlaste Mihkli kloostriile kuulunud maa-ala, 9 — skandinaavia kaupmeeste asula Oleviste kiriku ümbruses, 10 — vene kaupmeeste asula Sulevimäel.

Pideva tugeva joonega on näidatud need XIII sajandil ehitatud piirdemüürid, mis on seni kindlaks tehtud, katkendjoonega — Margaretha müüri orienteeruv kulg. Punktiriga on antud Tallinna linnalise asula kaitsepiirde orienteeruv kulg XIII sajandi algul.

aegsed satelliitvaldused.⁹ Paraku räägib arheoloogia siin teist keelt.

On ilmne, et Margaretha müüri ehitamine oli vajalik eeskätt linna kaitse paremaks korraldamiseks ja selle hoonestatud ter-

ritooriumi laiendamiseks nendele maa-aladele, mis jäid välja-
poole linna endist piiret tekkinud satelliitvalduste vahele või
külgnesisid nendega. Seda tingis puhtmajanduslik kaalutus, sest
nii võidi kõige otstarbekamalt ära kasutada nii satelliitvalduste
kui ka linna olemasolevaid kaitsepiirdeid ja ühendada need
üheks ühtseks kaitseüsteemiks. Maa-ala, mida uus müür ha-
aras, oli aga tunduvalt väiksem, kui seda seni on oletatud. Linna-
müüri arengut käsitlevate uuemate uuringute põhjal¹⁰ tuleb
oletada, et linna kindlustamisel XIII sajandi lõpul piirduti vaid
kahe uue müüri lõigu rajamisega. Enamat ei lubanud veel väi-
kese linna majanduslik kandejõud.

Alustagem linna lõunaküljelt. Siin, linna idavärvate ees-
asus iidne kaubitsemiskoht — Vanaturg. Seda ala piiras läänest
Niguliste kaupmeeste kindlustatud asula idamüür ja kirdest
dominiiklaste kloostri lõunamüür. Margaretha müür ühendas
nüüd need valdused, ümbritseses seega ka Vanaturu ala. Koos
dominiiklastega liideti ühtsesse kaitseüsteemi ka nende põhja-
naabrite, Dünamünde ning Roma kloostri krundid. Edasi aga,
piki tänaseni säilinud linnamüüri fronti omaaegse Väikese
Rannavärava poole siis veel müüri ei ehitatud.¹¹ Uus müür
suunati siit otse läände¹², ning haarates muu hulgas sisse ka
Kärkna kloostri krundi, lõigati siin vana linnatuumiku põhja-
osale juurde uus siil. Olevimäeni võib selle müüri osi veel täna-
seni jälgida. Edasi võib aga vaid oletada, et see ulatus Laia
tänavani, käändus piki tänava fronti tagasi ja ühines vana
kaitsepiirde nurgaga Hobuse tänava kohal.

Nii jäid XIII sajandi lõpul laiendatud ning ringmüüri ümbrit-
setud linna territooriumist välja veel nii venä ja skandinaavia
kaupmeeste kolooniad kui ka naistsistertslaste Mihkli klooster.

Andmed linna poolt ehitatud Margaretha müüri kohta on veel
vägagi pealiskaudsed. Ka selle täpne trass ja gabariit ei ole
seni lõplikult selgunud. Rohkem on andmeid satelliitvalduste

kohal asunud kaitsemüüride kohta. Vaatleme lähemalt kahte niisugust lõiku.

Väliuurimistel Munkadetaguse torni kohal avastati müüri all-osas järk, mis kuulub varajasemasse perioodi kui muu linnamüür. Müüriseoste määramine lubab oletada, et see ongi müür, mis XIII sajandi lõpul piiras idast dominiiklaste, Dünamünde ja Roma kloostri Tallinna valdusi ning leidis kasutamist linna välispiirdena. Müür on lihtsa ristlõikega, 0,9—1,0 m paks ja vähemalt 3 m kõrge. Müür on laotud paekivist nõrga lubimördiga ja sel on liivaga seotud, umbes 30 cm võrra eenduv ja 1 m kõrgune paekivist taldmik, mis toetub puutumata pinnasele. Viimane asjaolu on eriti oluline, sest nagu hiljem näeme, on hilisemad naaberlõigud vundeeritud sootuks teisiti.

Dominiiklasi on ka lõunast piiranud müür. Viimase fragment leiti hilisema linnamüüri taldmiku alt Hellemani torni kohal. See müür aga ei sarnane eespool vaadeldud kloostrite idapoolse piirdemüüri, sel ei ole eenduvat taldmiku ning müür on laotud hea lubimördiga. Müürivahe tänava kohal leiti müüri ees ligi 1,4 m sügavune kraavitaoline süvend, mis lõikus puutumata pinnasesse ja näis jätkuvat lääne poole. Võib-olla on siin tegemist fragmendiga Margaretha müürist, mille ees pidi olema kraav. Ürikutes on sellest juttu.¹³

Teine XIII sajandil rajatud müürilõik kuulus kolooniale, mis liitus linnaga alles järgmisel sajandil. Selle kohta saadi esimesi faktilisi andmeid, kui 1958.—1960. a. restaureeriti Nunnatorni ja Kuldjala torni vahelist müürilõiku, et avada üks osa Tallinna keskaegsetest linnakindlustustest üldsusele vaatlemiseks. Nende tööde põhjendamiseks tehtud ulatuslike uurimiste ajal avastati, et hoolimata linnamüüri ja selle tornide hilisematest korduvatest paksendamistest, kõrgendamistest või rekonstrueerimistest on siin säilinud fragmente linnamüüri vanimatest ehitusjärgkudest. Nii näiteks on naistsistertslaste Mihkli kloostri kohal asuvas linnamüüris säilinud müürijärk, mille vanus on umbes 700 aastat. Tegemist on siin XIII sajandi teisel poolel

rajatud kloostri läänepiirdega, mis on lihtsa ristlõikega, 5,6 m kõrge ja allosas 1,55 m paks. Ehitamisel on kasutatud paekivi ja väga nõrka lubjasegu.¹⁴

Nende müüride avastamine ja analüüs näitab veenvalt, et Tallinna keskaegse linnamüüri ja seega ka kogu linna territooriumi kujunemisel oli väljapoole linna piiret tekkinud valdustel ja nende kaitsepiiretel tunduvalt suurem osatähtsus, kui seda senini on oletatud. Teiseks oluliseks teguriks oli tolleaegne maastik, mis otseselt tingis nii vana linnatuumiku kui ka tema ümber tekkinud hoonestusrühmade maa-alade valikut ja territoriaalset kujunemist.

XIV SAJAND

XIV sajand tõi Tallinna vanalinna senisesse plaani olulisi muudatusi. Pinevad ning vahelduvad poliitilised suhted naaber-alade, naabermaade ja teiste linnadega ja oma endisi vabadusi tagasihkavate eestlaste raevukas klassivõitlus orjastajatega sundisid linna kompaktsemale väljaehitamisele ja ajakohasemale kindlustamisele. Oli see ju ikka veel nõrgestatud hajali asuvate ning tuumikuga nõrgalt liidetud või ühendamata ääresadega.

Sel sajandil saavutaski oma lõpliku ulatuse meie päevini püsinud ringmüüri selgesti tähistatud vanalinna territoorium. Kuid see ei sündinud korraga, vaid järk-järgult, vastavalt linna rahvastiku ning jõukuse kasvule ja nõuetele, mida kaitseehitistele esitas tolle sajandi sõjapidamisviiside kiire areng.

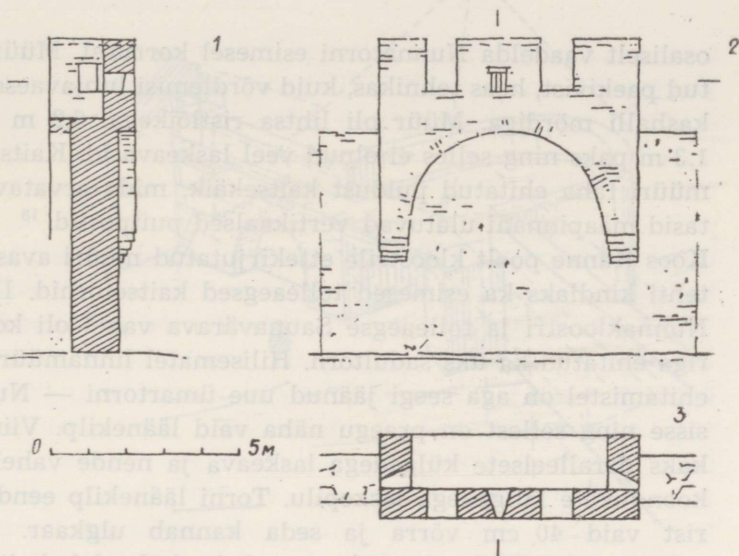
1310. aastal esitas Tallinna Raele oma volikirja Taani kuninga Erik Menvedi saadik, sõja-asjatundja Johannes Kanne (Jens Kande). Tema poolt 1310. a. «... päeval pärast aulise neitsi sünnipäeva oktaavi» (s. o. 16. septembril) Raele tehtud ettekirjutuse tekst on säilinud.¹⁵ Ürik algab tolelaegsete tavade kohaselt pidulikult: «Kõigile, kes käesolevat kirja edaspidi näevad või kuulevad, (soovib) Johannes, nimetatud Canne, rüütel ning kuulsaima vürsti isand Eric'u, jumala armust Taani kuninga, poolt Eestimaale ja Tallinna linna (lähetatud) saadik, alatist õnnistust issandas...» Kanne, kellele «... kuninga otsusega on Tallinna linna ümber kindlustuste rajamise korraldamise suhtes antud täielikud volitused...», annab järgnevalt korraldusi linna kaitse paremaks organiseerimiseks, kuna «... linn on ava-

tud türannide salasepitsustele ja teda häirivad sagedad paganate (s. t. eestlaste) kallaletungid...».

Kanne lubab «viia linna müüri lõuna poole üle linna kraavi või säilitada praegusel kohal või tuua ta tagasi rohkem sissepoole linna ja pikendada seda müüri üle linnuse mäe...». Järgneb detailne ja seetõttu väga raskesti mõistetav korraldus Lühikese jala mäe all asunud linna väravatõkke ja linnuse värava (eesvärava) vahelise ala sulgemiseks müüride ja puitehitistega. Edasi nõuab Kanne seni väljaspool linna piiret asetsenud nunnakloostri võtmist linna haardesse, kusjuures see müür peab lõppema sauna juures, «riivates suure linnuse mäe nõlva», ning lubab linna «...vabalt laiendada mere suunas, millal ja kui palju nad soovivad».

Tallinna vanalinna territoriaalse kujunemise ja tema kaitsemüüride arengu seisukohalt on Kanne kirjal suur tähtsus, sest see määras Tallinna linnamüüri väljaehitamise kolmanda etapi põhisuunad. Kirja teksti objektiivne tõlgendamine on aga äärmiselt keeruline ja eeldab toleaege linna olukorra detailset tundmist. Seda ühelt poolt. Teiselt poolt oleks vaja teada neid samme, mida Tallinna raad tegelikult tegi Kanne korralduste realiseerimiseks. Kahjuks ei valgusta vähesed säilinud ürikud neid probleeme ammendavalt. Mõningat selgust on aga toonud arheoloogia.

Nagu eespool märgitud, avastati linnamüüri uurimistel Kuldjala ja Nunnatorni vahelises rajoonis, et naistsistertslaste Mihkli kloostri maa-ala oli juba enne linnaga ühendamist ümbritsetud kivimüüri-ga. Kanne oli käskinud uue linnamüüri ehitada väljapoole Nunnakloostrit. Tegelikult rajati müür nii, et see algas vana sauna kohalt, mis asus Toompea nõlva all väljaspool linna, ja ühines Nunnakloostri endise läänemüüri-ga täpselt praeguse Saunatorni kohal.¹⁶ Et uus linnamüür sulges ka all-linna ja linnuse vahelise ala, tuli müüri rajamisel siia kohe püstitada

3. NUNNATORN 1,

ehitatud linna loodeküüljele vahetult pärast 1310. a.; osaline rekonstruktsioon. 1 — vertikaallõige, 2 — välisvaade, 3 — kaitsekorruse plaan.

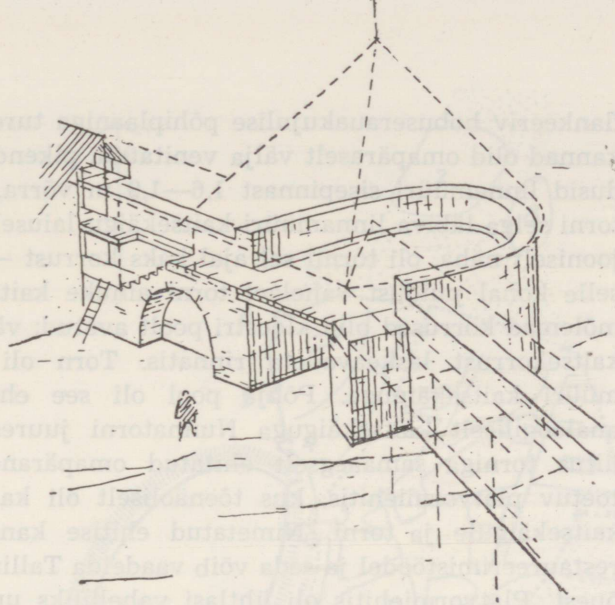
uus väravaehitis, mida 1355. a. nimetati «torniks sauna juures pika mäe all» (*turris iuxta stupam sub longo monte*), 1370. aastatel aga Saunaväravaks (*stupeaporte, bastowen porte* jne.) ja Nunnaväravaks (*porta monialium*), mis XIV sajandi lõpust alates jäigi värava lõplikuks nimeks.¹⁷

XIV sajandi algul ehitatud Nunnavärava arhitektuurist ei ole praegu õiget ettekujutust, kuna väravaehitis ja temaga külgnenud müürid lammutati maapinnani 1868. aastal, ilma et oleks tehtud mingeid ehitusarheoloogilisi uurimisi. Kindlasti ei saanud väravaehitis olla kuigi suur, arvestades Kanne käsul ehitatud ringmüüri väikest kõrgust. Viimase fragment leiti väliuurimistel. See oli linnamüüri hilisemal kõrgendamisel ja paksendamisel jäänud müüri sisse ning selle välispinda saab praegugi

osaliselt vaadelda Nunnatorni esimesel korrusel. Müür on laotud paekivist, heas tehnikas, kuid võrdlemisi lubjavaese pruunikashalli mördiga. Müür oli lihtsa ristlõikega, 6,2 m kõrge ja 1,3 m paks ning selles ei olnud veel laskeavasid. Kaitsjatele oli müüri taha ehitatud puidust kaitsekäik, mida arvatavasti toetasid maapinnani ulatuvad vertikaalsed puitpostid.¹⁸

Koos Kanne poolt kloostrile ettekirjutatud müüri avastamisega tehti kindlaks ka esimesed tolleaegsed kaitsetornid. Ilmnes, et Nunnakloostri ja tolleaegse Saunavärava vahel oli koos müüri ehitatud ka üks sadultorn. Hilisematel linnamüüri ümberehitamistel on aga seegi jäänud uue ümartorni — Nunnatorni sisse ning sellest on praegu näha vaid läänekilp. Viimases on kaks paralleelsete külgedega laskeava ja nende vahel kolmas, koonduvate külgedega laskepilu. Torni läänekilp eendub müürist vaid 40 cm võrra ja seda kannab ulgkaar. Torn oli põhiplaani piklik ristkülik, mis oli ka külgedelt kaitstud rinnatiseega. Mõlemas külgrinnatises oli laskepilu linnamüüri flankeerivaks kaitsmiseks. Torni idapoolne külg on hilisemate ümberehitustega varjatud. Arvatavasti ei olnud seal välisküljega sarnanevat kandekaart ja külgmised rinnatise seinad toetusid konsoolset linnamüürile. Torn oli seega linna poolt avatud ja temale pääses müüri kaitsekäigult. Torni kiviosa, mõõtes algsest maapinnast, oli 8,4 m kõrge.

Nunnakloostrit linnaga ühendava uue linnamüüri lõigu pidid nunnad laskma ehitada omal kulul. Ilmselt kokkuhoiu ja kloostri müüridega piiratud maa-ala linna poole laiendamise eesmärgil suunati uus müürilõik kloostri endise ringmüüri edelanurka. Endine lõunapoolne müür lammutati, sest see viidi nüüd rohkem lõuna poole; läänepoolne aga säilitati, tehti mõnevõrra kõrgemaks ja ühendati uue müürilõiguga. Rekonstrueeriti ka kloostri lääneringmüüri põhjapoolne käänukoht. Praeguse Kuldjala torni kohalt, endise kloostri lääneringmüüri

4. KULDJALG I,

ehitatud linna loodeküljele vahetult pärast 1310. a.; vaade põhja poolt, rekonstruktsioonikatsed.

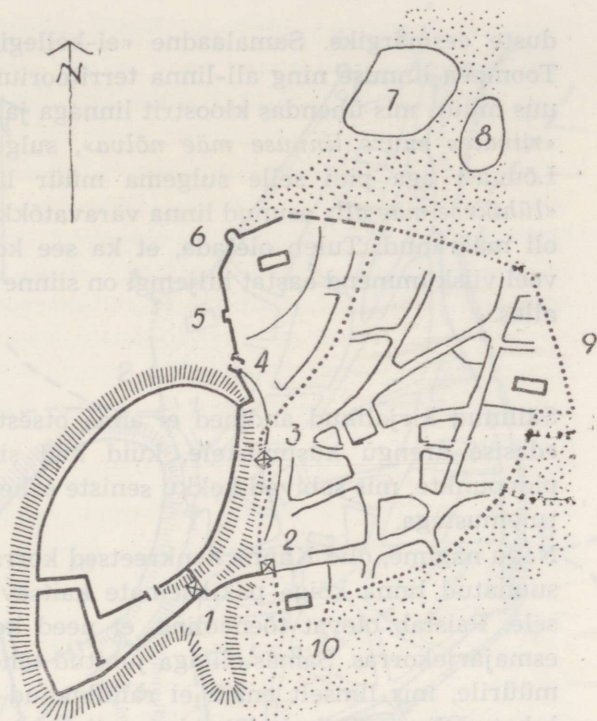
põhjaosast on lammutatud mingi paekivist vundamendiga ehitis. On võimalik, et see oli üks kloostri ringmüüri seotud ehitistest, mida selle seisundi või asendi tõttu ei saanud ära kasutada uutel eesmärkidel. Selle asemele aga ehitati nüüd uus kaitsetorn — Kuldjala torn I, nagu seda tinglikult on nimetatud (nimi on hilisem, pärinedes 1434. aastast).

Väliuurimistel määrati ka selle torni põhikuju. Kuldjala torn I osutus omapäraseks ja Tallinna linnatornide arengus seni tundmata, nn. turellilaadseks torniks. Niisugused flankeerivad, linna poolt avatud tornid olid XIII ja XIV sajandil levinud Alam-Reini ja Põhja-Saksa aladel, millega tallinlastel olid tihedad majanduslikud sidemed.¹⁹ Kuldjalg I oli tugevasti

flankeeriv hobuserauakujulise põhiplaaniga turell. Hobuseraua kannad olid omapäraselt välja venitatud, pikendatud. Nad eendusid linnamüüri sisepinnast 1,6—1,9 m võrra, s. o. parajasti torni selga läbiva linnamüüri kaitsekäigu laiuselt. Nagu lisatud jooniselt näha, oli tornil sel ajal kaks korrust — maapealne ja selle kohal puidust vahelael torni ainuke kaitsekorrus. Torni mõlemad korrused olid kloostri poolt avatud; väljast aga piiras kaitsekorrust laskeavadeta rinnatis. Torn oli otseühenduses müüri kaitsekäiguga. Põhja pool oli see ehitatud puidust, analoogiliselt kaitsekäiguga Nunnatorni juures. Lõunast aga liitus torniga samaaegselt ehitatud omapärane, ümarkaarele toetuv platvormiehitus, kus tõenäoliselt oli ka trepp pääsuks kaitsekäigule ja torni. Nimetatud ehitise kandekaar taastati restaureerimistöodel ja seda võib vaadelda Tallinna I Keskkooli õuest. Platvormiehitus oli ühtlasi vahelüliks uue torni ja siin varem asunud kloostriehitise — nähtavasti nunnade vana sauna vahel.

Torn on rajatud tolleaegsele maapinnale, mis paksu kultuurikihi tõttu on nüüdsest ligi 3 m sügavamal. Torni väline maksimumaalne laius oli 9,0 m, üldine kõrgus umbes 7 m. Algsest maapinnast torni kaitsekorrust kandva müüriastmeni oli 5,0 m, alumise korruse müüri paksuseks ligi 1,75 m, rinnatise paksuseks 1,0 m. Torni kiviosal, samuti temaga külgneval linnamüüril võis olla puidust pealisehitus või kaitsekatus, nagu neid kesk-aegsete kaitseehituste juures sagedasti kasutati.

Uurimistöodel selgus, et esimene Kuldjala torn oli ehitatud nurgatorniks. Kloostrit ümbritsev linnamüür tegi siin käänaku ida poole ja pidi suunduma punkti, kust mõnevõrra hiljem alustati pika, nõörsirgelt kulgeva müüri ehitamist skandinaavlaste asula suunas — linna laiendamiseks mere poole Kanne soovitude järgi «... millal ja kui palju nad soovivad». Esialgu aga, kloostri võtmiseks linna haardesse, pidi linnamüür sellest teoreetilisest punktist omakorda ida poole suunduma, et ühineda Margaretha müüri oletatava käänukohaga Laia tänava ääres.

5. TALLINNA LINNAMÜÜRI ULDSKEEM XIV SAJANDI
ESIMESEL VEERANDIL, PÄRAST 1310. a.

1 — Toompea linnuse väravatõke «Pikal mäel», 2 — all-linna väravatõke «Lühikese mäe» all, 3 — all-linna väravatõke «Pika mäe» all, 4 — Nunnavärv, 5 — Nunnatorn (sadulatorn), 6 — Kuldjala torn, 7 — skandinaavia kaupmeeste asula Oleviste kiriku ümbruses, 8 — vene kaupmeeste asula Sulevimäel, 9 — kloostrite maa-alad linna idaküljel, 10 — saksa kaupmeeste asula Niguliste kiriku ümbruses.

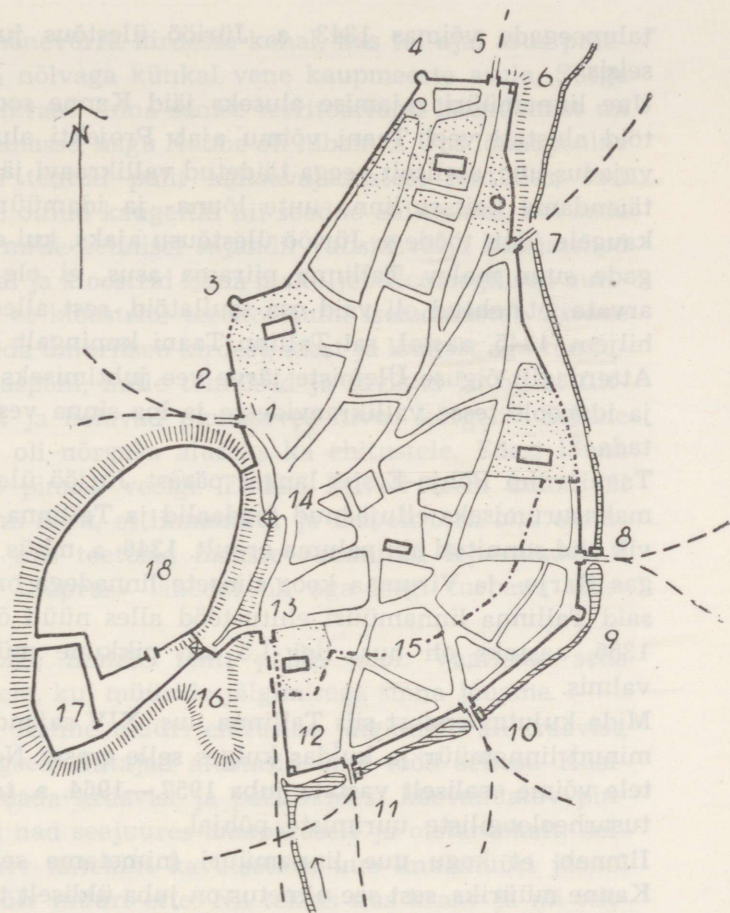
Pideva tugeva joonega on näidatud see osa 1310. a. korralduste põhjal ehitatud linnamüürist, mis seniste uurimistega on kindlaks tehtud, katkendjoonega — sama müüri oletatav kulg. Punktiriigiga on näidatud enne 1310. a. eksisteerinud müüri orienteeruv kulg.

Maariba, mis seni asetses linna ja kloostri territooriumi vahel ning nõrgestas kaitset, oli nüüd likvideeritud. Selgub, et just niisuguste alade sulgemine oligi Kanne konkreetsete korral-

duste eesmärgiks. Samalaadne «ei-kellegi-maa» oli olnud ka Toompea linnuse ning all-linna territooriumi vahel. Vaadeldud uus müür, mis ühendas kloostrit linnaga ja lõppes sauna juures, «riivates suure linnuse mäe nõlva», sulges selle ala põhjast. Lõunast aga pidi selle sulgema müür linnuse eesvärava ja «lühikese mäe all» asunud linna väravatõkke vahel, nagu Kanne oli määranud. Tuleb oletada, et ka see korraldus täideti, sest veel viiskümmend aastat hiljemgi on sinne all-linna väravatõke alles.

Säilinud kirjalikud andmed ei anna otsest vastust linnamüüri edasise arengu küsimustele, kuid nad sisaldavad mõningaid pidepunkte, mis sobivad kokku seniste arheoloogiliste uuringute tulemustega.

Nagu nägime, olid Kanne konkreetset korraldused 1310. aastast suunatud linna kõige pakilisemate kaitsevajaduste rahuldamisele. Paistab olevat tõenäoline, et need korraldused viidi ellu esmajärjekorras. Samas oli aga juhitud tähelepanu linna lõunamüürile, mis ilmselt enam ei rahuldanud kaitsevajadusi, ning lubatud linna üldiselt laiendada nii lõuna kui ka põhja poole ning kindlustada linna uute «... kraavidega, tornidega ja eesmüüridega niivõrd, kuivõrd nad (s. t. raad ja linnakodanikud) arvavad vajaliku olevat linna ühiseks kasuks». Me ei tea veel, millal just täpselt ja kus jätkusid jooksvad kindlustamistööd, kuid tuleb oletada, et peamise tõuke neile ulatuslikele töödele, mis nüüd järgnesid, andsid üha teravamaks muutuv sisepoliitiline olukord ning sagedased välispoliitilised konfliktid tolleaegsel Liivimaal, millega Tallinnal olid lähedased suhted. See nõudis pidevat valvsust ning sõjalist kaitsevalmidust ka Tallinnalt. Neist asjaoludest kui ka vahepealsetest rasketest ikaldus- ja nälja-aastatest lähtudes võib osutada tõenäoliseks, et Kanne ulatuslikemate soovitude realiseerimisele suudeti asuda alles XIV sajandi kolmandal või neljandal kümnendil, kui eesti

6. TALLINNA LINNAMÜÜRI ÜLDSKEEM 1355. a.

1 — Nunnavärv, 2 — Nunnatorn, 3 — Kuldjala torn, 4 — Renteni torn, 5 — Suur Rannavärv, 6 — Nurgakindlustus hilisema Stoltingi torni kohal, 7 — Väike Rannavärv, 8 — Viru värv, 9 — Hinke torn, 10 — Karjavärv, 11 — Harju värv, 12 — nurgakindlustus hilisema Zegheni torni kohal, 13 — väravatõke «Lühikese mäe» all, 14 — väravatõke «Pika mäe» all, 15 — XIII sajandi teisel poolel linna lõunaküljele ehitatud nn. Margaretha müüri orienteeruv kulg, 16 — linnuse väravatõke, 17 — linnus, 18 — linnuse asula. Täpitatud alad märgivad satelliitvaldusi, mis otseselt mõjutasid linnamüüri kulgu. Nende satelliitvalduste piirdemüürid, mis jäid uue linnamüüri sisse, on antud punktiiris. Katkendjoonega on näidatud linna suundunud maanteed kulg.

talupoegade võimas 1343. a. Jüriöö ülestõus juba ukse ees seisis.

Uue linnamüüri rajamise aluseks jäid Kanne soovitused, sest töid alustati veel Taani võimu ajal. Projekti aluseks sai aga vajadus uue, alaliselt veega täidetud vallikraavi järele, mis pidi täiendama kaitset linna uute lõuna- ja idamüüride ees. Kui kaugele jõuti töödega Jüriöö ülestõusu ajaks, kui eesti talupoegade suur malev Tallinna piirama asus, ei ole teada. Võib arvata, et tehtud oli vaid osa mullatöid, sest alles kaks aastat hiljem, 1345. aastal, sai Tallinn Taani kuningalt Valdemar IV Atterdagilt õiguse Ülemiste järve vee juhtimiseks linna lõuna- ja idapoolsetesse vallikraavidesse ja loa sinna vesiveskeid ehitada.²⁰

Taani võim Põhja-Eestis langes pärast Jüriöö ülestõusu, mille mahasurumiseks ellujäänud feodaalid ja Tallinna valitsev ladvik olid sunnitud abi paluma ordult. 1346. a. müüs Taani kuningas Harju- ja Virumaa koos siinsete linnadega ordule. Ilmselt said Tallinna linnamüüri ehitustööd alles nüüd õige hoo ning 1355. aastaks oli uus, ligi 1,5 km pikkune müür esialgselt valmis.

Mida kujutas endast siis Tallinna uus, XIV sajandi keskel valminud linnamüür ja kuidas kulges selle trass? Neile küsimustele võime osaliselt vastata juba 1957.—1964. a. toimunud ehitusarheoloogiliste uurimiste põhjal.

Ilmneb, et kogu uue linnamüüri (nimetame selle tinglikult Kanne müüriks, sest see nimetus on juba üldiselt tuntud) ehitamisele eelnes vallikraavi rajamine. See oli keeruline ettevõte ja nõudis lisaks Ülemiste järvest laskuvale pikale toitekanalile ka kolme paistiigi rajamist vallikraavile, et hoida vee nivood vajalikul kõrgusel. Seda nõudis ka maapinna reljeef uue vallikraavi trassil, mis oma perimeetril langes umbes 10 meetrit. Kraav kaevati tunduvalt lõuna poole senisest linna lõunapiirist Niguliste kaupmeeste asula joonel, käändus siis kaares põhja, möödus kloostrite valdustest linna idaküljel ja eemaldus, suun-

dudes merre, mõnevõrra kirdesse kohal, kus tol ajal asus praegusest laugema nõlvaga künkal vene kaupmeeste asula. Seega eeldas uus vallikraav linna senise territooriumi laiendamist nii põhja kui ka lõunasse, nagu Kanne oli lubanud. Uus lõunapoolne juurdelõige oli tehtud puht kaitsevajadustest lähtudes, sest sinne pinnas ei olnud kaugeltki nii soodne ehitusteks, kui seda olid maa-alad, mille eelmisel sajandil valisid välja kaupmehed Niguliste künkal ja kloostriid linna idaküljel. Geoloogilised uurimised näitasid, et kloostrite territooriumi iseloomustab liivane ja kuiv alus. Seda ümbritseb kirdest, idast ja lõunast aga tunduvalt halvem aluspõhi, mille tolmuised ja savikad liivad ei filtreeri hästi vett ja hoiavad pinnasevee nivoo kõrgel.²¹ Selline püdel aluspõhi oli nõrgaks aluseks ka ehitustele. Edasi lõuna poole halvenes pinnas veelgi. Endise Duveli torni kohal oli aluspõhi isegi nii nõrk, et linnamüür ja Duveli torn olid ehitatud parvedele, mis toetusid maasse rammitud lepavaiadele.²² Praeguse kino «Sõprus» lähedal oli aga isegi turbane aluspõhi.²³

Teine juurdelõige linnale tehti põhja pool. Vaatleme seda mõnevõrra hiljem, kui müüride jälgimisega sinna jõuame.

Alustasime nn. Kanne müüri ehitusloo jälgimist vallikraavist, sest ka tollaegsed ehitajad alustasid oma tööd sellest. Küsimuse, kuhu vedada kraavist ja paistiikidest kaevandatav pinnas, lahendasid nad seejuures omapäraselt ja otstarbekalt: sellest sai planeeriv täitekiht kavatsetava uue linnamüüri joonel ja ka vajalik nõlv müüri ette. Nii tekkis uus kraav ja nii tekkis ka kunstlik mulle Kanne müüri vundamenti alla. See koosneb kohalikust aluspinnasest ja on iseloomulik peaaegu kogu lõuna- ja idapoolsele uuele linnamüürile.

Nii näiteks on Viru värava ja Hellemani torni vahelisel alal mulde paksus linnamüüri talla all 55—110 cm. Mulde üldine paksus oli veelgi suurem, sest muldesse maeti ka uue linnamüüri liivaga sängitatud, umbes 90 cm kõrgune ja müürist mõnevõrra eenduv paekivist vundament. Linnamüüri sisekül-

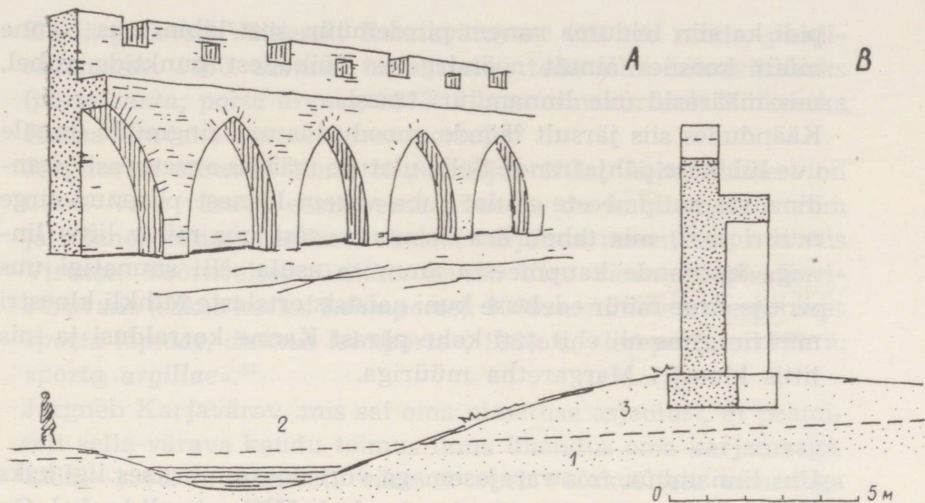
jest ulatus mulle vähemalt 3,5—5 m kauguseni, müüri väliskülje ette aga tekkis kaitset soodustav nõlv, mis ulatus vahetult vallikraavini. Liites tekkinud müüriesisele vallile veel keskmiselt 1 m sügavuse kraavi, saame nõlva üldkõrguseks antud kohal, väikese kirdepoolse languga lausmaal 2,5—3 m. Aladel, kus esialgse maapinna üldine langus oli suurem või kus müür tõusis looduslikele kõrgustele, oli nõlv loomulikult veelgi kõrgem.

Sellisele erilaadsele, kuid tänapäeva restauraatorite seisukohalt kahjuks väga ebastabiilsele alusele ehitati linnamüür, mis tõi Tallinna kaitseehituste arhitektuuri rea uudseid jooni.

Esimeseks tehniliseks uuenduseks oli laskeavadega, nn. greneleeringuga rinnatis, milles paralleelsete külgedega, pealt lahitud laskeavad vaheldusid madalamate, koonduvate külgedega laskeavadega. Esimesi kasutati peamiselt aktiivse võitluse puhul, teisi vaatlemiseks ja ambudest laskmiseks. Rinnatise taga oli sõdalaste kaitsekäik, mis oli tõenäoliselt kaetud varikatusega. Selle kandekonstruktsioon ei olnud enam puidust nagu nunnakloostri juures, vaid toetus Kanne müürile iseloomulikkult arhitektoonilist ilmet andvaile teravatipulistele kaarniškidele.

Müür oli ehitatud kindla mooduli abil, kaarniškide kuju aga rajatud võrdkülgse kolmnurga printsiibile. Huvitav on asjaolu, et kaarniškide samm ei ole võrdne laskeavade sammuga. Nii ei või väljastpoolt aimatagi müüri nõrgemaid kohti niškide kohal. Viimaste otstarbe üle on vahetatud palju mõtteid. Tegelikult on selline kaitsekäikude ehitamise viis väga vana ja seda kasutasid juba roomlased. Eeskätt ehitati kaarniške muidugi ökonoomilistel kaalutlustel. Nad võimaldasid kokku hoida ehitusmaterjali ja tugevdasid müüriseina iga kolme ja poole meetri järel n.-ö. tugipiidaga. Kanne müüri üldpaksuseks oli 2,3 m, kõrguseks 6,5 m.²⁴

Nagu lisatud jooniselt näha, kordas uus müür linna lõunaosas Margaretha müüri kulgu. Vastupäeva minnes algas see jälle Niguliste kaupmeeste asulast, seekord aga asula piirde edelanurgast, jättes praeguse Rataskaevu tänava veel väljapoole

7. KAARNISSIDEGA LINNAMÜÜR,

mn. Kanne müür Mürivahe tänavas Hellemani torni ja Viru värava vahel, ehitatud XIV sajandi esimesel poolel. A — vaade müürile linna poolt. B — vertikaallõige müürist ja maapinna skemaatiline profiil: 1 — puutumata pinnas (algne maapind), 2 — vallikraav, 3 — täitepinnas.

linna.²⁵ Edasi käändus linnamüür järsult itta ja siis kaarjalt tagasi põhja, liitudes dominiiklaste, Roma ja Padise kloostri alasid piirava kaitsemüüri kagunurgaga.

Jätanud kloostrite alade kohale varem ehitatud idapiirde ka sel perioodil linna kaitsemüüri koosseisu, jätkati uut müüri nüüd nende piirde endisest kirdenurgast. Kuna kloostrite ala asus suhteliselt kõrgemal platool, tuli uue müüri alust kloostrite ning vene kaupmeeste asula vahel tõsta madala kunstliku muldega. Hilisema Bremeni torni kohal näiteks on müürialuse täitekihi paksus 25—30 cm.²⁶

Kulgedes edasi põhja suunas, võttis Kanne müür, tehes väikese looga, oma haardesse iidse vene kaupmeeste asula. Tõenäoliselt

pidi ka siin leiduma vanem piirdemüür, sest läbini uus Kanne müür koosnes ainult nõörsirgetest lõikudest punktide vahel, mis määrasid uue linnamüüri trassi.

Käändudes siis järsult läände, moodustas uus ringmüür linnale uue lühikese põhjafrondi. Selle ulatuse määras arvatavasti skandinaavia kaupmeeste asulat juba varem läänest piiranud sirge müüriosa²⁷, mis taheti ära kasutada, sest uus müür liitis linnaga ka nende kaupmeeste ammuse asula. Nii suunatigi uus pikk ja sirge müür edelasse kuni naistsistertslaste Mihkli kloostri müürini, mis oli ehitatud kohe pärast Kanne korraldusi ja mis liitis kloostri Margaretha müüriaga.

Uus linnamüür, mis varajasemaga võrreldes ümbritses ligi kaks korda suurema territooriumi, sai valmis XIV sajandi keskel. On tõenäoline, et seda tähistabki 1355. aastast säilinud sissekanne linna märkmeteraamatusse, milles loetletakse linna 11 kaitsetorni pealikuid²⁸. Nimestik algab Nunnaväravaga, kuid järgnevaid torne enam nimedega ei nimetata. See asjaolu on andnud uurijaile võrdlemisi vabad käed mitme üksteisest täiesti erineva tõlgenduse loomiseks. Kanne müüri tegeliku trassi ja sellel paiknevate linnatornide arengujoonte uurimine lubab nüüd anda ka uue, järjekordse tõlgenduse.

Üldiselt peaks antud nimestik sisaldama kõiki uusi väravatorne selleks ajaks valminud linnamüüri välisfrondil. Vaatleme algul neid, kuigi nimestik loetleb torne päripäeva. Nunnavärvat me juba kirjeldasime, see oli ehitatud varem. Järgneb Suur Rannavärav, mida «*Strantporte*» nime all on esmakordselt nimetatud 1359. aastal. Tallinna vanades linnaraamatutes kannab värav mitmesuguseid nimesid: 1364. a. «*porta littoris*», 1373. a. jällegi «*strantporte*», 1384. a. «*major strantporte*», 1387. a. aga lõplikult «*grote strantporte*» — Suur Rannavärav.²⁹ Siit viis tee sadamasse, mille tähtsus areneva kaubalinna elus järjest suurenes.

Ka järgmisest, Väikesest Rannaväravast viis tee randa, paadisadamasse. 1360. aastatel nimetatakse teda alles Liivaväravaks (*porta santa; porta arene*), 1373. a. aga esmakordselt Väikeseks Rannaväravaks (*lutteke strantporte*).³⁰

Järgnevad väravad linna lõunaküljel. Neist kolm esimest on uued. Viru värava eestikeelne nimetus on kahtlemata vanim ja tuleneb vanast eestlaste asulast väljunud maanteest, mis viis Virusse. Võõrkeelseis ürikuis esineb Viru värav hoopis Savi-väravana (saksa keeles *Lehmporte*). 1359. a. nimetatakse värvat «*porta lapidae, dicktus leimporte*», 1366. a. «*lemporte*», 1396. a. «*porta argillae*».³¹

Järgneb Karjavärav, mis sai oma nimetuse asjaolust, et peamiselt selle värava kaudu toimus linna ühendus oma karjamaaga. 1365.—1368. a. nimetati värvat veel võõrkeelsete nimedega «*veporte*» ja «*porta pecorum*», kuid juba 1368. a. alates eestikeelse laenu järgi «*porta karie*» — Karjavärav.³²

Kolmandaks uueks väravaks linna lõunaküljel oli Harju värav, mida peetakse 1355. a. üheks tähtsamaks väravaks, kuna tema pealikuks oli raehärra. Harju värava eestikeelsel nimetusel on samuti vana päritolu, tulenedes Harjusse suundunud maanteest. Võõrkeelseis ürikuis nimetatakse värvat Sepaväravaks (1361. a. alamsaksa k. *Smedeporte*, ladina k. *porta fabrorum*). See värav sai oma nimetuse käsitöölisest, kes tol ajal domineerisid Harju tänava elanikkonnas.³³

Kõik nimetatud 6 värvat säilisid ka edaspidi linna välisväravatena. Nende rajamisaegse kaju kohta on uurimiste praeguse seisundi juures veel raske midagi täpsemat öelda. Põhiplaani analüüs aga viitab võimalusele, et nad kõik olid ehitatud samalaadselt Kanne poolt rajatud Nunnaväravaga ja olid nelinurkse põhiplaaniga kiviehitised.

Linna lõunapoolsed väravad seoti väljapoole linna, vallikraavi kohale ehitatud vesiveskitega. Vastavad paistiigid olid kaevatud juba koos kraaviga. Väravast väljuv tee tõsteti tammile, veskiehitused jäid voolualusele küljele.

Lisaks neile oli 1355. a. valminud linnamüüris veel üks välisvärav, mis ainukesena oli säilinud peaaegu samal kohal, kus ta oli eestlastegi linnas. See oli «väravatõke lühikese mäe all» (*singhele sub breve monte*), nagu seda veel 1353. a. on nimetatud. 1310. a. oli siin puittõketega piiratud ala — kitsaskäik, mida tol ajal klausuuriks või rahvapäraselt «*cyngele'ks*» nimetati (... *clausura, vulgariter dictas Cyngelen*). Kuna juba Kanne oli käskinud seda väravatõket täiendada ning mööda «lühikest mäe» tõusva, Toompea linnuse eesväravani ulatuva külgmüüri kindlustada, siis võib oletada, et 1355. aastaks oli siinset välisväravat veelgi tugevdatud. 1400. a. on Lühikese jala väravatõket (siis oli see juba sisevärav all-linna ja Toompea linnuse vahel) nimetatud samuti «väravatõkkeks lühikese mäe all» (*parva valva sub brevi monte*).³⁴

Samasugune väravatõke oli ka «pika mäe all», praeguseni säilinud Pika jala torni kohal. See oli samuti eksisteerinud juba Kanne ajal. Kuid siseväravana ei tule see 1355. a. nimestiku tõlgendamisel enam arvesse. XIV sajandi keskel oli siin Toompea linnuse peamist ühendusteet tõkestav puitehitis, mida veel 1370. a. on endist viisi nimetatud (*phala sub longo monte*).³⁵ Mõlemad väravatõkked kuulusid Kanne loa põhjal all-linnale ja osutusid edaspidigi omapäraseks «võtmepositsiooniks» linna ja linnuse vahekordade reguleerimisel.

Niisiis jääb 1355. a. nimestikust määrata veel 4 linnatorni. Kuna nunnakloostri ümbritsevale müürile ehitatud tornid kuulusid kloostri ega tule seega arvesse linna poolt mehitatud tornide nimistus³⁶, pidid need tornid paiknema ringmüüril. Otsides linnamüüri skeemilt nende asukohta, langeb esimene pilk kahtlemata uue müüri neljale järsumale käänukohale. Arvestades XIV sajandi kaitsetornide rajamise tavasid, on niisugune mõttekäik õigustatud, ja eriti veel seetõttu, et üks turell — Kuldjalg I — oli sajandi algul nagu eeskujuks juba ehitatud. Pealegi

tekkisid varem või hiljem kõigisse neisse käänukohtadesse kaitsetornid.

Nende nelja torni esialgne analüüs näitab, et kahel neist, Renteni ja Hinke tornil, lähtuvad põhiplaanid samadest iseloomulikest printsiipidest nagu Kuldjala tornilgi. Seega võisid siin tõepoolest paikneda turellid — omapärased lingukujulise, müüri üldisest frondist tublisti eenduva põhiplaaniga ja linna poolt avatud nurgakindlustused, mis oma algsel kujul olid tõenäoliselt vaid veidi kõrgemad kui külgnevad ringmüürid, millega koos need ehitati.

Müüri ülejäänud kahele järsumale käänukohale Suure Rannavärava ja Harju värava lähedal aga turelle ei ehitatud. Seda võimaldasid ühelt poolt väravatornide lähedus ja teiselt poolt head looduslikud kaitse-eeldused. Suure Rannavärava juures kaitses linnamüüri kirdepoolset käänukohta järsk ja kõrge nõlv. Linnamüüri edelanurka aga kaitses Harju värava esine paisjärv ja sellega ühendatud sügav kraav siit põhja poole kulgeva linnamüüri ees.

Arheoloogilised uurimised 1964. a. kevadel näitasid, et selle koha lähedal, kus sinne uus müür ühines Niguliste kaupmeeste asula ringmüüriaga, oli linnamüüri ees, praeguse Rataskaevu tänava idaküljel, ligi 2 m sügavune ja 6 m laiune kraav. Piki kraavi perve kulges tee «lühikese mäe» all asunud linna väravasse. Teest lääne pool aga kõrgus Toompea nõlva lõunasse ulatuv seljandik. Seega oli siin midagi pika kitsaskäigu taolist, mis lõi head kaitse-eeldused ja asetas vaenlase raskendatud olukorda.

Nende asjaolude tõttu ei rajatud kirjeldatud käänukohtadesse sel linnamüüri väljaehitamise etapil veel flankeerivaid kivist kaitsetorne. Need ei olnud isegi mitte kavas, sest väljastpoolt vaadates jäid siia vaid lihtsad, võib-olla ainult veidi kõrgendatud müürinurgad. Kui need olidki kaheks 1355. a. nimestikust veel puuduvaks kaitsetorniks, siis olid nende konstruktsiooni ülejäänud osad puidust ja asusid seespool müüri.

Faktilisi andmeid niisuguste ajutiste tornide kohta Tallinnas veel ei ole. Oletades seda, võib aga siiski linna 1355. a. skeemile märkida kõik 11 linnale kuulunud ringmüüri kaitsetorni. Neist 8 olid kivehitised, 3 puidust. Sellele arvule lisandub veel üks linnale kuulunud puidust väravaehitis — «pika mäe» all asunud väravatõke — ja kaks naistsistertslaste Mihkli kloostrile kuulunud kivitorni, millega Tallinna all-linna kaitsetornide tegelik üldarv tõuseb 1355. aastal 14-ni.

Hulk ehitusarheoloogilisi tähelepanekuid on viinud järeldustele, et 1355. a. nimestik ei tähistata XIV sajandi kolmandal või neljandal kümnendil alustatud tööde lõppu, vaid ainult kõige pakilisemate tööde valmimist uue ringmüüri rajamisel. Ilmselt ei suudetud kõiki kavandatud töid realiseerida selle põhjalikkusega, mida algul oli kavandatud. Linna põhjaossa jõudes oli tööde tempo muutunud nii kiireks, et ei jõutud välja ehitada veel ei vallikraavi ega ka kaarnišše.³⁷

Kavas oli olnud ka kahe uue kaitsetorni püstitamine linna uuele nõorsirgele loodemüürile. On tõenäoline, et peale ülipika frondi nõudsid seda ka tollaegsed looduslikud tingimused praeguse Tornide väljaku kohal.

Ei ole juhus, et Tallinna loodeküljele tekkis aegade jooksul kaitsetorne peaaegu kaks korda tihedamalt kui näiteks linna idaküljele. Praegune maastik Tornide väljaku ümbruses ei kõnele midagi siinsesest künklikust ja linnale nähtavasti väga raskesti kaitstavast alast keskajal. Vaid esimese siia ehitatud torni kesk-aegne nimetus — «Köismäe» (*Reberbahn*) — meenutab veel siinset küngastikku ja sellel paiknenud asulat, kus elasid peamiselt eestlastest köiepunujad. Bastionide ehitamisega muutus sinne maastik tundmatuseni; hilisemate planeerimistega aga kadusid needki vallid ja kraavid täitepinnasesse, mis praegusel Tornide väljakul ulatub kohati 1 meetrini, teisal aga kuni 7—8 meetrini.

Niisiis jätkusid siin tööd ka pärast tornipealikute määramist. Kõigepealt lõpetati kaarnišside ehitamine. Siis rajati uued tornid — Kõismäe ja Epping, mille põhiplaanid konstrueeriti sama põhimõtte järgi, nagu seda oli tehtud juba Kuldjalas.

Ent need ei olnud enam turellilaadsed nagu Kuldjalg. Praegu ei saa küll esitada täpseid andmeid nende uute tornide kohta, sest väliuurimised on alles teoksil. Võib vaid väita, et neis tornides oli vähemalt kolm korrust, nendest kaks ülemist uue-tüübiliste laskeavadega varustatud kaitsekorrused. Arvatavasti ei olnud need tornid ka linna poolt avatud.

Seniste tähelepanekute põhjal võib oletada, et tööd algasid Kõismäe tornist, kuna Epping ehitati mõnevõrra hiljem. Samal ajal alustati ka uue vallikraavi rajamist linna loode- ja põhjafrondi ette.

Kõismäe ja Eppingi torni ehitamine võttis palju aega, ja nagu edaspidi näeme, said need lõplikult valmis alles XIV sajandi seitsmekümnendatel aastatel. Niisugune tööde lõpetamise venimine oli tingitud reast uutest asjaoludest, mis muutis kogu senise linnakindlustuste väljaehitamise kava.

Nimelt tõi XIV sajandi teine pool uusi korrektiivse kogu Tallinna all-linna territooriumi väljakujunemisse. Umbes üheaegselt (1355. ja 1370. aastate vahel) on otsustatud linnale juurde lõigata kaks siilu: üks siinsamas, linna loodeküljel Kuldjala tornist Kõismäe tornini, ja teine siil linna edelaküljel, seni veel väljaspool linna asunud Rataskaevu tänava kohal.

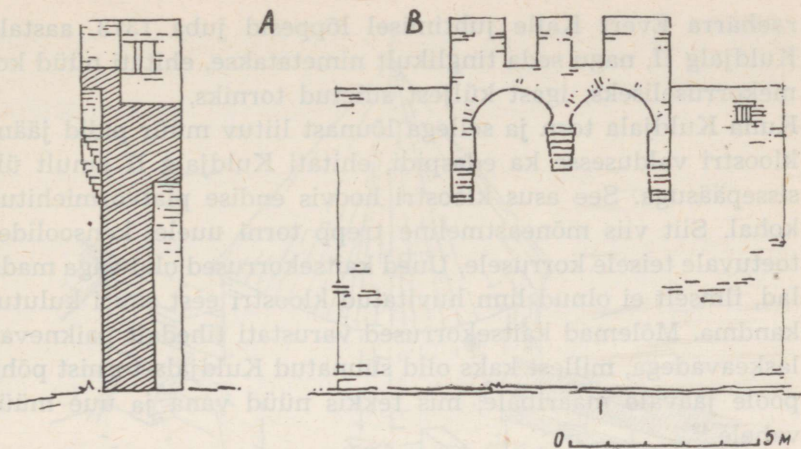
Alustame esimesest. Vaevalt olid siinsed kaarnišid välja ehitatud ja Kõismäe ning Eppingi torni ehitamist alustatud, kui ilmes linna kaitsesüsteemi selle lõigu oluline puudus: Nunna-kloostri kohal katkes linna uus kaitsesüsteem. XIV sajandi algul nunnakloostri kulul Kuldjala tornist kirde poole rajatud kaitsemüür oli ehitatud liiga tihedasti vastu kloostri hoonestatud territooriumi. Et kloostriehitused olid nähtavasti ka laienenud,

siis ei pääsenud linn siin enam üldse linnamüürile. Kuna müür kuulus endiselt nunnakloostri, siis olukorra parandamiseks saavutati kloostri ja linna vahel nähtavasti kokkulepe, et vastutasuks loale ehitada uue suunaga müüriõik Kuldjala tornist põhja poole Kõismäe tornini läbi nn. «nunnade kopli», aitab linn hiljem kloostri valduses olevat linnamüüri tugevdada. Arvatavasti XIV sajandi kuuekümnendatel aastatel alustatigi selle vastrajatud Kõismäe torni suhtes küllalt ebaloogilise, kuid välimatu müürilooga ehitamist. Seegi müür varustati kaarnišsidele toetuva kaitsekäiguga, kuigi nišid olid siin tunduvalt suuremad kui mujal.³⁸

1372. a. ehitatakse uuel linnamüüri lõigul juba torne. Raehärra Winant Louenschede ehitab torni (Loewenschede torni) ja ärklit (Nunnadetagust sadultorni), raehärra Herman Lippe samuti ärklit (Lippe sadultorni).³⁹

Väliuurimistel tehti kindlaks, et samal ajal on ehitatud veel üks sadultorn, nimelt Saunatorn «nunnade hoovis». Oma nime sai torn arvatavasti siinsest nunnade vanast saunast, mille pärast hiljem tekkis isegi tüli linna ja kloostri vahel. Saunatorn ja Nunnadetagune torn on ehitatud ühe tornitüübi järgi. Samasugune oli ka Lippe torn, mille konsoolide viimased jäänused lammutati Aida tänava kohale läbi linnamüüri raiutud jalgvärava ehitamisel 1933. a.

Praegu on hästi vaadeldav Nunnadetaguse torni väliskülg. Võrreldes sajandi algul ehitatud Nunnatorniga, näeme, et see on mõnevõrra väiksem. Nunnadetaguse torni kaitsva kilbi laius on 5,75 m. Algsest maapinnast, mis siin on umbes 2,5 m sügavusel praegusest maapinnast, ulatus torni ülaserv 10 m kõrgusele. Väliskilpi kandis kaks konsoolidele toetuvat ümarkaart, kilbis oli vaid kaks paralleelkülgedega laskepilu. Nagu Nunnatornis, nii on ka siin avad nihutatud paremale poole, et väikeses tornis kaitsja kehale paremat varju pakkuda. Saunatornis leiti ka torni külgseinast asetsev laskeava, mis flankeeris linnamüüri rinnaatist küljelt.

8. NUNNADETAGUNE TORN I.

ehitatud XIV saj. 70. aastatel; osaline rekonstruktsioon. A — vertikaallõige, B — välisvaade.

Saunatorn oli linna poolt avatud. Külgseinad ulatusid maani ja moodustasid nii omapärsed jalgtoed. Nendes olevale randile toetus torni ainuke kaitsekorrus. Hiljem, kui torni kõrgendati, on sellele randile toetatud kaarsillus. Nii moodustus torni allossa kaar, mis koos Nunnavärava varasema nimega «Saunavärav» on endistel aegadel põhjustanud väärseisukohti, nagu oleks siin olnud väike kloostrivärav.

Sadultornid olid sel ajal Tallinnas väga populaarsed. Peale eespool nimetatud kolme kuuluvad samasse aega ja on sama tornitüübi järgi ehitatud ka Toompea «castrum majuse» — suure linnuse arvukad konsooltornid, mille jälgi veel tänapäevalgi võib näha linnuse asula loodemüüri.⁴⁰

1372. a. ehtas linn nunnakloostri hoovis veel üht torni. See oli endine Kuldjalg, mida nüüd ajakohastati vastavalt tornitüübile, mis tuli Tallinnasse Köismäe ja Eppingi torniga. Ehitustööd

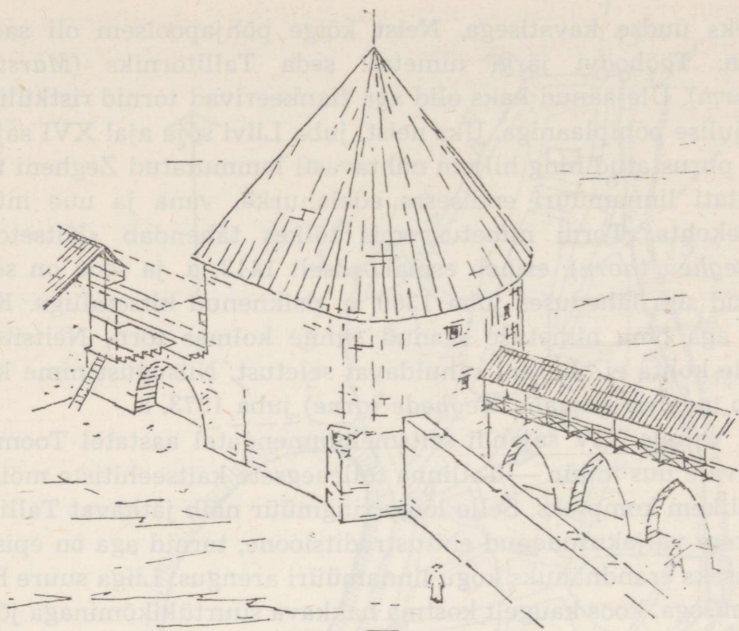
raehärra Evert Kalle juhtimisel lõppesid juba 1373. aastal.⁴¹ Kuldjalg II, nagu seda tinglikult nimetatakse, ehitati nüüd kolmekorruseliseks, igast küljest suletud torniks.

Kuna Kuldjala torn ja sellega lõunast liituv müür pidid jääma kloostri valdusesse ka edaspidi, ehitati Kuldjalg II ainult ühe sissepääsuga. See asus kloostri hoovis endise platvormiehituse kohal. Siit viis mõneastmeline trepp torni uuele, konsolidele toetuvale teisele korrusele. Uued kaitsekorrused olid väga madalad, ilmselt ei olnud linn huvitatud kloostri eest suuri kulutusi kandma. Mõlemad kaitsekorrused varustati tihedalt paiknevate laskeavadega, millest kaks olid suunatud Kuldjala tornist põhja poole jäävale maaribale, mis tekkis nüüd vana ja uue müüri vahele.⁴²

Sealsesse uude lõiku oli peale kahe sadultorni, mida me juba vaatlesime, ehitatud ka üks uus flankeeriv torn, mida hiljem selle ehitaja järgi hakati nimetama Loewenschede torniks. Kähjuks ei ole sellegi torni kohta veel täpseid andmeid. Seniste tähelepanekute järgi võib aga öelda, et seegi uus torn ehitati Eppingi ja Kõismäe torni eeskujul, kuigi mõnevõrra muudetud ja täiendatud kujul.

Nüüd mõni sõna siilust, mis lõigati juurde uue müürilõigu ehitamisega linna edelaküljele.

Tallinna linna vana tööhoov, nn. Marstall, asus varem raekoja lähedal, Rataskaevu, Voorimehe ja praeguse Vana Tooma tänava vahelises kvartalis. Seal asus ta veel 1362. aastal, kuid 1372. aastaks on juba üle viidud Toompea nõlva alla vastu Niguliste kirikut. Linna tööhoovis asusid lisaks tallidele veel mitmesugused töökojad, nende hulgas relvaseppade ja valutöökojad, kus hiljem valati isegi suurtükke. 1370-ndatel aastatel on siinsel territooriumil tehtud suuri ehitustöid. Arvatavasti sel ajal piiratigi ala, mida tööhoovi ja tallide järgi «*Marstallbergiks*» hakati nimetama, linnamüüriga.⁴³

9. KULDJALG II,

nn. «Kalle torn», ehitatud 1372.—1373. a.; vaade põhja poolt, rekonstruktsioonikatse.

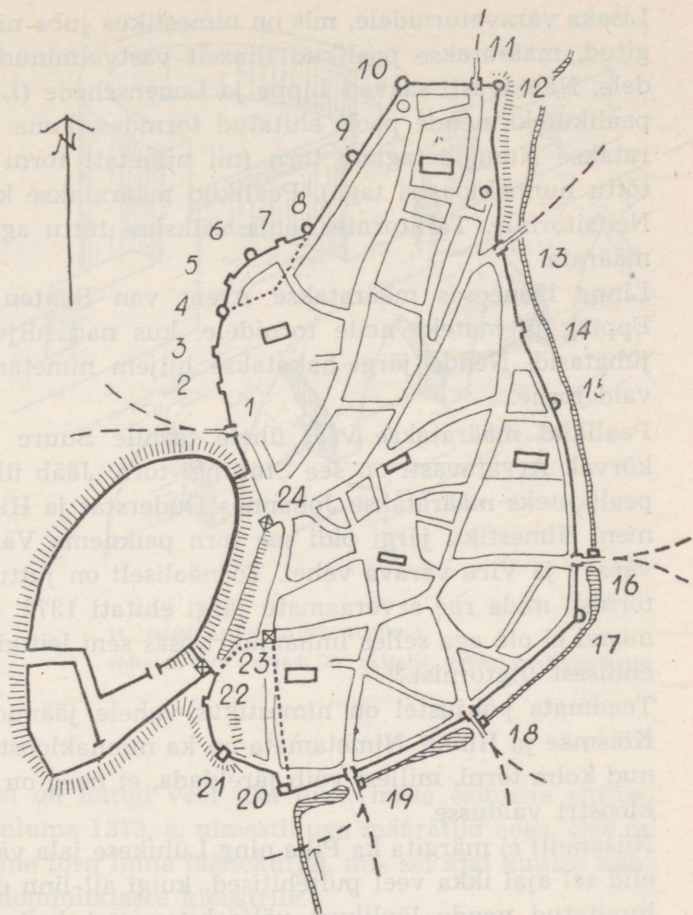
Ka Toompea nõlvale rajatud kaarniššidega müür sarnaneb sajandi keskel ehitatud linnamüüriga. Erinevusi on vaid tehnilises teostuses, nagu müüritise struktuuris, kasutatud ehitusmaterjalis ja mõõtmetes. Müüri paksus on siin suurem, ulatudes 2,65 meetrini, kõrgus ulatub kuni 7—7,4 m. Kuna müür on püstitatud looduslikult tugevale alusele, ei ole sel ka erilist vundamenti taldmikku. Laskeavad siinses linnamüüris on samasugused kui all-linnas.⁴⁴ Neid saab praegu vaadelda Toompealt. Eksponeerimise huvides taastati 1954/55. a. siin osa varisenud kaarnišše sellisena, nagu nad XIV sajandi viimasel veerandil siia ehitati.

Koos ringmüüriga rajati siia ka kolm uut torni, kõik Tallinna

jaoks uudse kavatisega. Neist kõige põhjapoolsem oli sadul-torn. Tööhoovi järgi nimetati seda Tallitorniks (*Marstall-thurm*). Ülejäänud kaks olid aga flankeerivad tornid risküliku-kujulise põhiplaaniga. Üks neist, juba Liivi sõja ajal XVI sajandil purustatud ning hiljem nähtavasti lammutatud Zegheni torn ehitati linnamüüri endisesse edelanurka, vana ja uue müüri liitekohta. Torni nimetus, mis tõlkes tähendab «Kitsetorn» (*Tzeghen thorn*), esineb esmakordselt 1413. a. ja seda on seostatud siin läheduses juba 1360. a. paiknenud kitsetalliga. Kust on aga oma nimetuse saanud sinne kolmas torn, Neitsitorn, selle kohta ei ole seni rahuldavat seletust. Niisugust nime kannab torn (originaalis *Meghede torne*) juba 1373. a.

Nii valmis XIV sajandi seitsmekümnendatel aastatel Toompea nõlvale uus müür — Tallinna tollaegsete kaitseehitiste mõistatuslikem kompleks. Selle lõigu ringmüür näib jätkavat Tallinna varem väljakujunenud ehitustraditsioone, tornid aga on episoodiliseks erandnähuks kogu linnamüüri arengus. Liiga suure hili-nemisega, koos kaugelt kostma hakkava suurtükikõminaga jõuavad Tallinnasse aegunud neljatahulised kaitsetornid. Või oli siin mängus ojamaalaste initsiatiiv, kes hulgaliselt asusid Tallinnasse elama pärast Visby langust 1361. aastal? On ju see Tallinna linnamüüri lõik oma arhitektuurilt kõige lähedasem Visby kuulsale linnamüürile, mille traditsioonid kujunesid välja aga tunduvalt varem, juba XIII sajandil.

Eespool toodu ei olnud veel kaugeltki kogu loetelu töödest, mida tallinlased võtsid ette oma kaitse paremaks korraldamiseks tol suhteliselt lühikesel, vaid 18 aastat kestnud neljandal ehitusetapil. Et töid oli tehtud ka rea teiste tornide juures, sellest annab teatud ülevaate järjekordne tornipealikute nimestik 1373. aastast.⁴⁵ Selles nimestikus on jällegi loetletud linna kaitsetornide pealikud, seekord 15 tornile, igale tornile kaks pealikut.

10. TALLINNA LINNAMÜÜRI ÜLDSKEEM 1373. a.

1 — Nunnavärv, 2 — Nunnatorn, 3 — Saunatorn, 4 — Kuldjala torn, 5 — Nunnadetagune torn, 6 — Loewenschede torn, 7 — Lippe torn, 8 — Kõismäe torn, 9 — Eppingi torn, 10 — Renteni torn, 11 — Suur Rannavärv, 12 — Stoltingi torn, 13 — Väike Rannavärv, 14 — Bremeni torn (oletatav sadultorn), 15 — Munkadetagune torn, 16 — Viru värv, 17 — Hinke torn, 18 — Karjavärv, 19 — Harju värv, 20 — Zegheni torn, 21 — Neitsitorn, 22 — Tallitorn, 23 — värvatõke «lühikese mäe» all, 24 — Pika jala värv. Punktiiriga on märgitud linnamüüri kulg enne ümberehitamist.

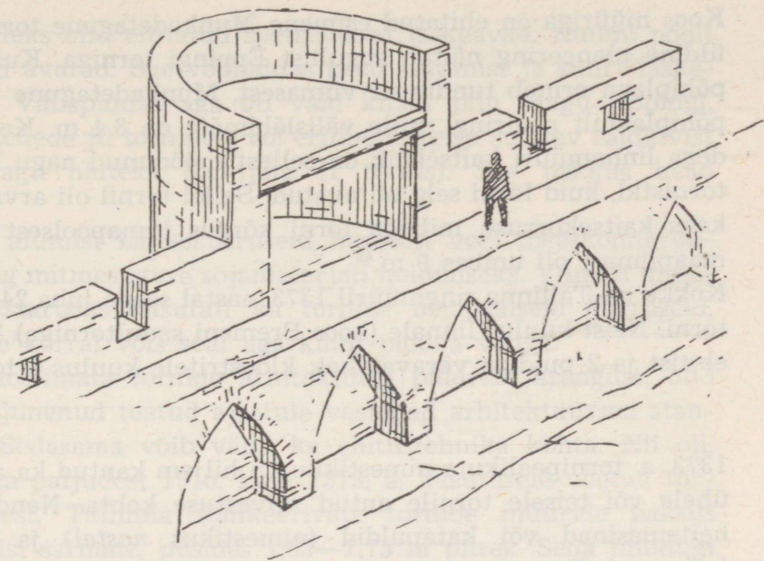
Lisaks väravatornidele, mis on nimestikus juba nimedega märgitud, määratakse pealikud ilmselt vastvalminud müüriõikudele. Nähtavasti saavad Lippe ja Louenschede (Loewenschede) pealikuteks nende poolt ehitatud tornides, kuna Kallele määratakse Nunnadetagune torn (nii nimetati torni tema asendi tõttu nunnakloostri taga). Pealikud määratakse ka Zegheni ja Neitsitornile. Tallitornile tema väiksuse tõttu aga pealikut ei määrata.

Linna lääneosas määratakse Arent van Renten ja Tideman Epping ülemateks neile tornidele, kus nad hiljuti ehitustöid juhatasid. Nende järgi hakatakse hiljem nimetama ka vastavaid torne.

Pealikud määratakse veel ühele tornile Suure Rannavärava kõrval. Arvatavasti on see Stoltingi torn. Jääb üle torn, kuhu pealikuteks määratakse Johannes Duderstat ja Hinze van Bremen. Nimestiku järgi pidi see torn paiknema Väikese Rannavärava ja Viru värava vahel. Tõenäoliselt on juttu samast ulgtornist, mida rae arveraamatu järgi ehitati 1372. a.⁴⁶ Väliuurimistel ei ole aga selles linnamüüri osas seni leitud ühtegi jälge endisest ulgtornist.⁴⁷

Teadmata põhjustel on nimestikus vahele jäänud kaks torni: Köismäe ja Hinke. Nimetamata on ka nunnakloostri kohal asunud kolm torni, millest võib järeldada, et need on jäänud edasi kloostri valdusse.

Niisamuti ei märgita ka Pika ning Lühikese jala väravaid. Need olid sel ajal ikka veel puitehitised, kuigi all-linn oli nüüd juba huvitatud nende lõplikust väljaehitamisest kaitseks Toompea türannide vastu. 1380. a. ongi ordumeister van Vriemersheim andnud loa Pika jala puidust väravatõkke asendamiseks kivi-ehitisega. Kuid seda tingimusel, et raad peab kivist värava taas lammutama, kui ordumeister seda tulevikus nõuab.⁴⁸ Nähtavasti alustatigi alles siis Pika jala torni ehitamist. Lühikese jala väravatorn aga jäi sel sajandil veel välja ehitamata.

11. MUNKADETAGUNE TORN I,

ehitatud XIV sajandi 70. aastatel; rekonstruktsioonikitse.

Väliuurimistel on leitud veel üks torn, mille esimene ehitusjärg peab kuuluma 1373. a. nimestikuga määratud aega. See on Munkadetagune torn linna lääneküljel, mis sel ajal kuulus nähtavasti veel dominiiklaste kloostriale.

Linnamüüris ootas Väikese Rannavärava ja Viru värava vaheline 400 m pikkune lõik juba ammu torni. Munkadetagune torn ehitataksegi täpselt selle lõigu keskele. Nimestikke eraldaval ajavahemikul on ka mungad siin oma primitiivse müüri siseküljele ehitanud kaarniõsidega kaitsekäigu ning kõrgendanud rinnaist. Kasutatud mört ja ehitustehniline külg on niivõrd sarnased «nunnade hoovis» ehitatud Kuldjalg II torniga, et tegemist oli tõenäoliselt ühtede ja samade ehitusmeistritega.

Koos müüriga on ehitatud esimene Munkadetagune torn, mille üldine planeering näitab sugulust Eppingi torniga. Kuid torni põhiplaan erineb tunduvalt viimasest. Munkadetagune torn on põhiplaanilt poolring, mille välisläbimõõt on 8,4 m. Kaarniššidega linnamüüri kaitsekäik on sellest möödunud nagu Eppingi tornistki, kuid torni selg oli avatud. Sellel tornil oli arvatavasti kaks kaitsekorrust, millega torni kõrgus linnapoolsest algsest maapinnast oli umbes 9 m.⁴⁹

Kokku oli Tallinna ringmüüri 1373. aastal seega juba 24 kaitsetorni. Neist kuulus linnale (koos Bremeni sadultorniga) 18 kivi-ehitist ja 2 puidust väravatõket; kloostritele kuulus 4 torni.

1373. a. tornipealikute nimestikku on hiljem kantud ka andmed ühele või teisele tornile antud relvastuse kohta. Nendeks on heitemasinad või katapuldid (nimestikus *nostal*) ja ambud (*arborste*). Enamik suuri torne on saanud kaks ja ulgtornid ühe katapuldi. Kolm katapultit on antud Viru värava tornile, mida peetakse Tallinna tolle aja tähtsamaks väravaks.

Et katapulte tornidesse üles seada, ehitati kaitsetornide ülakorused välja erilisteks nn. platvormideks. Siia kinnitati kohmakad seadeldised, mis sageli heitsid õige suuri kivimürakaid. Kuna heite ajal seadeldised tugevasti rappusid, ehitati platvormide põrandad eriti tugevad. Sageli olid need kahekordsetest palkidest ja kaetud veetiheda kattega.

Rahuaegadel olid nii torn kui ka selle ülakorrusele paigutatud katapuldid kaitstud ajutiste pilpakatustega. Sõjaohu korral tuli need aga kiires korras lammutada, et vaenlane ei saaks linnas kahjutuld tekitada. On teada, et tulekahjude tekitamiseks kasutasid piirajad mitmesuguseid vahendeid: tulenooli, tulekerasid — põlema süüdatud tõrvatakupuntraid —, mida heitemasinatega linna loobiti.

Ambudest — nii kergetest kui ka erilistele alustele paigutatud raskeambudest — laskmiseks kasutati torni madalamaid korru-

seid. Selleks olid ehitatud spetsiaalsed laskeavad. Ruumi poolt olid need avarad. See võimaldas head sihtimist ja suurt laske-sektorit. Välispinnas aga oli vaid kitsas pilu (nagu Eppingi, Loewenschede jt. tornides) või eriline luugiga suletav raidkivist piire (nagu näiteks Kuldjalg II tornis). See pakkus head kaitset.

Tornide alumisi kaitsekorruseid kasutati veel meeskonnaruu-miks ning mitmesuguse sõjamaterjali hoidmiseks. Viimati nime-tatud otstarbeks kasutati ka tornide maapealseid korruseid. Vajaduse korral võis seal aga kinni pidada vange.

Seega, hoolimata tornide arhitektuuri pidevast arengust, olid välja kujunenud teatud ajastule vastavad arhitektuursed stan-dardid. Sedasama võib väita ka ehitustehnika kohta. Nii oli, hoolimata paljudest 1310. kuni 1373. a. kasutusele võetud tor-nitüüpidest, Tallinna flankeerivate tornide müüride paksus võrdlemisi sarnane, püsidis 1,65—1,75 m piires. Seda muidugi tornide alumistel korrustel. Ülemistel korrustel seinte paksus tavaliselt astmeliselt vähenes.

Linna ringmüüri paksus oli kõikumam. Umbse müüri puhul oli see 1,3—1,6 m, kaarniššidega müüri puhul aga 2,3—2,65 m. Nähtavasti oli see küllaldane kaitseks katapultidega heidetud pommide ja eriliste lammutustalvade — nn. oinapeade — ning muude lammutusabinõude vastu.

Vaadeldes Tallinna XIV sajandi linnakindlustuste üldpilti, leiame, et see oli väliselt vägagi ühtne. Tähtis osa oli selles pil-dis kaarniššidega linnamüüri, mis Kuldjala tornist alates palis-tas linna päripäeva kuni Lühikese jalani. Tornide arhitektuuri, seevastu, iseloomustas tunduvalt rahutum, otsiv üldpilt.

Küsimusele, miks see nii oli, on lühidalt raske vastata. Oli ju XIV sajand, nagu nägime, Tallinna ja kogu Põhja-Eesti ajaloos väga sündmusterikas ning täis sise- ja välispoliitilist pinget. Pine-vust tõstis sajandi keskel kahtlemata ka Visby katastroof, mis

viis kõigi Hansa liitu kuulunud sadamalinnade parema kaitse küsimused üldisesse tulipunkti.⁵⁰ Tallinnas liitusid neile asjaoludele veel linna territooriumi suured ümberkujundused.

Kõik see ei varjuta aga kaugeltki mõju, mida XIV sajandi kaitseehitistele avaldas sõjapidamisviiside kiire areng, sealhulgas tulirelvade levik. Kahtlemata leiame selles ühe vastuse küsimusele Tallinna linnatornide rahutust üldpildist XIV sajandi teisel poolel. See oli tõesti otsingute ajajärk, mil ei osatud veel leida uutele põhimõtetele vastavaid kaitsetorne.

Tegelikult oli liisk juba langenud. Hoolimata veel edaspidigi, sajandi viimasel veerandil Tallinnasse rajatud mitmest vana tüüpi linnatornist, oli ometi Tallinna ehitatud üks kaitsetorn, milles olid minetatud kõik endised kohalikud standardid. See ei asunud aga all-linnas.

1371. a. rajati Toompea ordulinnuse edelanurgale uus kaitsetorn, mida hiljem hakati nimetama Pikaks Hermaniks.⁵¹ Tolleaegne Pikk Herman oli erakordne oma kõrguse poolest; see ulatus ligi 35 meetrini. Põhiplaanilt oli torn täisringikujuline, läbimõõduga 9,65 m. Seinte paksus oli samuti erakordne — ligi 3 meetrit.

Pikk Herman sai otseseks kohalikuks eeskujuks terve rea Tallinna all-linna uute tornide väljaehitamisele XIV sajandi viimasel veerandil ja XV sajandil. Autoril ei ole kasutada täpseid andmeid tööde alguse kohta Tallinna all-linna üksikute kaitsetornide või müüri lõikude väljaehitamisel ning seetõttu puudub ka üldine kindel daatum Tallinna linnamüüri järjekordse, viienda ehitusetapi alguse kohta. Tuleb aga oletada, arvestades nende tööde erakordselt suurt mahtu, mis nüüd ette võeti, et see algas samast, kus lõppes varajasem etapp. Et nende tööde eesmärgiks oli Tallinna linnakindlustuste otsustav tugevdamine ja need kestsid väga pikka aega, siis käsitleme neid juba koos linnamüüri järgmise sajandi ehituslooga.

XV SAJAND

XV sajand oli Tallinna kaitseehituste suurte ümberkujunduste ajajärk. Sel sajandil sai enamik Tallinna linnatorne peaaegu lõpliku ilme. Ühtlasi ehitati esimesed ulatuslikumad eeskindlustused — eesväravad ja esmüürid.

Tallinna linnamüüri viies ehitusetapp oli tegelikult alanud juba XIV sajandi lõpul, vahetult pärast 1373. aastat. Sajandi vahetusel jätkusid tööd ning 1413. aastaks olid need jõudnud teatud tasemele, mis enam-vähem rahuldab toleleagseid vajadusi. Sellest ajast on säilinud järjekordne linna tornipealikute nimestik⁵², milles on märgitud 27 torni. Suurem osa tornidest on nüüd juba nimetatud nimedega.

Nimestik algab Nunnaväravast. Järgneb torn, mida nimetatakse «Gut Dack». Selgub, et tegemist on Kuldjala torniga, mida nii nimetatakse tema viletsa katuse (*qu(a)t Dack*) tõttu⁵³. Nimetamata jääb taas kaks sadultorni, mis nähtavasti ikka veel kuuluvad kloostriale. Nimestiku jätkumisel näeme, et linna loodeküljele on vahepeal ehitatud kaks uut torni. Üks neist asub Köismäe ja Eppingi vahel. Siia on määratud üheks pealikuks Herbord Plate, kelle järgi torn hiljem oma nime sai. Teine uus torn, mis asub Eppingi ja Renteni vahel, on nimetatud Grusbeke-taguseks torniks.

Ka linna lühikesele põhjafrondile on ehitatud uus torn, mida siin läheduses elanud Åbo (Turu) bürgermeistri Wulfard Rosendali eesnime järgi nimetatakse Wulfardi-taguseks torniks.⁵⁴

Kaks uut torni on tekkinud Stoltingi ja Väikese Rannavärava vahele. Neist põhjapoolsemat nimetatakse selle lähedal 1362.—1405. a. asunud Hattorpide maja järgi Hattorpe-taguseks⁵⁵ torniks ja lõunapoolsemat «Vene kiriku juures asuvaks torniks».

Viimane nimetus aga kaob peagi käibelt, sest juba XV sajandi algul viidi kirik üle Vene tänavale Bremeni torni lähedusse, kus see ka praegu asub.

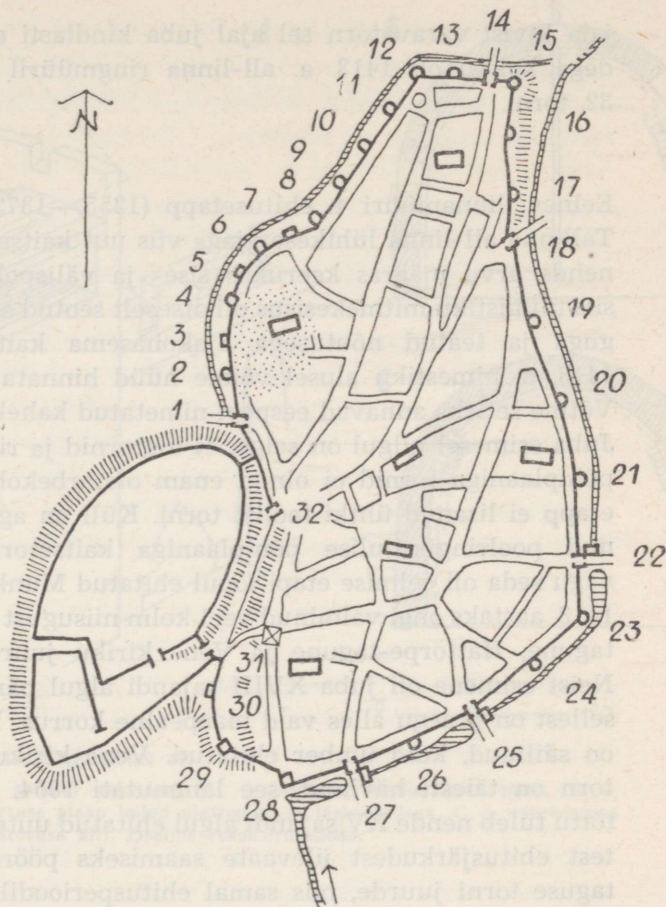
Järgmist uut torni Munkadetaguse torni ja Viru värava vahel nimetatakse Hollemaniks, tõenäoliselt Helle-nimelise kodaniku krundi järgi, mis asus seal lähedal. Edaspidi kujunebki selle torni nimeks Hellemani torn.⁵⁶

Järgnevad kaks uut torni linna lõunaküljel. Hinke torni ja Karjavärava vahele on ehitatud torn, mida tänapäeval leppeliselt nimetatakse Duveli, s. o. Kuradi torniks (1413. a. *Duvels thorne*, 1525. a. *Des Düvels torne*, 1554. a. *Duvelsmoder*, s. o. Kuradiema ja 1737. aastal saksakeelses tõlkes *Thurm Teuffels-mutter*). Torn on oma nime saanud 1378.—1390. a. seal läheduses kinnisvara omanud kodaniku Johannes Düvelsmoderi nimest. 1882. a. jäi see torn ette Pärnu maanteeni pikendatavale Väike-Karja tänavale ja lammutati vundamendini.⁵⁷

Teine uus torn on ehitatud Karjavärava ja Harju värava vahele. Torni nimi on eestipärane — Assauwe torn (1413. a. *Assauwen thorn*, 1525. a. *Assowen torne*). Arvatavasti on nimi tuletatud linna karjuse Asso või tema valduse Assoõue nimest, mis XIV sajandi lõpul asetses Müürivahe ja Harju tänava nurgal.⁵⁸

Seega selgub nimestikust, et XIV sajandi lõpul alanud ehitustööde käigus on rajatud kaheksa uut linnatorni. Varajasematest tornidest on esmakordselt nimestikku võetud neli torni: Gut Dack (hiljem Kuldjala torn), Köismäe torn (ikka veel nimeta), Munkadetagune torn ja Hinke torn (viimane sai oma nime arvatavasti ühes müüriäärses majas 1373. a. elanud linnateener Hinke või Hinriku järgi)⁵⁹. Kolm varem ehitatud torni on saanud lõpliku nime: Nunnadetagune torn, Stoltingi torn (arvatavasti ühe Tallinna kodaniku Nicolaus Stoltingi nimest)⁶⁰ ja Zegheni (Kitse-) torn.

Viis linnatorni on nimestikust välja jäänud. Nendeks olid kaks juba nimetatud sadultorni nunnakloostri õues, väike Tallitorn ja Toompeale avanevate vaheväravate tornid, milledest Pika

12. TALLINNA LINNAMOÜRI ULDSKEEM 1413. a.

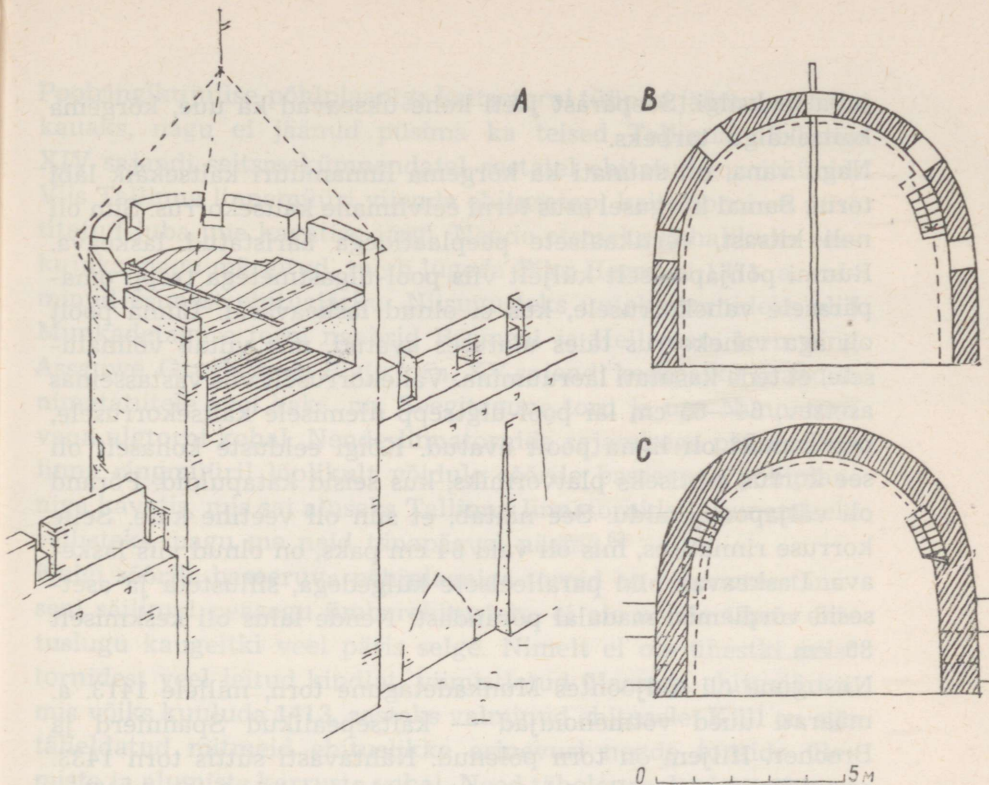
1 — Nunnavärv, 2 — Nunnatorn, 3 — Saunatorn, 4 — Kuldjala torn, 5 — Nunnadetagune torn, 6 — Loewenschede torn, 7 — Lippe torn, 8 — Kõismäe torn, 9 — Plate torn, 10 — Eppingi torn, 11 — Grusbeke-tagune torn, 12 — Renteni torn, 13 — Wulfardi-tagune torn, 14 — Suur Rannavärv, 15 — Stoldingi torn, 16 — Hattorpe-tagune torn, 17 — torn end. vene kiriku juures, 18 — Väike Rannavärv, 19 — Bremeni torn, 20 — Munkadetagune torn, 21 — Hellemani torn, 22 — Viru värv, 23 — Hinke torn, 24 — Duveli torn, 25 — Karjavärv, 26 — Assauwe torn, 27 — Harju värv, 28 — Zegheni torn, 29 — Neitsitorn, 30 — Tallitorn, 31 — värvatõke «lühikese mäe» all, 32 — Pika jala värv. Täpitatud ala tähistab nunnakloostri valdust.

jala kivist väravatorn sel ajal juba kindlasti eksisteeris. Nendega kokku oli 1413. a. all-linna ringmüüri seega vähemalt 32 torni.

Eelnev, linnamüüri 4. ehitusetapp (1355.—1373. a.) oli toonud Tallinna all-linna lühikese ajaga viis uut kaitsetorni tüüpi. Kui nende arvu määras keerukas sise- ja välispoliitiline olukord, siis tüübistiku mitmekesisus oli otseselt seotud sõjatehnika arenguga ja teatud nõutusega ajakohasema kaitsetorni valikul. 1413. a. nimestiku alusel võime nüüd hinnata tehtud valikut. Võtme selleks annavad eespool nimetatud kaheksa uut torni.

Juba esimesel pilgul on selge, et ulgtornid ja riskülikukujulise põhiplaaniga tornid ei olnud enam otstarbekohased. 5. ehitusetapp ei lisanud ühtki taolist torni. Küll on aga esialgu jätkunud poolringikujulise põhiplaaniga kaitsetornide ehitamine, nagu seda oli eelmise etapi lõpul ehitatud Munkadetagune torn. 1413. aastaks ongi valminud veel kolm niisugust torni: Wulfarditagune, Hattorpe-tagune ja Vene kiriku juures asunud torn. Neist esimene oli juba XVIII sajandi algul päris lagunenu ja sellest on praegu alles vaid maapealne korrus. Hattorpe-tagune on säilinud, kuid ümber ehitatud. Vene kiriku juures asunud torn on täiesti hävinud, see lammutati 1854. a. paiku.⁶¹ See tõttu tuleb nende XV sajandi algul ehitatud uute tornide esimestest ehitusjärgudest ülevaate saamiseks pöörduda Munkadetaguse torni juurde, mis samal ehitusperioodil oli saanud uue ilme.

Tallinna linnamüüride järkjärgulist tugevdamist jälgides võib sageli täheldada, et tornide väljaehitamine toimus enne nendega liituvate ringmüüride tõstmist. Nii oli see toimunud ka Munkadetaguses tornis XIV sajandi lõpul. Tornis kõrgendamisel kasutati ära ehituse vanem kumer osa. Sellele laotud uue müüri tõi tõi torni Mürivahe tänavast nüüd 16,5 m kõrguseni. Et ümberehitatavasse torni saada suuremaid ruume, lammutati

13. MUNKADETAGUNE TORN II.

ehitatud XIV ja XV sajandi vahetusel. A — üldvaade tornile linna poolt, B — torni ülemise kaitsekorruse plaan leitud ulgtrepiga ja laskeavadega, C — vahekorruuse plaan (ülemise kaitsekorruse all). Osaline rekonstruktsioon.

selle linnapoolselt küljelt kaarnišsidega kaitsekäik. Asemele ehitati õhuke seljamüür, mis eendus linnamüüri sisepinnast vaid 20—35 cm. Seljamüüri rajamist kaugemale ei võimaldanud müüriäärse tee kitsus.

Kuna torniga külgedelt liituv kaarnišsidega linnamüür esialgu säilis, siis jäeti torni müüri kaitsekäigu kõrgusele ukсед. Ent linnamüüri kõrgendamine oli kavas ning võib-olla mõnel pool

juba teoksilgi. Seepärast jäeti kohe ukseavad ka uue, kõrgema kaitsekäigu tarbeks.

Nagu vana, nii suunati ka kõrgema linnamüüri kaitsekäik läbi torni. Samal kõrgusel asus torni eelviimane kaitsekorrus. Siin oli neli kitsast, vertikaalsete paeplaatidega ääristatud laskeava. Ruumi põhjapoolselt küljelt viis pool-ulgastmetega trepp oma-pärasele vahekorrusele, kus ei olnud laskeavasid. Linna poolt oli aga vahekorrus täies ulatuses avatud, mis viitab võimalusele, et teda kasutati laorumina. Vahekorruselt viis vastasseinas asetsev, 64—65 cm lai pool-ulgatrepp ülemisele kaitsekorrusele, mis samuti oli linna poolt avatud. Kõigi eelduste kohaselt oli see korrus lahtiseks platvormiks, kus seisid katapuldid. Põrand oli väljapoole kaldu. See näitab, et siin oli veetihe kate. Selle korruse rinnatises, mis oli vaid 64 cm paks, on olnud viis laskeava. Laskeavad olid paralleelsete külgedega, sillusteta ja asetsesid võrdlemisi madalal põrandast. Nende laius oli keskmiselt 80 cm.

Niisugune oli üldjoontes Munkadetagune torn, millele 1413. a. määrati uued võtmehoidjad — kaitsepealikud Spannierd ja Brocher. Hiljem on torn põlenud. Nähtavasti süttis torn 1433. aastal Tallinnas möllanud suure tulekahju ajal, kui põlesid lähedal asuva dominiiklaste kloostri katused. Kahjutuli on olnud äge. Seda näitavad nii tugevad põlemisjäljed toleaeegse torni siseseintel kui ka paks põlemiskiht torni sees, jalamil. Põlemiskihist leiti hulgaliselt põlenud looduslikke kivimunakaid ja väikseid raudkuule. Ilmselt põlesid ära torni kõik puust vahelaed ning langesid sisse koos neil lebanud kraamiga.

Kivimunakad võivad olla pärit torni platvormikorruse veekindlast põrandakattest, kuid need võivad olla ka torni raskerelvade — katapultide — kivikuulid. Raudkuulid on aga lisatõendiks sellest, et Tallinn pidas tol ajal kogu sõjatehnika arenguga täit sammu.⁶²

Poolringikujulise põhiplaaniga kaitsetorni tüüp ei jäänud püsima kauaks, nagu ei jäänud püsima ka teised Tallinna all-linna XIV sajandi seitsmekümnendatel aastatel ehitatud tornitüübid. Viis Tallinna linnamüüri viienda ehitusetapi kaitsetorni on püstitatud juba uue kavatise järgi. Nende otseseks kohalikuks eeskujuks, nagu märgitud, tuleb lugeda Pika Hermani 1371. a. valminud esimest ehitusjärku. Niisugusteks uuteks tornideks olid Munkadetaguse torni naabrid Bremeni ja Hellemani torn ning Assauwe, Grusbeke ja Plate torn. XV sajandi keskpaiku lisandub nimetatutele veel kaks, nn. Seegitagune torn ja uus Nunnatorn vana ulgtorni kohal. Nende linnatornide rajamisega pääses Tallinna ringmüüri lõplikult võidule sõõrile baseeruva põhiplaaniga kavatis, mis sai aluseks Tallinna linnatornide kujunemisele sellisteks, nagu me neid tänapäeval näeme.⁶³

Kuigi sõõrile baseeruva põhiplaaniga tornid on enamuses tänaseni säilinud peaaegu ümberehitusteta, ei ole nende täpne ehituslugu kaugeltki veel päris selge. Nimelt ei ole ühestki neist tornidest veel leitud kindlat, viimistletud ülaosaga ehitusjärku, mis võiks kuuluda 1413. aastaks valminud ehitusele. Küll on aga täheldatud mitmeid ehituslikke erinevusi nende tornide ülemiste ja alumiste korruste vahel. Need tähelepanekud ja mitmed sarnased üksikasjad teistes sel ajal eksisteerinud Tallinna linnatornides sunnivad oletama, et 1413. aastaks olid valminud vaid nende tornide madalamad, umbes 14—15 m kõrgused osad.⁶⁴ On võimalik, et need olid kaetud eriliste väljaulatuvate puidust kaitsekorrustega — nn. urdaažidega, mis levisid Lääne-Euroopas XIV sajandi lõpul ja XV sajandi algul ning olid Tallinnaski kasutamisel XV sajandi teisel kümnendil, nagu edaspidi näeme.

Uute tornide välisläbimõõt oli keskmiselt 9,65 m. Põhiplaan oli lähedane kolmveerand-ringile. Torni sees olid poolringi- või ringikujulised ruumid. Müüride paksus ei olnud seetõttu ühtlane; keskosas oli see kuni 2,9 m, kahanedes külgedel 2,3 meetrini. Kuid esines ka õhema seinapaksusega torne. Kõige hilise-

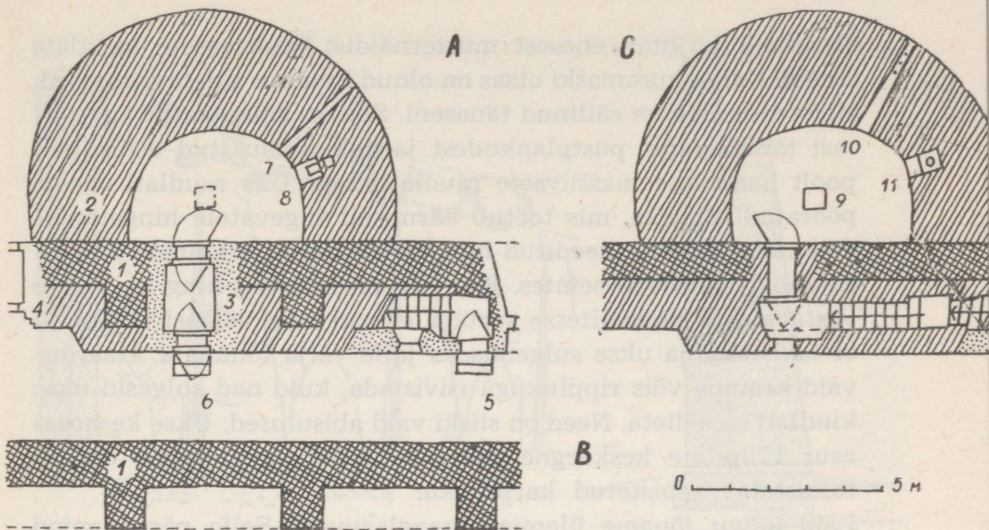
mal seda tüüpi tornil — juba järgmisel etapil rajatud Nunna-
tornil — oli kumera müüri paksus vaid 1,95 m.⁶⁵

Uudne on nende osaliselt valminud tornide siseruumide jaotus. Nii nagu Pikas Hermanis, jäeti ka Tallinna all-linna ringmüüri tornide alumisse ossa vaid üks ruum, mis oli üle 10 m kõrge. Kuidas pääses neisse ruumidesse Assauwe, Plate ja Nunnatornis, ei ole praegu täpselt teada. Samuti ei ole andmeid sellest, milleks neid ruume algul kasutati. Ülejäänud kolme torni kohta on aga mõnda selgunud.

Hellemani, Grusbeke-taguse ja Bremeni torni alumisse ossa ehitati vanglad. Viimaseid oli kahte tüüpi, mis sõltus nähtavasti nende kasutamise otstarbest. Hellemani torni ja Grusbeke-taguse torni vanglad on täpselt sarnased ja ehitatud Pika Hermani allosas asunud vangla eeskujul. Nendes süngetes keskaegsetes türmides on üksainuke kõrge ruum, kuhu pääses vaid laeluugi kaudu ruumi katvas võlvis. Hellemani ja Grusbeke-taguse torni vanglaruumid on pinnalt väikesed, laiuti 4,75 ja sügavuti 3—4 meetrit. Kõrgus aga ligi 13 m. Ruumi ainuke valgus- ja õhuava asetseb kõrgel laevõlvi lähedal. Seestpoolt on valgusava küllalt avar, et temasse inimenegi seisma mahuks, kuid aheneb väljapoole vaid kitsaks laskeavataoliseks piluks. Valgusavad on suunatud külgedele, päikese poole. Hellemani torni vanglale on hiljem ehitatud kahekordne põrand. Selleks on madala keldriruumi võlvlagi.

Vangla luuk avaneb torni kaitsekorrusele, mis oli otseses ühenduses vaid linnamüüri kaitsekäiguga. Eraldi treppe neisse tornidesse ei ole ehitatud. Sellest võib oletada, et Hellemani ja Grusbeke-taguse torni vanglad olid ette nähtud vaid erakorraliseks kasutamiseks — võib-olla sõjavangide jaoks.⁶⁶

Hoopis teisiti näeb välja Bremeni torni ehitatud vangla, mille kasutamise kohta linna vangitornina leidub vihjeid juba 1425. aastast. Linna vanglana puudub sel tornil ühendus vanglaruu-

14. BREMENI TORNI ALUMISTE KORRUSTE EHTUSJÄRGUD.

Torni rajati XIV ja XV sajandi vahetusel või XV sajandi esimesel kümnendil. Torni kahele alumisele korrusele ehitati vanglaruumid. A — esimese korruse plaan: 1 — ehitusosad varem eksisteerinud kaarniššidega linnamüürist, 2 — torni rajamisega seotud ehitusosad, 3 — vangla ümberehitamisega seotud ehitusosad, 4 — hilisemad ümberehitused, 5 — algne sissepääs vanglasse, 6 — hilisem sissepääs vangla esimesele korrusele, 7 — valgus- ja õhutusšaht, 8 — latriin; B — varem eksisteerinud kaarniššidega linnamüüri plaan (rekonstruktsioon); C — teise korruse plaan: 9 — luugiava ruumi pörandas, 10 — valgus- ja õhutusava, 11 — latriin.

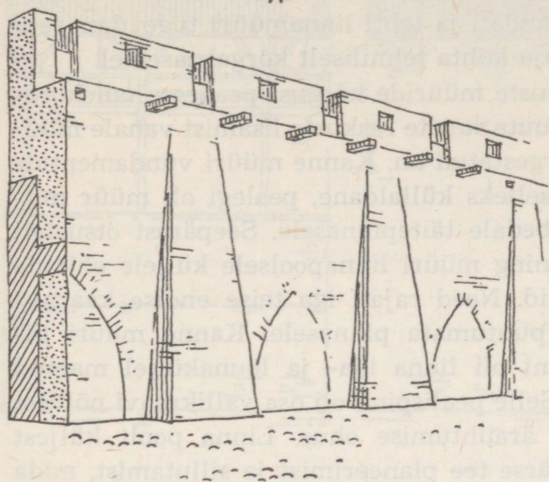
mide ja selle kohal asunud kaitsekorruse vahel. Kaitsekorruse alla jäänud tüüpiline kõrge ruum on siin võlvlaega jagatud kaheks korruseks. Torni lõunapoolselt küljelt viib sinna pikk kahe-
marsiline trepp. Trepi alumine marss on paigutatud nišši linna-
müüri sees ja küljelt avatud. Edasi jätkub trepp piki torni linna-
poolset külge, mis oli juba sel ajal välja ehitatud. Trepp lõpeb
ülemise vanglaruumi ees. Siit, miniatuursest eeskojast viib
madal, puhtalt tahatud paekividega vooderdatud ümarkaarne
käik vanglasse.

Uksekäik kujutab enesest musternäidist keskaegsete vanglate udest. Käigu kummaski otsas on olnud kindlalt suletavad ukсед. Neist sisemine on säilinud tänaseni. See on valmistatud tugevatest tammepuust püstplankudest ja kokku rautatud ust kahelt poolt haaravate massiivsete raudlattidega. Üks raudlati ots on pööratud hingeks, mis toetub äärmiselt tugevatele hingetappidele, teise otsa on needitud hingedel liikuvad krambid. Vastuskrambid asetsevad seintes. Ka need on liikuvad ning neid saab vastavatesse süvenditesse suruda, et nad niigi väikest läbikäiku ei takistaks, ja ukse sulgemiseks jälle välja tõmmata. Haarduvaid krampe võis ripplukuga riivistada, kuid nad sulgesid ukse kindlalt ka selleta. Need on siiski vaid abisulused. Ukse keskosas asus tüüpiline keskaegne raudriiv, mille ärapööratud ots oli lukustatav sepistatud karplukku.

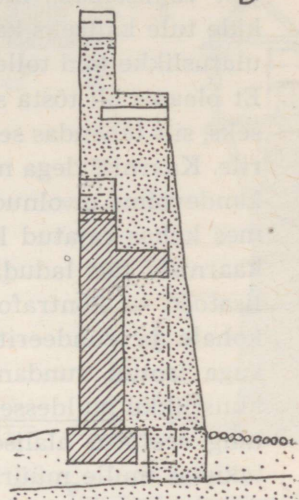
Läbi käigu jõuame ülemisse vanglaruumi. Selle põrandapind on umbes niisama suur kui Hellemani tornis, ruumi kõrgus 5 m. Aknaava ruumi valgustamiseks asub kõrgel ja on samasugune kui Hellemani tornis, kuid tugevdatud veel välispinna lähedal asetsevate, ligi 5 cm paksusest rauast taotud kolmekordsete trelidega. Siit ei mahu õieti tuvigi läbi. Ruumi seintele on kinnitatud raudrõngad vangide aheldamiseks. Lõunaseina on ehitatud latriin — täiesti tänapäevane kuivklosett; siin on see ainult kivist ja ilma õhutustoruta. Latriini kivist šaht ei suubu tornist välja, vaid laskub vertikaalselt vundamendi tallani.

Ruumi põrandas on luugi ava ja seda sulgenud raudsuluste jäänused. Luugi kohal võlvlaes aga ripub raudkonks. Sinna kinnitatud plokiseadise abil võis laskuda vanglatori esimesele korrusele. Selle ruumi kõrgus on 5,7 m ja ta on veelgi süngem ülemisest. Uksi siin ei olnud. Oli vaid latriin, mille kanal oli ühendatud ülemise latriini kanaliga, ja päris ahtake õhuava võlvlae all, millest vaid vähest valgust ruumi langes. Põrand oli laotud paksudest serviti asetatud paekividest ja kokku liidetud lubimördiga. Põranda paksus oli 55 cm. Sellest allapoole jätkub torni vundament veel umbes 1,5 m ulatuses.⁶⁷

A

B

0 ————— 5m

15. KONTRAFORSSIDEGA LINNAMUUR HELLEMANI TORNI JUURES;

ehitatud XV sajandi esimesel veerandil. A — üldvaade müürile linna poolt; B — vertikaallõige müürist kontraforsi kohal.

Umbes sellisena kasutati Bremeni vanglatori veel XVII sajandil. Vangla võti, mis on pärit 1618. aastast, asub nüüd Linnamuseumis.

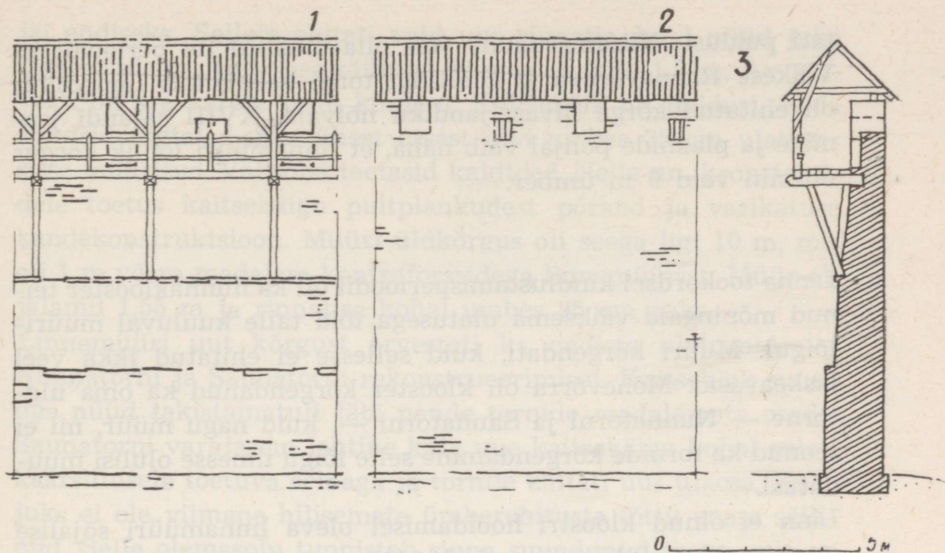
Tallinna linnamüüri viiendasse ehitusetappi kuulub veel rida selleks ajaks kõrgendatud vanu linnatorne, kuid nende ehitustööde käiku ei ole seni suudetud täpsemalt uurida. Rohkem on andmeid toleaege linna ringmüüri — nn. kontraforssidega linnamüüri kohta. Selle ehitamine oli ajendatud samadest põhjustest mis uute tugevate linnatornide ehitaminegi. Endine kaar- nišsidega linnamüür osutus liiga nõrgaks kiiresti areneva ja jär-

jest võimsamaks muutuva suurtükirelvastuse vastu. Suurtükide tule kaitseks kavandati ja tehti linnamüüri tugevdamiseks ulatuslikke töid tolle aja kohta tehniliselt kõrgel tasemel.

Et plaanis oli tõsta seniste müüride kõrgust peaaegu kahekordseks, siis tähendas see uute suurte raskuste lisamist vanale müürile. Kaarnišsidega nõrgestatud nn. Kanne müüri vundamentide kandevõime ei olnud selleks küllaldane, pealegi oli müür mitmes kohas rajatud kobedale täitepinnasele. Seepärast otsustati kaarnišid täis laduda ning müüri linnapoolsele küljele ehitada lisatoed — kontraforsid. Need rajati iga teise endise kaarniši kohale ja vundeeriti puutumata pinnasele. Kanne müüri liivaga laotud vundament oli linna ida- ja lõunaküljel maetud kunstlikku muldesse. Selle pealispind oli osa vallikraavi nõlvast ning seetõttu alalises ärauhumise ohus. Linna poolt küljest takistas mulle müüriäärse tee planeerimist ja sillutamist, mida aga oli vaja nüüd teha, et tornidele-müüridele hõlpsamini juurde pääseda.

Olukorra üldiseks parandamiseks otsustati näiteks Hellemani ja Viru värava vahelises lõigus tugevdada ka vanu vundamente. Selleks ehitati vundamenti linnapoolse külje ette uus lintvundament — müürist 0,8 m eenduva välisservaga ühepoolne tugimüür, mille rajamissügavus ja paksus jälgisid tugevat aluspinnast. Sellele alusele on rajatud ka kontraforsid. Pärast tänava planeerimist jäi tugimüüri esiserv nähtavale. Nii tekkis Müürivahe tänavasse omapärane linnamüüri sokkel.

Pärast vundamentide tugevdamist võidi alustada müüride kõrgendamist. Kontraforssidega linnamüür ehitati nüüd müüriäärsest teest umbes 11 meetri kõrguseks. Sellest moodustas uue rinnatise kõrgus 2,2 m. Laskeavad uues rinnatises olid mõnevõrra väiksemad kui varem ja nende samm veidi tihedam. Müüri paksusest olenevalt oli kaitsekäigu laiuseks 1,4 m. Mõnel pool, näiteks Hellemani torni kohal on seda laiendatud kaitsekäigu põrandasse sügavalt sissemüüritud ulgtalade abil. Kas see aga kõikjal nii oli, selle kohta puuduvad praegu veel andmed.⁶⁸

16. LINNAMÜÜR ENDISE NAISTSISTERTSLASTE NUNNAKLOOSTRI KOHAL (Kuldjala ja Saunatorni kohal), kõrgendatud vahetult pärast 1422. a. 1 — vaade müürile linna poolt, 2 — vaade väljastpoolt, 3 — müüri ristlõige (osaline rekonstruktsioon).

1728. ja 1738. a. ülesmõõtmisjooniste põhjal⁶⁹ teame, et Viru värava ja Hinke torni vahelises lõigus olid kontraforsid ehitatud ka linnamüüri välisküljele (ning ka Hinke tornile). Ilmselt oli see tingitud väga nõrgast aluspinnasest ja Viru värava veski tiigist, mis ulatus peaaegu müürideni. Seega on kaunis tõenäoline, et kogu sinne vanem müür lammutati antud ehitusetapil, selle asemele aga ehitati parvalus ning sellele uus kontraforssidega müür. Ühtlasi rajati parvalusele ka uus Duveli torn. Mõnes kohas aga ei olnud üldse vaja kontraforsse ehitada. Üheks niisuguseks alaks oli heade looduslike kaitse-eeldustega nn. Taani kuninga aed. Müüri struktuuri põhjal võib oletada, et siin vaid kõrgendati endise müüri rinnatist. Kaitsekäik aga ehi-

tati puidust. Niisamasugune võis olla olukord tol perioodil ka Väikese Rannavärava ja Stoltingi torni vahel, kus linnamüür oli ehitatud kõrge liivaseljäandiku nõlvale. XVIII sajandi jooniste ja plaanide põhjal võib näha, et linnamüüri lõplik kõrgus oli siin vaid 9 m ümber.

Linna tookordsel kindlustamisperioodil oli ka nunnaklooster teinud mõningaid väiksema ulatusega töid talle kuuluval müüri lõigul. Müüri kõrgendati, kuid sellesse ei ehitatud ikka veel laskeavasid. Mõnevõrra oli klooster kõrgendanud ka oma ulgutorne — Nunnatorni ja Saunatorni —, kuid nagu müür, nii ei toonud ka tornide kõrgendamine selle lõigu ilmesse olulisi muudatusi.

Linn ei olnud kloostri hooldamisel oleva linnamüüri sõjalise ja ehitusliku olukorraga rahul. 1422. a. ürikutest nähtub, et ta on omavoliliselt tunginud kloostri hoovi ja lammutanud seal sauna ning aida. Ilmselt asusid need hooned kas vahetult linnamüüri ääres või selle juurdepääsu teel ning takistasid seega kas otseselt või kaudselt linna kaitse parandamist. Sellest tekkis suurem tüli linna ja nunnakloostri vahel, mis lahendati 1422. a. vastavas vahekohtus tolleaegse ordumeistri eesistumisel.

Vahekohtu otsuses määratakse, et linn peab omavoliliselt lammutatud nunnade sauna mujal uuesti üles ehitama. Klooster aga peab oma valduse linnamüürist eraldama uue vahemüüri.

Nimetatud aktiga sai linn nüüd esmakordselt naistsistertslaste Mihkli kloostri kohal asunud ringmüüri peremeheks ja võis ka siin alustada kaitseehitiste tugevdamist. Sisuliselt moodustasid need tööd jätku linnamüüri viiendale ehitusetapile, kuigi kontraforssidega linnamüüri siia ka nüüd veel ei ehitatud. Siinsete aegunud kaitseehitiste halb seisund nõudis teiste, kiirema iseloomuga tööde tegemist.

Seetõttu jäid müürid siin tunduvalt nõrgemaks selleks ajaks mujal valminud kontraforssidega müürist. Müüri alumine osa

jäi endiseks. Sellele ehitati vaid uus rinnatis, kuid nüüd juba laskeavadega. Rinnatise säilinud kõrgus on 1,7—1,8 m. Arvata-
vasti oli see varem veidi kõrgem. Kaitsekäik oli puidust. Seda
kandsid ulgtalad, mis ühest otsast olid umbes 35 cm ulatuses
sisse müüritud. Välisotsi toetasid kaldtoed. Neile nn. kronsteini-
dele toetus kaitsekäigu puitplankudest põrand ja varikatuse
kandekonstruksioon. Müüri üldkõrgus oli seega ligi 10 m, mis
oli 1 m võrra madalam kontraforssidega linnamüürist. Müür oli
jalamil 1,55 m ja rinnatise kohal umbes 95 cm paks.

Linnamüüri uut kõrgust arvestati ka endiste ulgtornide —
Nunnatorni ja Saunatorni rekonstrueerimisel. Kaitsekäik suun-
dus nüüd takistamatult läbi nende tornide madalamate osade.
Saunatorni varajasem lahtine külg uue kaitsekäigu kohal suleti
kaarsillusele toetuva seinaga ja tornile ehitati uus ülaosa. Kah-
juks ei ole viimane hilisemate ümberehituste tõttu enam säili-
nud. Selle olemasolu tunnistab sinna suundunud trepp, mis on
ehitatud väljapoole torni, nišina linnamüüri uue rinnatise sisse.
Kasutatud on pool-ulgastmeid, mis olid sel ajal Tallinnas väga
levinud. Trepp tõusis tunduvalt kõrgemale linnamüüri rinna-
tisest. Seetõttu oli ka treppi kaitsev rinnatis torni juures kõrge-
maks ehitatud.⁷⁰

Teine vana ulgtorn — Nunnatorn — rekonstrueeriti peaaegu
sama moodi. Ka siin suleti torni lahtine külg uue seinaga, mis jäi
ühtlasi torni läbiva kaitsekäigu üheks küljeks. Et käigus treppi
ei ole leitud, pidi see ka siin asuma väljaspool torni. Arvata-
vasti asetseb see tornist lõuna pool ja suundus oletatavale kait-
sekorrusele, mida kahjuks samuti ei ole säilinud.⁷¹

Rekonstrueerimistöid tehti ka Kuldjala tornis, mida 1413. a.
tornide nimestikus halvustavalt nimetatakse «sandi katusega
torniks». Nähtavasti oli nunnaklooster Kalle ehitatud torni hal-
vasti hooldanud. Rekonstrueerimistööd lõppesid tõenäoliselt
1430. aastate ümber, sest 1443. a. on torni nimeks juba «Kuld-
jalg» (*de guldene Voet*). Väliuurimised näitasid, et torn, eriti
tolleaegne puidust ülaosa, jättis tõesti jõulise käpa mulje.⁷²

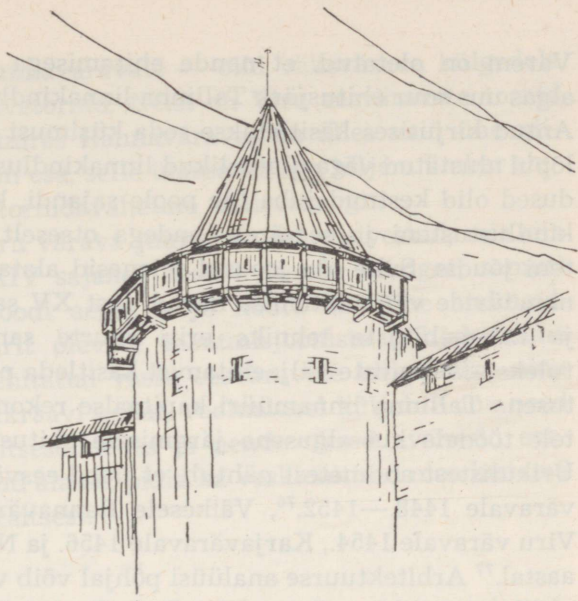
Kuid alustagem müüridest. 1373. a. valminud nn. Kalle torni (Kuldjalg II) kõrgus on uusi ehitajaid rahuldanud. Seda ei ole tõstetud, kuid torni kumerasse väliskülge on juurde laotud rohkem kui 5 m kõrguse sokliga voodermüür, millega välisseina läbimõõt suurenes sokli kohal 3,1 meetrini, torni ülaosa aga keskmiselt 2,5 meetrini.

Torni kiviosa kõrgus maapinnast oli umbes 13 m. Sellelt kõrguselt leiti läbi kogu torni seina ulatuvad horisontaalsed avad — omal ajal sissemüüritud palkide pesad. Viimaste asetus näitas, et tollaegsel Kuldjala tornil on olnud ulgtaladele toetuv ja väljapoole eenduv puidust ehitis, nn. urdaaž, mis oli ühtlasi torni ülemiseks kaitsekorruseks. Ulgtalade teised otsad ulatusid sissepoole torni ja nendele toetus põrand. Siit võis laskuda torni esimese korruseni, kuhu rajati nüüd ka juurdepääs — raidkivist piiretega ümarkaarne ukseava.

Kuldjala torni kolmandat ehitusjärku võib lugeda juba arenenud vertikaalkaitse-ehitiseks. Teatavasti levisid urdaažid eriti tulirelvade massilise levimise alguses, kui nendele vastavad kaitseprintsüübid olid alles välja kujunemas. Urdaažide levikut ajendas eriti tornide mineerimise hädaoht. Sageli rajasid piirajad selleks pikki maa-aluseid käike või pealt kaitstud kraave.⁷³

Tööde lõpetamisega nunnakloostri kohal oli linna kindlustusvööndi tugevdamise suurejoonelisest kavast, mille realiseerimist alustati XIV sajandi lõpul, nüüd täidetud oluline osa. Tornid, sealhulgas ka varem ehitatud, olid tugevdatud ja kõrgendatud 13—15 meetrini, millest ulatusid üle veel puidust urdaažid. Rekonstrueeritud oli ka kogu välis-ringmüür.

Linna kindlustamine aga jätkus. Järgnevalt võidi asuda eeskaitsse korraldamisele. See algas nähtavasti juba sajandi esimesel veerandil, kohe pärast suuremate tööde lõppemist ringmüüri. Neid töid võib praegu jälgida peamiselt ürikuliste andmete

17. KULDJALA TORN XV SAJANDI TEISEL VEERANDIL.

Umberehitustöödel, mis algasid vahetult pärast 1422. a., ehitati Kuldjala tornile puidust ülaosa — ulgtaladele toetuv urdaaž. Rekonstruktsioonikatse.

põhjal. 1430. a. valmis uus vallikraav Suure Rannavärava ees, 1442. a. Nunnavärava, Viru värava ja Väikese Rannavärava ees. Viimase kohta on teada, et selle läheduses laius soine madalik, mida tunti seda läbinud «Pillirookraavi» (*Schilpesgraven*) nime all. 1442. a. pikendati ja süvendati seda kraavi. Arvatakse, et uutel vallikraavidel olid juba müüritud nõlvad ja nad olid mõeldud pikemaajaliseks kasutamiseks. Kraavide ette olid rajatud madalad vallid.⁷⁴

XV sajandi keskel alustati väravaehituste rekonstrueerimist; ehitati uued eesväravad.

Varem on oletatud, et nende ehitamisega XV sajandi keskel algas uus suur ehitusjärg Tallinna linnakindlustuste ehitusloos.⁷⁵ Antud kirjutises käsitletakse seda küsimust teisiti. XIV sajandi lõpul alustatud väga ulatuslikud linnakindlustuste ümberkorraldused olid kestnud juba üle poole sajandi, kui tööde järg vallkindlustusteni ja seejärel nendega otseselt seotud eesväravateni jõudis. Selle aja jooksul täienesid alata ka Tallinna linnamüüride väljaehitamise kavad, sest XV sajandil arenes sõja- ja kaitseehituste tehnika eriti suurte sammudega. Seetõttu tuleks eesväravate väljaehitamist käsitleda pigem loogilise lõpetusena Tallinna linnamüüri kapitaalsete rekonstrueerimise senistele töödele kui algusena järgmisele ehitusperioodile.

Ürikulistest andmetest nähtub, et uued eesväravad rajati Harju väravale 1448.—1452.⁷⁶, Väikesele Rannaväravale 1453.—1454., Viru väravale 1454., Karjaväravale 1456. ja Nunnaväravale 1461. aastal.⁷⁷ Arhitektuurse analüüsi põhjal võib väita, et samal perioodil sai uued eesväravad ka Suur Rannavärav.

Uued väravakindlustused olid ehitatud enam-vähem ühes laadis, erinedes vaid oma kaitsekorralduse üksikasjade poolest. Põhiplaanilt olid kõik eesväravad lihtsad, piklikud, kivist seintega kasti meenutavad ehitised, mille külgmüürid olid varustatud kaitsekäikude ja laskeavadega. Kindlustatud ala linnapoolse külje moodustas langevõrega ning tugevate ustega sisevärava torn, mis nüüd samuti oli kõrgemaks ehitatud. Kindlustatud ala teises otsas asus välisvärav, mis oli suletav tugevate ustega. Välisvärava ees oli lai kraav, millest viis üle sild. See koosnes kahest osast — kraavi väliskaldale ehitatud alalisest sillapeast ja välisväravast kaugele välja ulatuvate hoobade külge riputatud tõstesillast. Hoobade teise otsa oli paigutatud tõstmist hõlbustav vastukaal. Ülestõstetuna sulges silla põrandaplaat värava ka väljastpoolt tugeva kaitsekilbiga.

Välisvärava kohal oli samuti kaitsekäik laskeavadega ja nn. piginukaga, kust värava lõhkujatele võis tuld ja tõrva kaela valada. Mitmele linna toleaegsele väravale — Viru, Karja,

Harju ja Suurele Rannaväravale — olid välisvärava külgedele ehitatud saledad valvetornid. Neist on Viru eesväravate tornid tänaseni säilinud. Suures Rannaväravas on alles vaid ühe niisuguse torni madalam osa, selle ülaosa on aga hiljem ümber ehitatud nagu endine tornidevaheline välisväravgi.

Harju, Karja- ja Viru värava juures asusid vesiveskid, mis siia olid rajatud juba XIV sajandi keskel. Nende esialgse, samuti ka käsitletava perioodi aegse kaju kohta on vähe andmeid. XVIII sajandist pärit olevate mõõtmisjooniste põhjal teame vaid, et need olid ehitatud vastu eesväravate külgmüüre ning paiknesid vana vallikraavi kohal, voolualusel küljel. Kuna need asusid tähtsates kaitsesõlmedes ja nende ukсед avanesid eesväravate kindlustatud alasse, pidid ka veskiehitised moodustama ühe osa väravate kaitsesest.

Et kõnesoleval ajal kogu rõhk oli pandud väravaehitiste rekonstrueerimisele, siis ei jäänud neist töödest puutumata ka Tallinna all-linna ja Toompea linnust ühendavad vaheväravad. Teatavasti oli enamik siinseid kaitseehitisi ikka veel puidust. Ainuke kivehitis oli Pika jala väravatorn. XV sajandi keskel ehitatakse lõpuks ka Lühikese jala kivist väravatorn, nüüd juba ülesse mäele, ning 1454.—1455. aastatel ühendatakse mõlemad vaheväravad kivimüüri-ga.⁷⁸

Kivimüür oli rajatud ka Pika jala väravatorni ja Kanne 1310. a. korraldustest tuntud sauna vahelisse löiku. 1458. aastast on pärit teade siia ehitatud uuest tornist, mida nimetati «*de nye torne under deme langen berge*» (uus torn pika mäe all). Seda on peetud Seegitaguseks torniks, mis paiknes nimetatud müüri-lõigul Pika jala värava lähedal.⁷⁹ Nimi — Seegitagune torn — on leppeline, nii ei ole seda ajaloos nimetatud. Torn on praegu täiesti hävinud, mistõttu ka selle ehitusloost puudub ülevaade. 1728.—1738. a. mõõtmisjoonistele on Seegitagune torn märgitud kolmveerandringi-kujulise põhiplaaniga ehitisena.⁸⁰

XV sajandi keskpaiku loodud uute eeskaitselinnade hulka tuleb arvata ka kaks ettenihutatud paralleelmüüri, nn. parhhamit, mis olid tol ajal Euroopas juba laialt levinud.

Esimene neist rajati linna edelaküljele.⁸¹ Nähtavasti tingis seda siinse maastiku algne reljeef. Tulirelvade arenemisel osutus siit Tõnismäe poole laiuv künklik maastik väga ohtlikuks. Eriti halvasti oli kaitstud ala Toompea linnuse ja all-linna vahel. Seepärast otsustati siin kaitserinnet tugevdada eesmäüüri, mis algas Lühikese jala värava juurest ja kulges Neitsitorni riivates Zegheni tornini. Osaliselt on see omapäraste laskeavadega müür tänaseni säilinud.

Teine parhham-müür ehitati linna kirdefrondile. See kaitses Väikese Rannavärava ja Stoltingi torni vahelist ala ja oli ehitatud, nagu eespool kirjeldatugi, kõrge loodusliku nõlva jalamile. Selle joonel asub nüüd tänava — Rannavärava tee — läänepoolne majadefront. Siinse parhhami väliskülg oli tugevdatud kontraforssidega.

On ilmne, et parhhamite ehitamisega püüti vältida esmajoones just linnamüüri mineerimist, või nagu ütleb kroonik Russow — kaevamist, sest looduslikud künkad pakkusid ründajatele eriti soodsaid võimalusi selleks vajalike käikude kaevamisel.

Nii tekkis Tallinna all-linnale XV sajandi keskel esimene ulatuslikum eeskaitsevöönd — eesvall koos eesväravatega. Sisuliselt oli seega lõppenud ka linnamüüri viies ehitusetapp, tulirelvadele kohandamise esimene etapp.

Sõjatehnika aga tegi uusi edusamme ning kaitseehitused pidid sellega kaasas käima. Hulgalsed väliuurimuslikud andmed näitavad, et järgneval, Tallinna linnamüüri kuuendal ehitusetapil, toimusid all-linnas jällegi väga ulatuslikud ehitustööd müüride-tornide edasiseks tugevdamiseks. Arvatavasti ei olnudki viienda ja kuuenda etapi vahel pikemat ajalist vahet; uus ehitusperiood algas samas, kus lõppes vana.

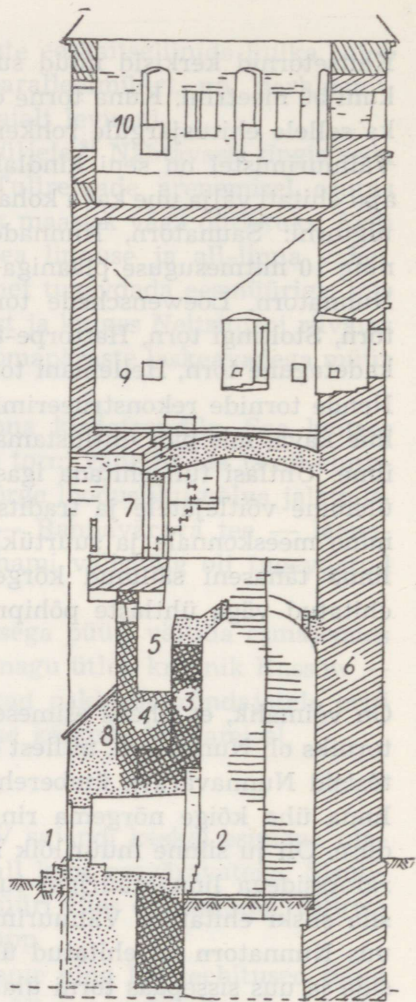
Kaitsetornid kerkisid nüüd suurte kõrgusteni, 20—24 ja isegi kuni 50 meetrini. Kuna torne oli palju ja ringmüür pikk, kulus ka sellele ehitusjärgule rohkem kui pool sajandit.

Väliuurimistel on seni kindlaks tehtud 13 linnatorni, mis sel ajal ehitati välja uue kava kohaselt. Nende hulka kuulub 3 endist ulgtorni: Saunatorn, Nunnadetagune ja hävinud Lippe torn ning 10 mitmesuguse plaaniga ja päritoluga flankeerivat torni: Nunnatorn, Loewenschede torn, Plate torn, Grusbeke-tagune torn, Stoltingi torn, Hattorpe-tagune torn, Bremeni torn, Munnkadetagune torn, Hellemani torn ja Assauwe torn.⁸²

Nende tornide rekonstrueerimisel võeti aluseks uus põhimõtteline kava, mis pidi ühtlustama ka tornide senise arhitektuurse ilme. Ühtlasi tuli ehitada igasse torni kaks uut kaitsekorrust; ülemine võitlejatele ja traditsioonilistele heitemasinatele, alumine meeskonnale ja suurtükkidele. Sellest tulenebki, et Tallinna tänaseni säilinud kõrgete linnatornide ülakorrused on ehitatud väga ühtlaste põhiprintsiipide järgi.

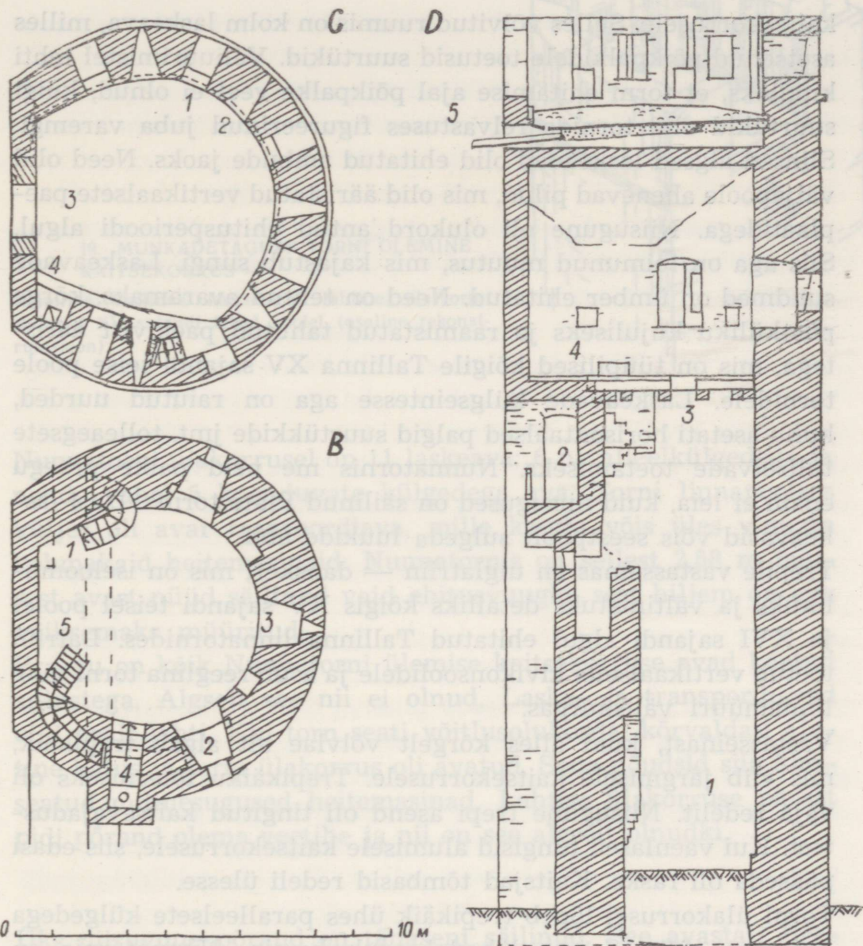
On võimalik, et üheks esimeseks lõplikult väljaehitatud linnatorniks oli Nunnatorn, millest oli juttu juba eespool. Nähtavasti tõtsid Nunnavärava ümberehitustööd uuesti tulipunkti sinise, linna ühe kõige nõrgema ringmüüri lõigu tugevdamise vajaduse. Oli ju sinne müürilõik ikka veel paksendmüüri (kontraforssidega linnamüüri) tugevdamata. Kontraforsid on aga siia siiski ehitatud. Väliuurimistel selgus, et paksendmüür ja uus Nunnatorn on ehitatud üheaegselt. Seda tõendas müüride side ja uus sissepääs torni ülakorrustele, mis on peidetud torni linnapoolset selga läbivasse käiku — külgnevaid uue kõrgusega linnamüüre ühendanud galeriisse.

Tänapäeval on võimalik seda torni külastada. Restaureerimistööde ajal ehitati selleks Nunnatorni allosa uus raudbetoonist trepp, mis suubub galeriisse. Siit, läbi ava, mis omal ajal on olnud suletav tugeva uksega, viib lühike trepikäik alumisele

18. NUNNATORN TANAPÄEVAL JA XV SAJANDI TEISEL POOLEL.

A — vertikaallõige tänapäevasest tornist: 1 — praegune sissepääs, 2 — uus raudbetoonist keerdtrepp, 3 — säilinud ehitusosad XIV sajandi algul ehitatud ulgtornist, 4 — säilinud ehitusosad XV sajandi esimesel veerandil kõrgendatud ulgtornist, 5 — torni läbinud linnamüüri kaitsekäik XV sajandi esimesest veerandist, 6 — XV sajandi teisel poolel ehitatud torn, 7 — torni läbiv kaitsekäik, 8 — hilisemad ehitusosad, 9 — alumine kaitsekorrus, 10 — ülemine kaitsekorrus. B — alumise kaitsekorruse plaan: 1 — korrust linnamüüri kaitsekäiguga ühendav keerdtrepp, 2 — suurtükkidele kohandatud laske-

ava (tänapäeval säilinud), 3 – sama laskeava enne ümberehitamist (rekonstruktsioon), 4 – dansker, 5 – trepikäik ülemisele kaitsekorrusele. C – ülemine kaitsekorrus: 1 – paralleelsete külgedega laskeava, 2 – koonduvate külgedega laskeava, 3 – transpordiava torni seljas, 4 – kamin. D – vertikaallõige tornist XV sajandi teiselt poolt (rekonstruktsioon): 1 – ruum torni allosas, 2 – torni läbiv kaitsekäik (ühendas külgenäevaid müüre), 3 – puitvahelagi, 4 – alumine kaitsekorrus ümberehitamata laskeavade, 5 – ülemine kaitsekorrus (veetiheida pörandaga lahtine platvorm).

kaitsekorrusele. Selles võlvitud ruumis on kolm laskeava, milles asetsenud põikpalkidele toetusid suurtükid. Väliuurimistel tehti kindlaks, et torni ehitamise ajal põikpalke veel ei olnud, kuigi suurtükid olid tornide relvastuses figureerinud juba varemgi. Siinsed algsed laskeavad olid ehitatud ambude jaoks. Need olid väljapoole ahenevad pilud, mis olid ääristatud vertikaalsete paaplaatidega. Niisugune oli olukord antud ehitusperioodi algul. Siis aga on toimunud muutus, mis kajastub siingi. Laskeavade suudmed on ümber ehitatud. Need on tehtud avaramaks, kõrge püstküliku kujuliseks ja raamistatud tahutud paekivist ääristega, mis on tüüpilised kõigile Tallinna XV sajandi teise poole tornidele. Laskeavade külgeintesse aga on raiutud uurded, kuhu asetati horisontaalsed palgid suurtükkide jmt. tolleaegsete tulirelvade toetamiseks. Nunnatornis me neid palke praegu enam ei leia, kuid niisugused on säilinud Plate tornis. Uusi laskeavasid võis seestpoolt sulgeda luukide abil.

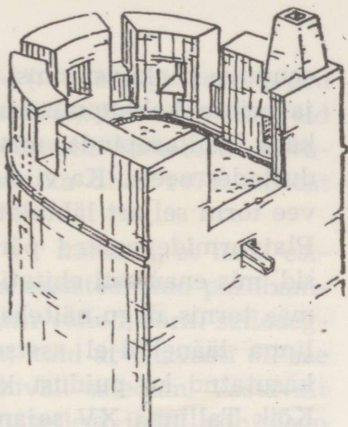
Trepile vastasseinas on ulglatriin — dansker, mis on iseloomulikuks ja vältimatuks detailiks kõigis XV sajandi teisel poolel ja XVI sajandi algul ehitatud Tallinna linnatornides. Latriin toetub vertikaalseile kivikonsoolidele ja asub reeglina torni ning linnamüüri välisnurgas.

Vastasseinast, kuid alles kõrgelt võlvlae alt algab trepikäik, mis viib järgmisele kaitsekorrusele. Trepikäiku tõusmiseks oli vaja redelit. Niisugune trepi asend oli tingitud kaitsevajadusest. Kui vaenlased tungisid alumisele kaitsekorrusele, siis edasi pääseda oli raske. Kaitsjad tõmbasid redeli ülesse.

Torni ülakorrusel lõpeb trepikäik ühes paralleelsete külgedega laskeava nišis. Samas lähedal asub kamin. Nunnatornis on kamin ülakorrusel, kuid sageli oli see ehitatud alumisele kaitsekorrusele, nagu näiteks Bremeni, Plate ja Hellemani tornis. Taolised varieerivad lahendused on väga iseloomulikud Tallinna XV sajandi teise poole tornidele; ükski lahendus ei sarnane täpselt teisega, kuigi detailid on sarnased ja arhitektuurne üldpilt ühtne.

19. MUNKADETAGUSE TORNI ÜLEMINE KAITSEKORRUS —

tüüpiline Tallinna kaitsetorni lahtine platvorm;
ehitatud XV sajandi teisel poolel (osaline rekonstruktsioon).

Nunnatorni ülakorrusel on 11 laskeava: 6 paralleelkülgedega ja nende vahel 5 koonduvate külgedega ava. Torni linnapoolses küljes oli avar transpordiava, mille kaudu võis üles vinnata kohmakaid heitemasinaid. Nunnatornis on sellest 2,58 m laiusest avast nüüd säilinud vaid ehitusvuugid, sest hiljem on ava väiksemaks müüritud.

Praegu on kõik Nunnatorni ülemise kaitsekorruse avad kaetud sillustega. Algselt see nii ei olnud. Laske- ja transpordiavad olid pealt lahti. Kui torn seati võitlusolukorda, kõrvaldati ajutine katus ja torni ülakorrus oli avatud. Seda nõudsid siia ülesseatud mitmesugused heitemasinad. Lahtise ülakorruse pärast pidi põrand olema veetihe ja nii on see algselt olnudki.

Üks niisugune põrand on tänaseni säilinud. See avastati Bremani tornis, mille platvormikorrus taastati 1957.—1958. a. kui ehitusnäide XV sajandi teise poole linnatornidest. Teistes tornides on endised veetihedad põrandad hävinud. Harilikult olid platvormide põrandad sillutatud liivale sängitatud munakatega ja veetihedaks tehtud tuseda savikihiga sillutise all. Välisseinte ääres ulatus savikiht kas selleks jäetud müürisüvendisse või

eenduva paekivist simsi alla. Sellega tagati veetihedus põranda ja seinte kokkupuutekohas. Põrand kujutas endast tavaliselt kaht kaldtasapinda, mis lõikusid torni sümmeetriateljel, moodustades neelu. Ka viimane oli pisut kaldu, juhtides sademeteeve torni seljast läbiulatuvasse veesülitisse.

Platvormide rasked põrandad nõudsid ka tugevaid vahelagesid, mis enamasti ehitati välja silindervõlvadena. Mõnes väiksemas tornis, nagu näiteks Munkadetaguses flankeerivas tornis ja linna lääneküljel asetsenud kolmes väikeses sadultornis, on kasutatud ka puidust kandekonstruktsioone.

Kõik Tallinna XV sajandi teise poole kaitsetornide konstruktsioonid on teostatud kõrgel ehitustehnilisel tasemel. Eriti tuleb esile tõsta kivikonstruktsioone. Paekivi omaduste head tundmist ja lihtsat, kuid seejuures meisterlikku kasutamist võib kohata igal sammul. Tornide üldproportsioon allus, nagu varajasematelgi etappidel, kindlaile reeglile, mis olid oluliseks teguriks nendest väga mitmesuguse plaanilahendusega tornidest tervikliku arhitektuurse üldmulje loomisel. Keskaegne üldpilt aga erines praegusest siiski tunduvalt. Esiteks oli kogu müüristik kaetud õhukese lubikrohvi kihiga, nn. määrdega, mis jättis vabaks vaid eenduvate kivide pinnad. Seega pidi kogu ehitis olema väga heledatooniline. Teiseks on enamus tornidest nüüd n.-ö. maa sisse vajunud — nende jalamid on mattunud 2—4 m paksusesse kultuurpinnasesse. XV sajandi teisel poolel oli Tallinna lahtiste linnatornide keskmine kõrgus 23—24 m, linnamüüri kõrgus aga umbes pool sellest. Tornide arhitektuur oli lihtne ja asjalikult range. Kõrgeid sihvakaid torne elustasid vaid hambulised rinnatised, horisontaalsed vöökarniisid ja mitmesugused puidust rippehitised.

XV sajandi viimasel veerandil, kui Tallinna kõrgete platvormidega linnatornide ehitamine oli täies hoos, alustati veel ühe uue torni ehitamist. 1479. a. räägitakse «uest tornist Harju värava

juures hobuste jootmise koha vastas» (... *de nige torn tegen den perdetrenke over buten der Smedeporte*). See saab olla vaid Kiek in de Kök, Tallinna pärastine võimsaim linnatorn. Arvatavasti on samast «uuest tornist» juttu ka ühes 1475. aastast pärinevas ürikus.⁸³

Väliuurimised Kiek in de Kökis 1962. a.⁸⁴ näitasid, et torni esimene ehitusjärg oli rajatud siin varem eksisteerinud parhhammüüri käänukohta Zegheni ja Neitsitorni vahel. Torn selleaegsest kujust ei ole veel täpset ülevaadet, kuid arvatavasti oli see ligi poole madalam praegusest ja tunduvalt saledam. Vastavalt juba väljakujunenud traditsioonile oli sellegi torni põhiplaan kolmveerandringi kujuline.

Esiialgne Kiek in de Kök ei püsinud kaua. Vahetult enne XV sajandi lõppu alustati juba selle rekonstrueerimist. Ja alles nüüd sai Kiek in de Kök oma nime õigustava kõrguse. Teatavasti on torni nimi alam-saksa keelest tõlgituna «Vaata kööki». Kuna köögiks tol ajal oli tegelikult tulease, mis asetses alt pudelisar-naselt laienevate suurte nn. mantelkorstnate põhjas, siis võis 35 meetri kõrgusest tornist nüüd tõepoolest vaadata läbi avarate korstnate lähedal asetsenud elumajade köökidesse.

Rekonstrueeritud Kiek in de Kök oli Tallinna XV sajandi teise poole kõrgete linnatornide arengu loogiline jätk ja selles kajastusid peaaegu kõik need ehitustehnilised elemendid, mis olid sajandi vältel välja kujunenud. Sisuliselt domineerisid siin aga ka juba uued, tulevastele suurtükitornidele omased jooned.

Kiek in de Köki varajasem ehitusjärg jäi ümberehitatava torni sisse, kuna uus, sõõrikujulise plaaniga välissein ehitati mantlina selle ümber. Sellega suurenes tunduvalt torni põhiplaan, mille läbimõõt oli nüüd 17,3 m. Tornil silindrit kroonis umbes 4,5 m kõrgune, kolmemõikalisele ulgsimsile toetatud eenduv ülaosa. Kuna torn ühendati uue lõigu abil vana linnamüüriga, kujunes selle peamiseks sissepääsu-sõlmeks torni selga läbiv galerii, mis ühendas külgnevate linnamüüride kaitsekäike. Siit lähtusid torni korruseid ühendanud keerdtrepid. Kokku oli korruseid 6,

neist 5 alumist olid kaetud kuppelvõlvidega. Esimene korrus oli laoks-püssirohukeldriks. Nii nagu XV sajandi algul ehitatud vanglates, oli ka siin vaid üks ahtake, lõuna poole tõusev valgus- ja õhutuspiilu. Järgnes neli kaitsekorrust, mille laskeavad olid juba algselt välja ehitatud suurtükkide jaoks. Nagu Grusbeke-taguses, Hellemani ja Hinke tornis, nii olid siingi laskeavade külgeintesse jäetud erilised uurded suurtükkide toepalkide paigaldamiseks. Suurtüki hõlpsamaks käsitlemiseks oli põrand laskeavade kohal astmeline. Kahjuks on laskeavad hiljem täiesti ümber ehitatud, samuti enamik nende suudmeist. Ümberehitustel on lammutatud ka osa kaminaid. Algselt oli neid kõikidel kaitsekorrustel.

Kiek in de Köki ülemine, kuues korrus oli välja ehitatud platvormi-korruseks, mille rinnatises olid meile juba tuttava kujuga laskeavad. Kokku oli neid siin 22. Nagu ikka platvormidel, oli 11 paralleelkülgedega laskeava ka siin pealt avatud. Platvormi vana veetihe põrand on suures ulatuses tänaseni säilinud. Sillutis on siin kuplitaoline, laotud väikestest munakatest liivalusele ning tehtud veetihedaks kivide vahele valatud puutõrva ja liiva seguga. Sademetevee kogumiseks ja ärajuhtimiseks on põranda pealispind jagatud kuue radiaalse vao abil siiludeks. Vaod on suundunud kivist raiutud veesülititesse. Neid oli samuti 6, kuid säilinud on vaid 3 linnapoolsemat. Sisemised äravoolusõlmed ei ole kahjuks säilinud, sest torni ülaosa on hiljem kapitaalselt ümber ehitatud. Ümber on ehitatud ka algse keerdtrepi suue.

Torni esimese korruse välisseina paksus oli ligi 4,5 m. Teisest kuni viienda korruseni oli see 3,7—3,9 m, kuna platvormi rinnatise paksuseks oli umbes 1,3—1,6 m. Torni linnapoolses osas on müüride paksust osavalt ära kasutatud. Siin paiknesid keerdtrepid, kaminade suitsukanalid ja müürisisesed ruumikesed meeskonna ning välistranspordi tarbeks. Nimelt oli tornis kaks vertikaalset varustusliini: sisemine ja välimine. Sisemine trans-

port käis plokiseadiste abil läbi kuppelvõlvide tippudesse jäetud sõõrikujuliste avade ja ühendas kõiki korruseid püssirohukeldriga. Välistransport toimus aga torni linnapoolsele küljele jäetud avade kaudu, nagu see oli tavaline keskaegses Tallinnas. Siitkaudu oli võimalik varustust juurde hankida viiele alumisele korrusele. Nende transpordiavade kohal asusidki müüri-sisesed ruumid.

Avatud ülemise platvormiga suurtükitorin Kiek in de Kök valmis tõenäoliselt XV ja XVI sajandi vahetusel. Selle kohta ei ole meil kasutada ühtegi otseselt dateerivat ürikut; seda tuleb aga järeldada, kui jälgida Tallinna lahtise platvormiga tornide kujunemist. Kiek in de Kök on kahtlemata selle arengu n.-ö. lõpp-produkt. Seda ühelt poolt. Teiselt poolt toetab esitatud dateeringut Kiek in de Kõki suur sarnasus 1500. aastate paiku Toompea linnuses valminud uute tornide — kõrgendatud Pika Hermani, Landskrone ja võib-olla ka Stür den Kerliga. Viimane torn on hävinud, samuti Landskrone ülaosa. Kuid sel ajal kõrgendatud Pika Hermani ülaosas⁸⁵ on säilinud palju Kiek in de Kõkiga väga sarnaseid ehituselemente. Sarnased on tornide eenduvad ülaosad, laskeavad ja torniga külgnevaid kaitsekäike siduv galerii, millelt algavad Tallinna tornides umbes sel ajal kasutusele võetud keerdtrepid jm.

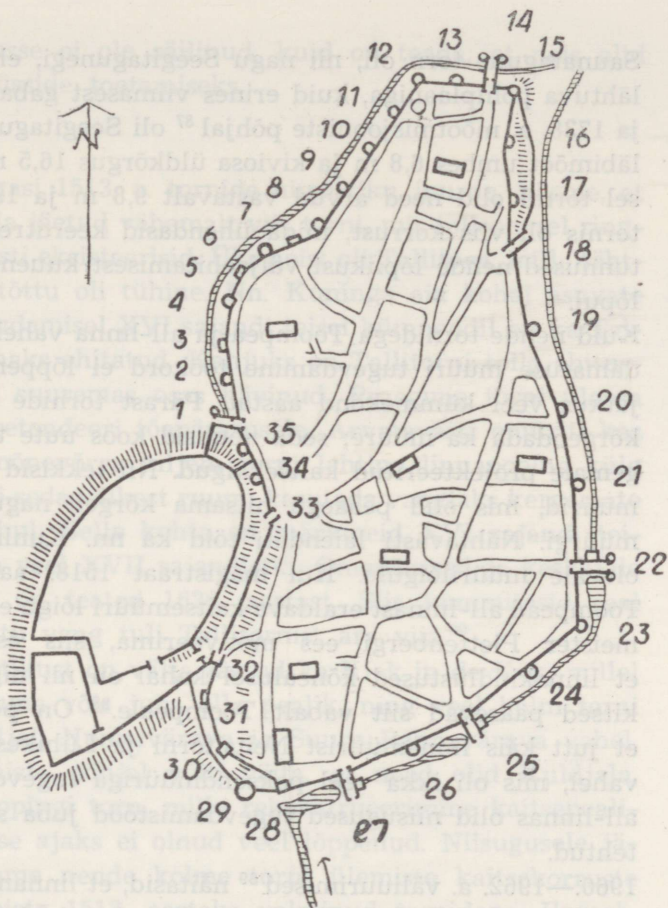
On ilmne, et Kiek in de Kõki ja Toompea linnuse lõunapoolsete tornide ümberehitamine võeti ette ühistel motiividel — kaitseks Tõnismäe kõrgendiku vastu, kus vaenlastel olid väga soodsad laskepositsioonid. Kuna Tõnismäe kõrgendik ulatus kaugele, siis püüti vaenlase sealseid positsioone haarata võimalikult kõrgemale paigutatud suurtükkide tulega.

Läänemere tollaegse võimsaima linnatorni Kiek in de Kõki ja Toompea linnuse kõrgete tornide ehitamisega lõppes lahtiste platvormide ja seega ka heitemasinate ajastu Tallinnas. Tulirelvad olid lõplikult võitnud.

XVI SAJAND

Tallinna linnamüüri väljaehitamise kuues etapp — tulirelvadele ülemineku teine etapp — jõudis lõpule XVI sajandi esimesel kümnendil. Arvatakse, et seda tähistab järjekordne tornipealikute nimestik, mis on dateeritud 1513. aastasse.⁸⁶ Seda aastaarvu, mis tähistab XV sajandi teisel poolel alustatud lahtiste platvormidega kõrgete tornide valmimist, ei tule aga tõlgendada kui järgneva ehitusetapi tegelikku algust. Sisuliselt oli seitsmes ehitusetapp alanud varem ning Tallinna lahtiste ülaosadega tornid valmisid juba moraalselt vananenutena. Ehitustegevus ei suutnud sammu pidada tulirelvade ja neile vastavate kaitseprintsipiide arenguga. Töid katkestamata saabub uus periood — horisontaalkaitse printsipiide laialdase rakendamise ajastu. Vaatleme meiegi siis 1513. aasta nimestikku aja vaimule vastavalt.

Tornipealikute nimestikus on loetletud 30 all-linna kaitsetorni, neist 18 sel ajal käibel olnud nimedega. Siit selgub, et esmakordselt on nimestikku võetud 4 torni linna Toompeast eraldanud vahemüüril. Neist 2 on väravad. Pika jala väravatorn kannab nimetust *De lange Domporte vor dem langen Berge*, Lühi-kese jala väravatorn nimetust *Bavene demm korten Berge*. Järgneb «uus torn» (*De Nye torne*), mis osutub eespool kirjeldatud Seegitaguseks torniks. Selle kõrvale on tekkinud veel üks torn, mida nimestikus nimetatakse «uueks torniks sauna taga, pika Toompea mäe ja Nunnavärava vahel» (*De nye torne achter demm stauen tuschen demm langen Domberge unde der Susterporte*). Saunataguseks torniks nimetame me torni praegugi, mil seda tähistab veel vaid madal, hilisema hoone sisse jäänud vare.

20. TALLINNA LINNAMÜÜRI OLDSKEEM 1513. a.

- 1 — Nunnavärav, 2 — Nunnatorn, 3 — Saunatorn, 4 — Kuldjala torn, 5 — Nunnadetagune torn, 6 — Loewenschede torn, 7 — Lippe torn, 8 — Kõismäe torn, 9 — Plate torn, 10 — Eppingi torn, 11 — Grusbeke-tagune torn, 12 — Renteni torn, 13 — Wulfarditagune torn, 14 — Suur Rannavärav, 15 — Stoltingi torn, 16 — Hattorpe-tagune torn, 17 — torn end. vene kiriku juures, 18 — Väike Rannavärav, 19 — Bremeni torn, 20 — Munkadetagune torn, 21 — Hellemani torn, 22 — Viru värav, 23 — Hinke torn, 24 — Duveli torn, 25 — Karjavärav, 26 — Assauwe torn, 27 — Harju värav, 28 — Zegheni torn, 29 — Kiek in de Kõk, 30 — Neitsitorn, 31 — Tallitorn, 32 — Lühikese jala värav, 33 — Pika jala värav, 34 — Seegitagune torn, 35 — Saunatagune torn.

Saunatagune torn oli, nii nagu Seegitagunegi, ehitatud sõõrist lähtuva põhiplaaniga, kuid erines viimasest gabariitidelt. 1728. ja 1738. a. mõõtmisjooniste põhjal⁸⁷ oli Seegitaguse torni välisläbimõõt umbes 6,8 m ja kiviosa üldkõrgus 16,5 m. Saunatagusel tornil olid need arvud vastavalt 9,8 m ja 19 m. Mõlemas tornis oli viis korrust, mida ühendasid keerdtrepid — ilmsed tunnused nende lõplikust väljaehitamisest kuuenda ehitusetapi lõpul.

Kuid nende tornidega Toompea ja all-linna vahelise n.-ö. usaldamatuse müüri tugevdamine tookord ei lõppenud; ehitustöö jätkus veel kümmekond aastat. Pärast tornide ehitamist tuli kõrgendada ka müüre; seda nõudsid koos uute tornidega kõrgemale projekteeritud kaitsekäigud. Nii tekkisid Toompea alla müürid, mis olid peaaegu niisama kõrged nagu linna välismüüri. Nähtavasti laiendati töid ka nn. Kuninga aia kohal olevale müürilõigule. Kui magistraat 1518. aastal pidi ühe Toompead all-linnast eraldava kaitsemüüri lõigu ehitamist ordumeister Plettenbergi ees motiveerima, siis esineti väitega, et linnakindlustused kõnealusel kohal on nii nigelad, et isegi kitsed pääsevad siit vabalt Toompeale.⁸⁸ On põhjust arvata, et jutt käis linnamüürist Neitsitorni ja Lühikese jala värava vahel, mis oli ikka veel paksendmüüri tugevdamata. Mujal all-linnas olid niisugused tugevdamistööd juba saja aasta eest tehtud.

1960.—1962. a. väliuurimised⁸⁹ näitasid, et linnamüüri ongi siin siis tugevdatud ja selle kõrgust suurendatud 13—13,5 meetrini. Kontraforse ei ehitatud, sest müür oli siin paksem kui mujal linnas, pealegi oli aluspind hea. Müüri kaitsekäigul, mis jäi algsest maapinnast 9,5 m kõrgusele, on olnud ulgtaladega laiendus ja varikatus. Laskeavade kuju aga on muudetud. Esmakordselt on Tallinna ringmüürile ehitatud ühesugused, koonduvate külgedega ja paeplaat-sillustega laskeavad, mille põhja olid sisse müüritud lühikesed puitprussid, niisugused, mida kuuenda ehitusperioodi lõpul hakati asetama ka tornide laske-

avadesse. Prusse ei ole säilinud, kuid on teada, et neis olid augud harkpüsside toetamiseks.

Pöördudes tagasi 1513. a. tornide nimestiku juurde, näeme, et sellest oli välja jäetud vähemalt viis torni, mis toleaeagsel ringmüüri kindlasti eksisteerisid. Üks neist oli Tallitorn, mille tähtsus väiksuse tõttu oli tühine. Nn. Kuninga aia kohal asuvate müüride tugevdamisel XVI sajandi teisel kümnendil on ka Tallitorni kõrgemaks ehitatud. Kahjuks on Tallitorni tolle ehitusjärgu detailid suuremas osas hävinud. Praegune torni ülaosa on uus ega pretendeeri töepärasusele. Arvatavasti müüriti kas tol ajal või mõnevõrra hiljem torni lahtine linnapoolne külg kinni. Nii saigi seda väikest ruumi kasutada vanglaks kergemate süütegude puhul. Selle kohta on märkmeid XVI sajandi teisest poolest ja veel XVII sajandistki. Omapärased ja keskajale iseloomulikud on teated 1626. aastast. Siis kummitasid seal tondid, mistõttu vang tuli Tallitornist ära viia.⁹⁰

1513. a. nimestikust on välja jäetud ka Kiek in de Kök, millel varem valminuna võis juba olla pealik, ning veel kolm torni linna lääneküljel, Nunnavärava ja Suure Rannavärava vahel. Seniste uurimiste põhjal võib väita, et need olid Kuldjala, Köismäe ja Eppingi torn, mille rekonstrueerimine kaitsepealike määramise ajaks ei olnud veel lõppenud. Niisugusele järeldusele jõuame nende kolme torni ülemiste kaitsekorruste võrdlemisel teiste 1513. aastaks valminud tornidega. Ilmneb, et neis ei ole enam tuntud platvormi-korruseid, kuigi mahulise lahenduse üldskeem on jäänud endiseks⁹¹. Nähtavasti alustati nende tornide ümberehitamist küll väljakujunenud tava kohaselt, kuid ehitamise ajal toimus otsustav pööre relvastuses: aegunud heitemasinad asendati lõplikult suurtükkidega. Sellele vastavalt tuli muuta ja täiendada ka kaitsekorruste ehituskava ning Kuldjala, Köismäe ja Eppingi torn ehitati nüüd välja esimeste Tallinna all-linna katustatud kaitsetornidena. Nendes ei

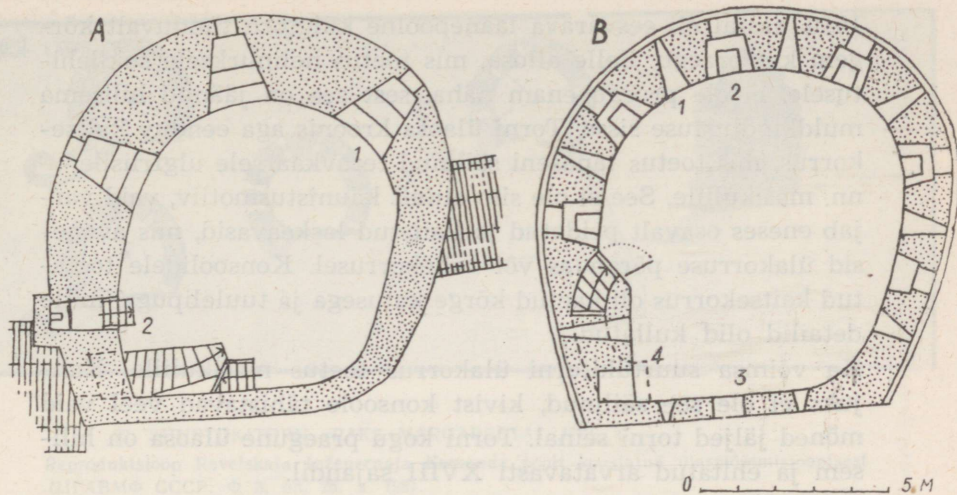
leia me enam laia transpordiava. Seda asendab tavalise suu-
rusega uks, mille kohal paiknenud tõstepoomi abil võis suur-
tükke ja nende laskemoona üles tõsta. Neilsamadel põhjustel
on tunduvalt avardatud ka alumiste kaitsekorruste vastavaid
juurdepääse.

Kuldjala, Köismäe ja Eppingi torni ülemised kaitsekorrused
kaeti lagede ja alaliste katustega. Nüüd võis siia ehitada ka
plankudest puitpõranda, mis toetus lõhikutele. Rinnatisse aga
ehitati uuetüübilised, endistest avaramad laskeavad. Katuse ja
vahelae tõttu olid need juba sillustega kaetud, väljast aga var-
jasid laskeavasid rippuvad luugid.⁹² Niisugused luugid restau-
reeriti Kuldjala tornis, mille ülaosa ja katus korrastati 1963. a.

Kuldjala, Köismäe ja Eppingi torni rekonstrueerimisel tehti
vaid n.-ö. sisemisi ümberkorraldamisi, et lõpetada ringmüüri
tornide pool sajandit tagasi alustatud kõrgendamist. Rööbiti
sellega rakendati juba linna kindlustamise uut kava. Nii hakati
1510. aastal Suures Rannavärvas ehitama uut ettenihutatud
suurtükitorni Roosikrantsi (*Rosencrantz*), mida me nüüd tun-
neme Paksu Margareetana.⁹³ Tolleaegsel maastikul jättis uus
ehitis kahtlemata väga imposantse mulje, sest linna kogu põhja-
poolne kaitsepiire paiknes mereäärsest lausmaast tunduvalt kõr-
gemal platool, mida omakorda tõstis veelgi esile kunstlik süvend
— vallikraav. Otse vallikraavist tõusidki suurejoonelise ja huvi-
tava arhitektuuriga uue ehitise müürid.

Seoses bastionide ehitamisega muutus maastik siin tundmatu-
seni ja tänapäeval on Paks Margareeta kui ka eesvärav sügavalt
pinnasesse mattunud. Hävinud on ka mitmed detailid, mis torni
algsele arhitektuurile andsid erakordse ilmekuse.

Roosikrantsi püstitamisel lammutati suur osa endise eesvärava
ehitisest. Sellest säilis vaid läänepoolne tiib sise- ja välisväravaid
ühendanud müüri ja eesvärava külgtorni madalam osa.
Idapoolne külgtorn jäi juba uue suurtükitorni tiiva sisse.⁹⁴ Ees-

21. KULDJALA TORNI ÜLEMISED KAITSEKORRUSED.

A — alumine kaitsekorrus: 1 — laskeava, 2 — dansker; B — ülemine kaitsekorrus: 1 — koonduvate külgedega laskeava, 2 — uuetüübiline paralleelkülgedega laskeava, 3 — transpordiava, 4 — kamin. Tornis ülaosa valmis tõenäoliselt XVI sajandi teisel kümnendil.

värava idapoolse külgmüüri kohta puuduvad meil andmed. Uus värav ehitati nüüd tunduvalt laiem kui endine ja varustati tugevate uste ning langevõrega. Viimane oli säilinud veel käesoleva sajandi algul. See oli valmistatud tammepuust ning raudlattidega tugevalt kokku liidetud. Langevõre tõsteseadeldis asus väravat sildavas ehitises, mis ühendas ühtlasi nii torne kui ka eesvärava külgmüüride kaitsekäike. Siin paiknes ka väravaesise tõstesilla uuetüübiline tõsteseadeldis. Allalastuna ühendas kettidele toetuv plaat väravat vallikraavi välisküljele ehitatud sillapeaga, ülestõstetuna aga moodustas väravale tugeva kaitsekilbi. Nii oli siin kolmekordne äärmiselt kindel välisvärav, mida saadi linnapoolsel küljel veel tugevdada külgmüürist väljatõmmatava põikpalgiga. Väravakonstruktsiooni paljud detailid on veel tänapäevalgi hästi jälgitavad.

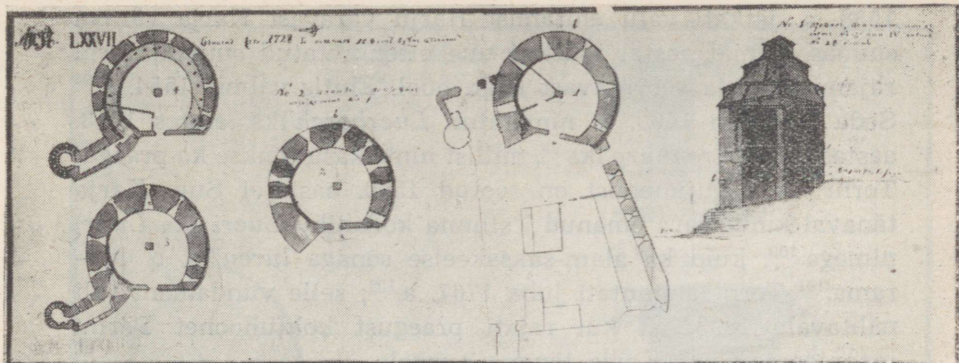
1510. aastal oli eesvärava läänepoolne külg torn tunduvalt kõrgem kui praegu. Selle allosa, mis toetus nelinurksele sokliehitusele, ei ole praegu enam näha, sest see on jäänud hilisema muldkindlustuse sisse. Torni ülaosa kroonis aga eenduv kaitsekorrus, mis toetus tänaseni säilinud teravkaarsele ulgfriisile — nn. mašikuliile. See ei ole siin ainult kaunistusmotiiv, vaid varjab eneses osavalt peidetud ja kaitstud laskeavasid, mis avanesid ülakorruse põrandas või vahekorrusel. Konsoolidele toetatud kaitsekorrus oli kaetud kõrge katusega ja tuulelipuga, mille detailid olid kullatud.

Ka võimsa suurtükitorni ülakorrus toetus mašikuliile. Kahjuks ei ole see säilinud, kivist konsoole tähistavad veel vaid mõned jäljed torni seinal. Torni kogu praegune ülaosa on hilisem ja ehitatud arvatavasti XVIII sajandil.

Paksu Margareeta kolm madalamat korrust olid ehitatud raske-tele suurtükkidele. Vastavad laskeavad on praegugi nähtavad. Neil on omapärased astmeliselt laienevad suudmed, külgseintes kahurite toepalkide pesad ja püssirohusuitsu tõmbekanalid. Viimane asjaolu vihjab sellele, et torn oli juba algselt katustatud.

Arvatavasti oli suletud ka torni õhuke linnapoolne külg, milles olid transpordiavad. Torni suure läbimõõdu tõttu toetusid vahelaed keskpostile. Torni ei ole seni veel põhjalikumalt uuritud ja seepärast ei ole ka teada, milline oli selle ala idapoolne kaitsepiire. Tänapäevani säilinud kaitsemüür Paksu Margareeta ja Stoltingi vahel on jällegi hilisem, ehitatud tõenäoliselt XVII sajandi algul.

Suure Rannavärava ehituskompleksi arhitektuuri rikastasid puhtalt töödeldud raidkivist detailid: paekivist mašikuli, avade piirded ning dolomiidist peenelt töödeldud tahvel värava kohal. See kujutab Tallinna väikest vappi, mida hoiavad kaks fantastilist, tiibadega ja kotkapeadega lõvi. Vapi loojaks oli ehitusmeister ja kiviraidur Gert Koningk, kes arvatavasti oli ka kogu kõnealuse ehituskompleksi teostaja.⁹⁵ Vapil olev aasta-

22. SUURTUKITORN «PAKS MARGAREETA» 1728. a.

Reproduktsoon Revelskaja Inženernaja Komanda poolt koostatud ülesmõõtmisjoonisest (ИГВМФ СССР, Ф 3, оп. 26, д. 198).

arv — 1529 — tähistab ehitise põhilist valmimist. 1530.—1531. a. tehti siin veel mõningaid vähemaid viimistlustöid.

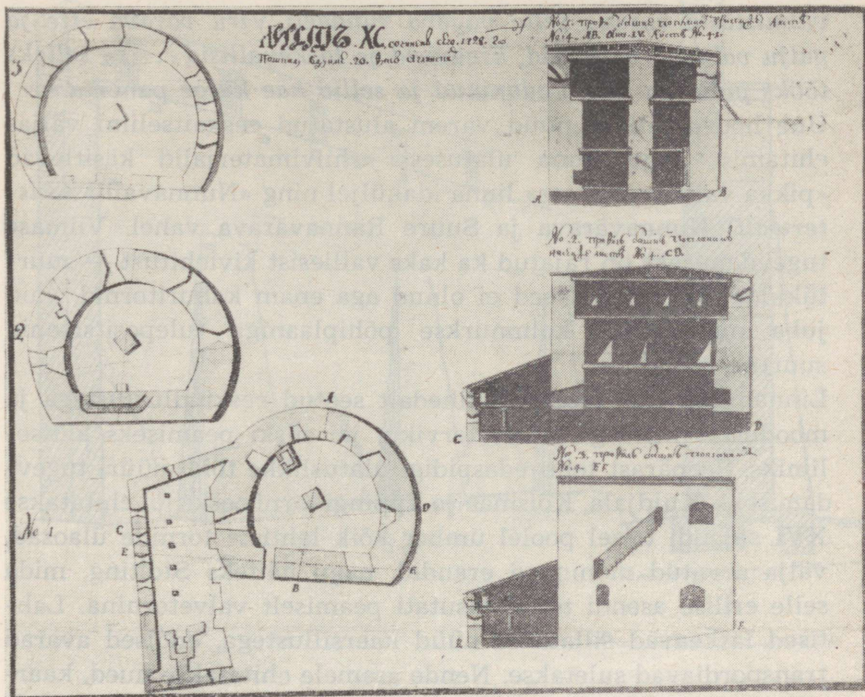
Paksu Margareeta ehituskompleksi rajamisele järgnes ka selle esise ala kindlustamine. 1547. aastast on teateid ehitustöödest Suure Rannavärava ees, kuhu rajatakse uut kraavi ja valli.⁹⁶ Enne seda olid aga alanud juba ulatuslikud tööd linna lõuna- külje täiendavaks kindlustamiseks. B. Russowi «Liivimaa kroonika» põhjal alustati 1532. a. nn. Kõrge Rundeeli ehitamist Kiek in de Köki ette. Tegemist oli siin juba uuetüübiliste muldkindlustustega. Rundeel ehitati torni madalama osa kaitseks ja osutus hiljem väga oluliseks eeskindlustuseks Kiek in de Kökile. Rundeel valmis juba 1533. a. ning oli ühendatud valliga, mis ulatus Harju väravani. Uute muldkindlustuste ehitamisega kahanes tunduvalt Zegheni torni osatähtsus. Arvatakse, et osa tornist sel ajal isegi lammutati.⁹⁷

1538. a. jätkati valli ehitamist Harju väravast Karja värava suunas. Samal aastal alustati uue ettenihutatud suurtükitorni rajamist Karja eesväravast kagu pool. Ehitis valmis 1554. a.⁹⁸ Seda torni on 1600. a. nimetatud *Luerborch*'iks, alates 1618. aastast aga *Lurenburg*'iks⁹⁹, millist nime kasutatakse ka praegu. Torn nime kujunemist on seotud 1540. aastatel Suur-Karja tänaval kinnisvara omanud Tallinna kodaniku *Lueri* (ka *Luhr*) nimega¹⁰⁰, kuid ka alam-saksakeelse sõnaga *luren*, s. o. luu-rama.¹⁰¹ Torn lammutati juba 1767. a.¹⁰²; selle vundament tuli nähtavale 1893. a., kui rajati praegust kohtuhoonet Pärnu maantee ja Suur-Karja tänava nurgale.

1728. ja 1758. a. mõõtmisjooniste põhjal oli torni põhiskeem sama mis Paksul Margareetal, kuid gabariidilt oli torn mõnevõrra väiksem. Lurenburgi diameeter oli umbes 20,4 m, kõrgus 1758. aastal 18 meetrit. Tornis oli sel ajal kolm kaitsekorrust. Arvatavasti paiknesid kõigil korrustel suurtükid. Nagu Paksu Margareeta kaks keskmist korrust, nii olid ka siin kahe ülemise kaitsekorruse laskeavad varustatud juba püssirohuuitsu tõmbekanalitega. See oli uus võte, mida Kiek in de Köki rajamise ajal veel ei tuntud. Ka Lurenburg oli linna poolt suletud, kuid müür oli siin mõnevõrra paksem kui Paksul Margareetal, sest siin oli peale juurdepääsu- ja transpordiavade ka teist ning kolmandat korrust ühendav trepp. XVIII sajandil oli torn kaetud lameda katusega ja nähtavasti ka tugeva laega.¹⁰³

Uue kindlustusliini rajamisel linna lõunaküljele korraldati ümber ka liiklus. Suleti Harju värav, eesväravate vahepeal ehitatud uued ulgtornid aga lülitati vallkindlustuse süsteemi. Seda ülesannet täitsid need, kuigi mõnevõrra ümberehitatuna, kuni 1767. aastani. Siis avati Harju värav taas.

1558. a. algas Liivi sõda. Tallinn tegi selle sõja katsumused läbi alles paarkümmend aastat hiljem, kuid ärevad ettevalmistused

23. SUURTÜKITORN «LURENBURG» 1728. a.

Reproduktisioon Revelskaja Inženernaja Komanda poolt koostatud ülesmõõtmisjoonisest (ЦГАВМФ СССР. Ф 3. оп. 26, д. 209).

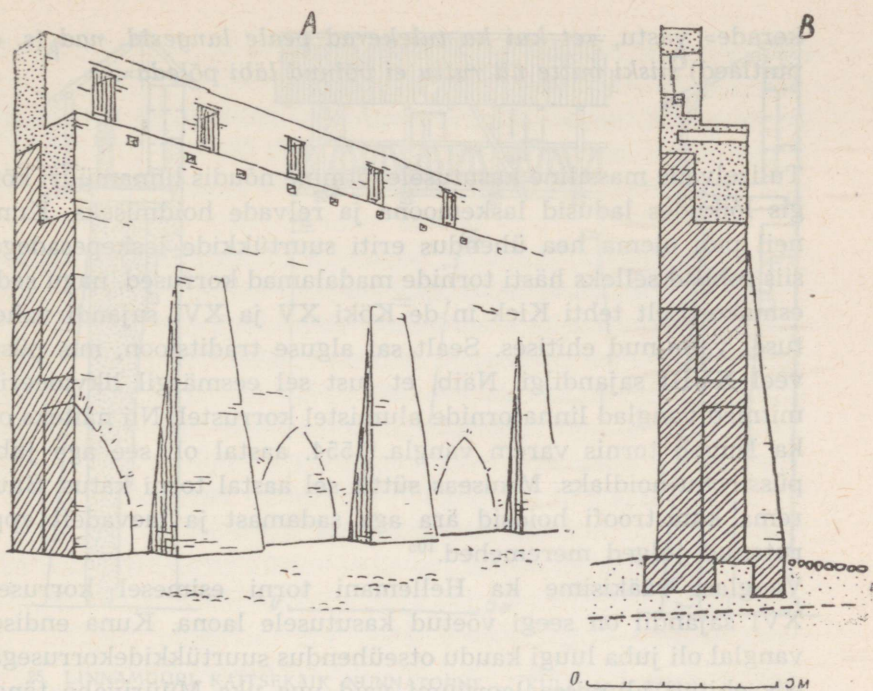
algasid kohe. Russow kirjutab: «... Seal kuulutati igale kodanikule, et tema oma aia, lusthoone, kuuri, sauna ja puuruumi peab maha kiskuma ja ära põletama, mis kahju mõnigi kuuesaja taalriga oleks lunastanud, kui see võimalik oleks olnud.» Need ehitised asetsesid väljaspool linnamüüri ja oleksid seega takistanud linna kaitsmist. Edasi kirjutab Russow: «... Siis hakkasid tallinlased oma linna täies tõsiduses kindlustama ja

valmistasid rutuga selle vägeva rundeeli Viru värava ette ja palju vallisid, müürisid, kraavisid ja laskevallisid... Ja selleks tööks pidid ka kõik kodanikud ja sellid käe külge panema.»

Uue hooga jätkati nüüd varem alustatud eeskaitseliini väljajehitamist kogu linna ulatuses; arhiivimaterjalid käsitlevad «pikka valli kraavi ees» linna idaküljel ning «Nunnavalli» (Süsterwall) Nunnavärava ja Suure Rannavärava vahel. Viimase tugevdamiseks on rajatud ka kaks valliesist kiviehitust — suur-tükkide laskepasa. Need ei olnud aga enam kahuritornid, vaid juba moodsamad kolmnurkse põhiplaaniga tulepositsioonid suurtükiväele.¹⁰⁴

Linnamüür, mis tollal oli tihedalt seotud eeskindlustustega ja moodustas nendega ühtse terviku, jäi siiski peamiseks kaitseliiniks. Seepärast tehti edaspidigi ulatuslikke töid müüri tugevdamiseks. Kuldjala, Köismäe ja Eppingi torni eeskujul ehitatakse XVI sajandi teisel poolel ümber kõik lahtiste tornide ülaosad, välja arvatud mõningad erandid, nagu näiteks Stolting, mida selle erilise asendi tõttu kasutati peamiselt valvetornina. Lah-tised laskeavad sillatakse nüüd kaarsillustega, endised avarad transpordiavad suletakse. Nende asemele ehitatakse uued, kaarsillustega, raidkivist piiretega ning tugevate ustega suletavad avad. Vertikaaltranspordi jaoks ehitatakse aga uute avade ette puidust ulgplatvormid. Ühe niisuguse platvormi jälgi võime tänapäeval näha näiteks Loewenschede torni müüritisel. Auk uue ava kohal näitab, et seal asetses plokirattaga varustatud tõstepoom.

Väliuurimistel Munkadetaguses ja Hellemani tornis ilmnis, et seoses uute transpordiavade ehitamisega kõrvaldati neis tornides ka vana veetihe põrand. See asendati uue, tugevatele laagidele toetatud puitpõrandaga, mis näiteks Munkadetaguses tornis asub endisest kuni 90 cm madalamal. Samal tasapinnal asetsevad ka uute transpordiavade läved. Neid põrandaid ei ole hiljem enam muudetud; sellistena on nad märgitud ka 1728. ja 1738. a. mõõtmisjoonistele.

24. RINGMÜÜRI VIIMANE EHITUSJÄRK HELLEMANI TORNI JUURES;
ehitatud XVI sajandi teisel poolel. A — üldvaade müürile linna poolt, B — ristlõige
müürist.

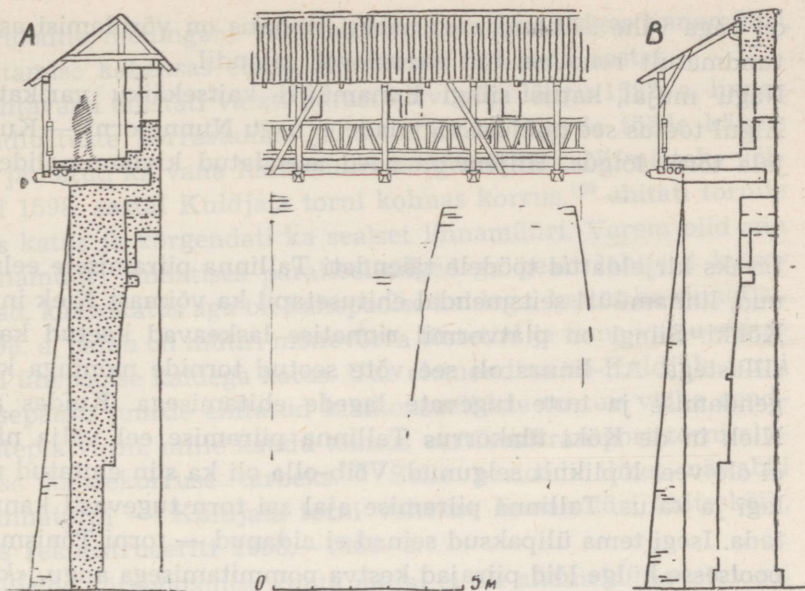
Kirjeldatud ümberehitustega kaasnes nende tornide katustamine ja tugevate lagede ehitamine ülemistele kaitsekorrustele. See probleem oli Liivi sõja ajal eriti akuutne. Kirjeldades Tallinna 1577. a. piiramist märgib Russow, et ka elumajades «... iga pööning vägevatest palkidest kõvasti on punnitud ja pealt laiade paatega (paeplaatidega) kaetud ja paksult mulda peale kantud». See oli vajalik kaitseks eeskätt kõrge trajektooriga raud- ja kivikuulide — nn. tümlerite vastu, kuid ka «tule-

kerade» vastu, «et kui ka tulekerad peale langesid, nad (s. o. puitlaed) siiski mitte nii ruttu ei võinud läbi põleda».

Tulirelvade massiline kasutuselevõtmine nõudis linnamüüri kõigis lõikudes ladusid laskemoona ja relvade hoidmiseks. Kuna neil pidi olema hea ühendus eriti suurtükkide laskepesadega, siis sobisid selleks hästi tornide madalamad korrused, nagu seda esmakordselt tehti Kiek in de Kōki XV ja XVI sajandi vahetusel valminud ehitises. Sealt sai alguse traditsioon, mis püsis veel XVIII sajandilgi. Näib, et just sel eesmärgil likvideeriti mitmed vanglad linnatornide alumistel korrustel. Nii näiteks oli ka Duveli tornis varem vangla. 1554. aastal oli see aga juba püssirohu-hoidlaks. Muuseas süttis sel aastal torni katus. Suurema katastroofi hoidsid ära aga sadamast ja laevadelt appi rutanud julged meremehed.¹⁰⁵

Vanglast rääkisime ka Hellemani torni esimesel korrusel. XVI sajandil on seegi võetud kasutusele laona. Kuna endisel vanglal oli juba luugi kaudu otseühendus suurtükkidekorrusega, siis ehitati alumisse laoruumi vaid uus uks Müürivahe tänavalt.

Sel ajal on tehtud uus sissepääs ka Hellemani torni esimesele kaitsekorrusele. Seda ei nõudnud mitte ainult parema transpordi vajadus, nagu näiteks Assauwe ja Munkadetaguse torni vastavatel korrustel, vaid ehitustööd linnamüüril. Ilmselt on Liivi sõja eelsel ehitusperioodil toimunud ka linnamüüri järjekordne kõrgendamine. Nende tööde koguulatusest ei ole veel head ülevaadet, sest müüride kõrgendamist on jätkatud ka pärast Liivi sõda. On tõenäoline, et linnamüüri kõrgendamist alustati müürilõikudest, mis asusid suhteliselt kõige nõrgemate vallkindlustuste kohal. Üheks selliseks oli rajoon Viru värava ja Väikese Rannavärava vahel. Siin on kõnesolev müürijärk veel tänapäevalgi suhteliselt hästi jälgitav. Vanade kontraforssidega linnamüürile on siis juurde laotud umbes 3 m kõrgune

25. LINNAMÜÜRI KAITSEKÄIK NUNNATORNI — KULDJALA TORNI LÕIGUS.

A — kaitsekäik XV sajandi teisel poolel, B — sama kaitsekäik XVI sajandi lõpul (osaline rekonstruktsioon).

osa, millega linnamüüri kogukõrguseks algsest maapinnast kujunes 14 m. Sellest moodustas rinnatis keskmiselt 2,6 m. Vahetult Hellemani torni juures oli rinnatis veelgi kõrgem — 3,9 m ja kogu müüri kõrgus seega 15,3 m. Seni saadud andmeil oli see kõrgeimaks müüriks Tallinnas. Siinse müüri rinnatisse ehitatud laskeavad meenutavad mõningal määral XVI sajandi algul Tallitorni lähedal ehitatud laskeavasid. Siin on neid täiendatud kaitsekäigupoolse seisunišiga, kuna laskeava välisküljed on raamistatud kahe vertikaalse paeplaadiga, mis jättis vabaks vaid kitsa, kuni 1,2 m kõrguse pilu. Algseid laskeavasid

on väga vähe säilinud, sest müüri rinnatis on võrdlemisi asjatundmatult renoveeritud käesoleval sajandil.

Nagu mujal, kattis siingi linnamüüri kaitsekäiku varikatus. Algul toetus see puidust ulgtaladele, nagu Nunnatorni — Kuldjala torni lõigus. Hiljem on need asendatud kivikonsoolidega.

Lisaks kirjeldatud töödele täiendati Tallinna piiramisele eelnenud, linnamüüri seitsmendal ehitusetapil ka võimast Kiek in de Kökki. Siingi on platvormil rinnatise laskeavad kaetud kaarsillustega. All-linnas oli see võte seotud tornide mõninga kõrgeendamise ja uute tugevate lagede ehitamisega. Kuidas aga Kiek in de Köki ülakorrus Tallinna piiramise eel välja nägi, ei ole veel lõplikult selgunud. Võib-olla oli ka siin ehitatud uus lagi ja katus. Tallinna piiramise ajal sai torn tugevasti kannatada. Isegi tema ülipaksud seinad ei aidanud — torni Tõnismäepoolsesse külge löid piirajad kestva pommitamisega augu, «*kust paar härگا korraga võiksid sisse minna*», nagu Russow ütleb. See koht on torni neljandal korrusel praegugi näha, kuna väljast märgivad selle umbkaudset asukohta hiljem sisse müüritud tümlerid ja raudkuulid. See ei olnud torni ainuke vigastus. Tegelikult oli purustatud kogu torni Tõnismäepoolse külje välispind umbes kolmanda korruse kohalt kuni rinnatiseni. Selle tõttu ei ole vanade laskeavade ja veesülitite jälgi siin peaaegu üldse säilinud.

Piiramise ajal said kannatada kõik Tõnismäepoolsed müüri lõigud ja tornid, sealhulgas ka Pikk Herman Toompea linnusel, kuid nende purustuste koguulatusest ei ole veel ülevaadet.

1561. aastal oli Tallinn läinud Rootsi võimu alla, kuna orduriik Liivi sõja käigus lõplikult lagunes. Ka Rootsi võimud olid huvitatud Tallinna kui tugeva kindluse väljaehitamisest. Sellepärast jätkus selgi ajal, vaatamata järgnevale majandusliku languse

perioodile, mõningane Tallinna kindlustamine. Algas linnamüüri ehitamise kaheksas etapp, mis kestis ligi sada aastat.

Nähtavasti alustati varsti pärast Liivi sõja lõppu 1582. a. linna-kindlustuste korrastamist ja täiendamist. Nende tööde käigus on jätkatud ka vana linnamüüri kõrgendamist. Nii näiteks võlviiti 1598. aastal Kuldjala torni kolmas korrus,¹⁰⁶ ehitati tornile uus katus ja kõrgendati ka sealset linnamüüri. Varem olid siin linnamüüri rinnatises paralleelkülgedega pealt lahtised laskeavad, kaitsekatus aga oli kahepoolse kaldega, kattes ka rinnatist. 1598. a. paiku on müüri mõnevõrra tõstetud ja tema varju ehitatud ühepoolse kaldega katus. Uue elemendina on Kuldjala torni sissepääsu juurde ehitatud kivikonsoolidele toetuv väike eendtõsteplatvorm, mille kaudu toimus vertikaaltransport torni alumise kaitsekorruse tarbeks.¹⁰⁷ Selle perioodi ilmet näitabki Nunnatorni — Kuldjala torni vahelise linnamüüri kaitsekäik, mis rekonstrueeriti 1958.—1960. a.

Müüride kõrgendamise kohta mujal ei ole andmeid. Arvatavasti oli Tallinna linnamüür XVI sajandi lõpuks juba enam-vähem välja kujunenud. Nüüd ainult lõpetati neid töid ja korrastati kannatadasaanud löike. Ulatuslikumad ehitustööd käisid vaid värvate juures. Ehitustööd olid siin alanud vahetult enne sajandi lõppu ja kestsid ligi paarkümmend aastat.

XVII SAJAND

1594. a. oli rajatud uus väravatõke Pika jala kivist värava ette. Nagu eelmised, oli seegi puitehitis. Ehitustöödest kõnelevad ka raekassa 1608. aasta arved. Muu hulgas on makstud siis kulla eest, mida vajati tuulelipu kuldamiseks. See näitab, et väravatorn oli saanud uue katuse. Samal aastal on tehtud ehitustöid Lühikese jala väravas. Kohale on veetud suuremal hulgal lupja ja katusekive; töötasu on makstud ka sepale. 1599. a. tehti ehitustöid Viru väravas. Tööde lõppu tähistab jällegi tuulelipu detailide kuldamine. 1609. ja 1610. a. käivad ehitustööd Nunnaväravas. Arvatakse, et siis ehitati järgmist eesväravat, kust samuti tõusis külgmüür Toompea linnuseni.¹⁰⁸ Selle külgmüüri säilinud fragment koos ühe laskeavaga eksponeeriti 1962. a. Toompea tugimüüride parandamisel praeguses Vaksali tänavas.

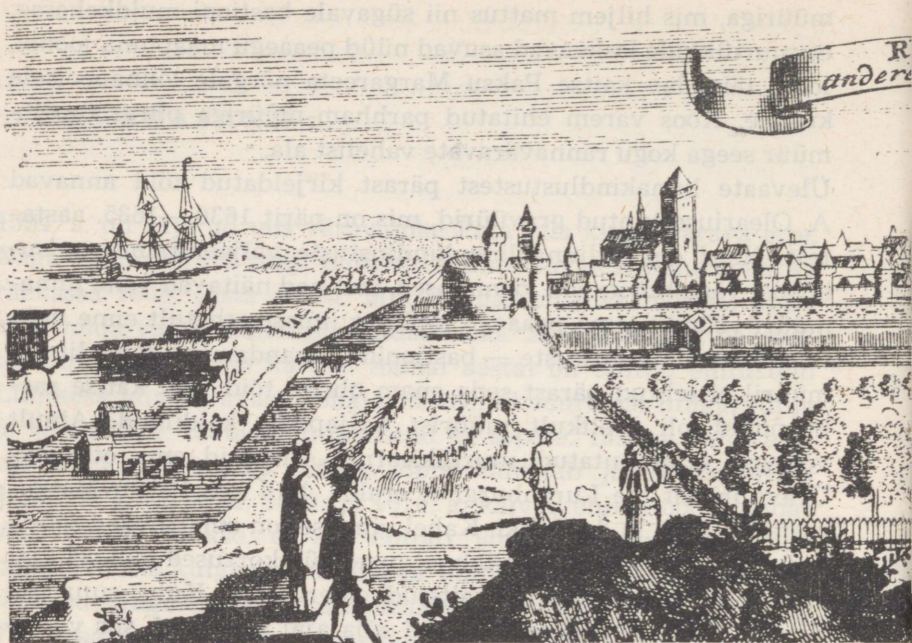
Kogu kõnesolevat ehitusperioodi iseloomustab väravakaitsete, sealhulgas ka nendega seotud suurtükitornide tugevdamine. 1600.—1618. a. on toimunud ehitustööd Karjavärava ees asunud Lurenburgi juures, 1609.—1612. a. aga Suures Rannaväravas. Raekassa arveraamatust läbikantud suured summad näitavad, et viimase juures on tehtud ulatuslikke töid. Tõenäoliselt jätkati siin kindlustustöid, mida alustati juba 1575. aastal, kui likvideeriti värava ees asunud Tallinna linna vanim park, nn. Roosi-*aed (Rosengarten)*.¹⁰⁹ Nende tööde käigus ehitati välja uus müüri lõik Paksu Margareeta ja Stoltingi torni vahel. Tänapäevalgi võib siin vaadelda omapäraseid, suurte lehtritena laienevate suudmetega laskeavasid, mida muudes linnamüüri lõikudes ei esine. Müüri kohal kulges väikeste laskepiludega varustatud kaitsekäik, mis oli otseühenduses Paksu Margareetaga. Selle

müüriga, mis hiljem mattus nii sügavale bastioni muldkehasse, et suurtükkide laskeavad asuvad nüüd peaaegu maapinna joonel, loodi täiendav kaitse Paksu Margareeta nõrgale lõunapoolsele küljele. Koos varem ehitatud parhham-müüriga piiras topeltmüür seega kogu rannavärvate vahelist ala.

Ülevaate linnakindlustustest pärast kirjeldatud töid annavad A. Oleariuse tuntud gravüürid, mis on pärit 1630.—1635. aastatest. Need on Tallinna linnakindlustuste väljaehitamise seisukohast väga huvitavad joonistused, sest nad näitavad vana linna-müüri vööndit tema peaaegu lõplikus ilmes, vahetult enne uute suurte muldkindlustuste — bastionide kavandamist. Vanal linnamüüril ei tehtud pärast seda enam olulisi töid, sest kaitse raskuspunkt oli lõplikult müürist väljapoole kaldunud. Ainult võimsad ettenihutatud suurtükitornid säilitasid oma otstarbe. Gravüüridelt me Lurenburgi ei eralda, küll aga Paksu Margareetat ja Kiek in de Kökki. Kahel viimasel on omapärased sõrikujulised katused, mis näitab, et nende ülakorrused olid sel ajal välja ehitatud katustega kaitstud galeriidenä. Kuna suur osa Kiek in de Köki ülakorrust Liivi sõja ajal purustati, siis võime järeldada, et torn remonditi enne 1630.—1635. aastat. Suuremateks kindlustustöödeks aga ei olnud majandusliku depressiooni all kannatav linn XVII sajandi esimesel poolel võimeline, kuigi sellest sageli juttu tehti. Vaadati küll üle kindlustusi ja relvastust ning leiti, et need on armetus seisukorras, kuid tegelikult jäid kavatsused kavatsusteks.

Alles 1650. a. rajati esimene uus vallkindlustus — nn. Hornbastion Suure Rannavärava ette,¹¹⁰ mis tähistas ühtlasi järjekordse, üheksanda etapi algust Tallinna linnakindlustuste ehitusloos. See etapp kestis kuni 1710. aastani.

Järgnevalt hakati kindlustama linna kõige nõrgemat kaitseliini Suure Rannavärava ja Viru värava vahel. Hornbastioni ja Viru värava esise rundeeli vahelise muldvalli ehk kurtiini ette rajati

26. TALLINN 1630. AASTATE ÜMBER.

A. Oleariuse reisikirjeldusele lisatud gravüürist (Eesti NSV TA Ajaloomuuseumi kogudest, R. Valdre reproduktsioon). Vaade Tallinnale läänest.

kaks bastioni, milliseid hiljem nende ehitaja järgi nimetati Himseli bastionideks. Tallinna 1686. a. plaanil olid nad tähistatud kui «Himseli vanad ja nigelad kindlustused». XVII sajandi lõpul toimunud tööde mahuga võrreldes olid need muidugi nõrgad kindlustused, kuid nad tähistasid olulist pöördepunkti Tallinna linnakindlustuste arengus.

XVII sajandi keskel hakkas Tallinna majanduslik olukord mõnevõrra paranema seoses siitkaudu toimunud viljaekspordi elav-

nemisega. Linna jõukuse kasv tõi kaasa ka linna elanike arvu kasvu. Koos Himseli bastionide ehitamisega tekkis nende kurtiinijoone ja vana ringmüüri vahele ruumikas vaba ala, mis kasutati ära uuteks ehituskruuntideks. Nii tekkis 1652. a. esimene tänav väljapoole iidset ringmüüri — Uus tänav. Seda nimetust kannab tänav praegugi.

Koos Uue tänava rajamisega suleti maa-alusesse võlvitud kanalisse endist vallikraavi toitnud oja, vallikraav aga aeti kinni. Täiteks kasutati müüriesist muldvalli, mis samuti nüüd laiali aeti. Kuna samal ajal Viru värava ja Väikese Rannavärava ette bas-

27. TALLINN 1630. AASTATE ÜMBER.

A. Oleariuse reisikirjeldusele lisatud gravüürist (Eesti NSV TA Ajaloomuuseumi kogudest, R. Valdre reproduktsioon). Vaade Toompeale ja all-linna edelaosale lõunast.

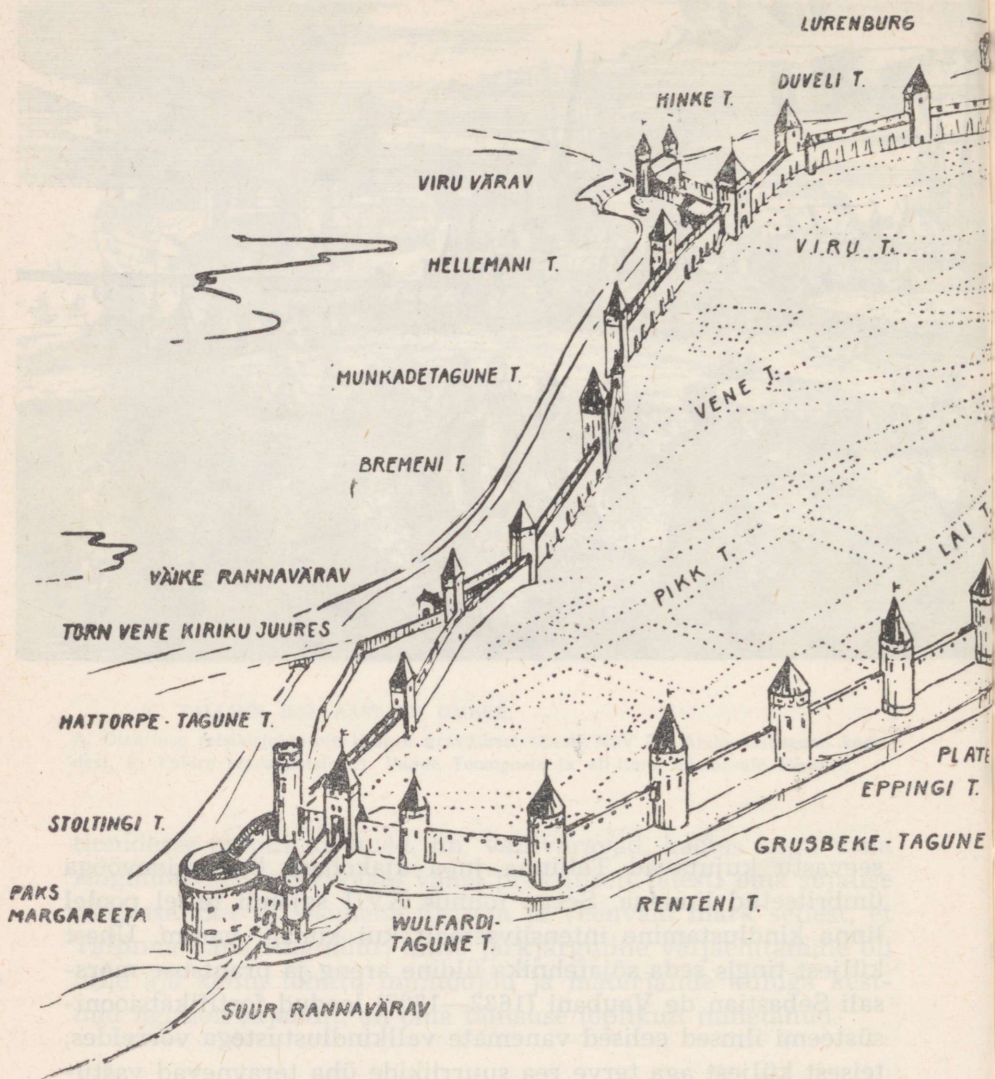
tionidesse ehitati ka uued, nn. vallivärvad, kaotas kogu vana ringmüür nende värvade vahel praktiliselt täiesti oma sõjalise tähtsuse. See oli esimene tõsisem ja veenvam märk sellest, et Tallinna vana ringmüür, mille järkjärguline väljaehitamine oli tolle aja kohta tohutu inimtööjõu ja materjalide kuluga kestnud ligi neli sajandit, oli oma tähtsuse lõplikult minetanud.

XVII sajandi esimesel poolel olid linnamüüri ees pikad sirged muldvallid. Sajandi viimasesse aastakümnesse kuuluvad plaanid

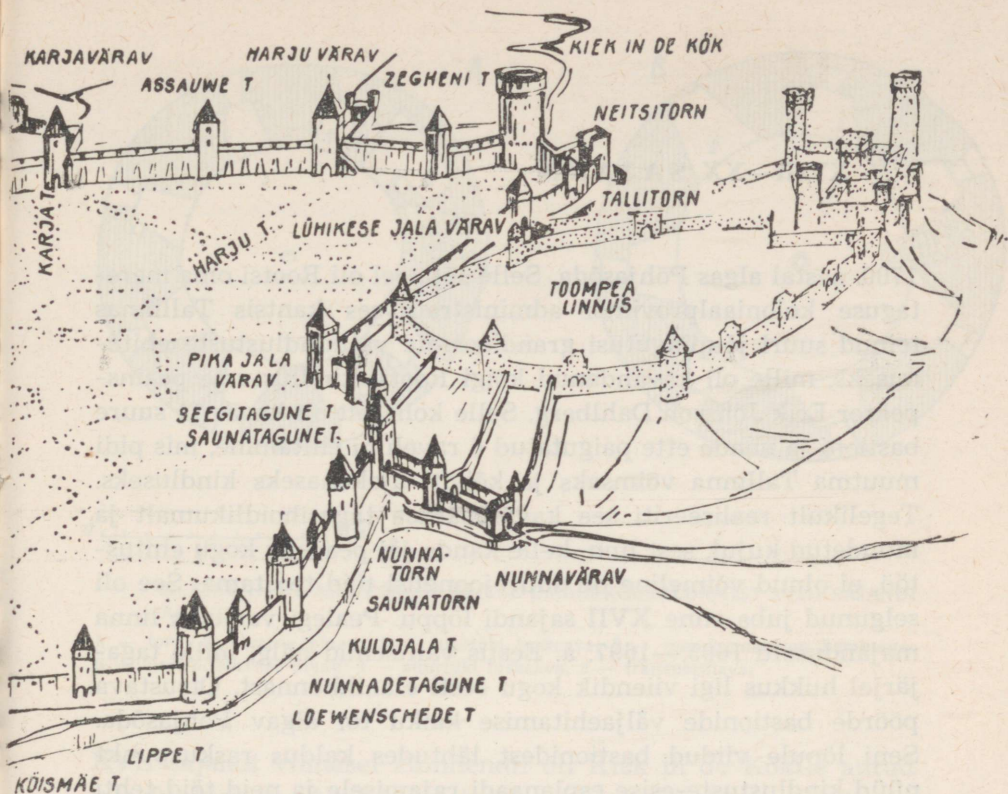

seevastu kujutavad Tallinna juba ajakohase bastionidevööga ümbritsetud linnana. Seega toimus XVII sajandi teisel poolel linna kindlustamine intensiivsemalt kui kunagi varem. Ühest küljest tingis seda sõjatehnika üldine areng ja prantsuse marsali Sebastian de Vaubani (1633—1707) loodud fortifikatsiooni-süsteemi ilmsed eelised vanemate vallkindlustustega võrreldes, teisest küljest aga terve rea suurriikide üha teravnevad vastuolud.

Bastionide vööndi ehitamine Tallinna ümber oli tohutu ettevõtte,

28. ÜLDVAADE TALLINNA LINNAMÜÜRILE PÄRAST LOPLIKKU VÄLJAEHITAMIST.
 Rekonstruktsioon (eesvallideta).

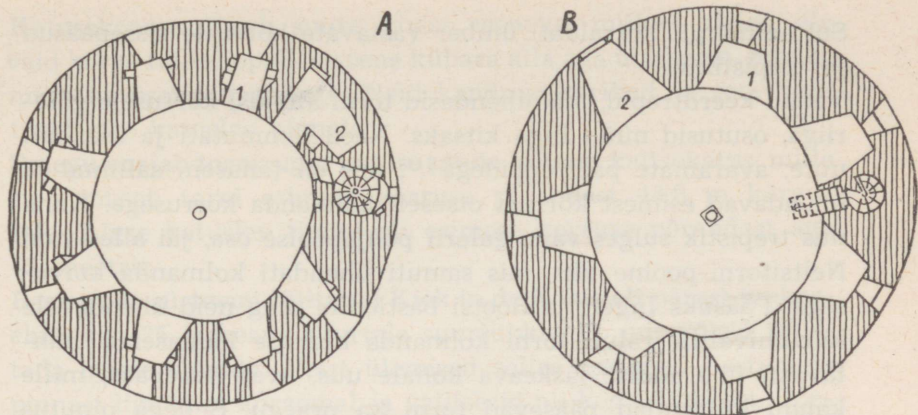
mis lasus raske koormana linnal rohkem kui poolesaja aasta vältel. On selge, et nende ehitamise ajal ei pööratud vanale linnamüürile rohkem tähelepanu, kui see oli hädapärast vajalik nende kui kindlustuste või kui teatud utilitaarset tähtsust omavate ehitiste säilitamiseks. Juba eelmisel sajandil oli osa linnatorne võetud kasutusele püssirohuladudena. See traditsioon sai XVII sajandil eeskujuks ka kõikide teiste selleks vähegi kõlblike tornide alumiste korruste kasutuselevõtmiseks väga mitmesugusteks vajadusteks.¹¹¹ Osa torne oli aga juba lagunemas, nagu seda näitavad 1728. ja 1738. a. mõõtmisjoonised.

XVIII—XX SAJAND

1700. aastal algas Põhjasõda. Selle sõja eel oli Rootsi oma mere-taguse koloniaalprovintsi administratiivses kantsis Tallinnas teinud suuri jõupingutusi grandioosete vallkindlustuste ehitamiseks, mille oli kavandanud kõigi Rootsi kindlustuste peainspektor Erik Jönsson Dahlberg. Selle kohaselt oli kavas 11 suure bastioni ja nende ette paigutatud 6 raveliini ehitamine, mis pidi muutma Tallinna võimsaks ja kõigiti ajakohaseks kindluseks. Tegelikult realiseeriti see kava märksa tagasihoidlikumalt ja muudetud kujul, sest linn, kelle kanda jäi peaaegu kogu ehitustöö, ei olnud võimeline nii suurejoonelisi töid teostama. See oli selgunud juba enne XVII sajandi lõppu. Pealegi varjutas linna majanduselu 1695.—1697. a. Eestis valitsenud nälg, mille tagajärjel hukkus ligi viiendik kogu eesti elanikkonnast. Otsustava pöörde bastionide väljaehitamise käiku tõi algav Põhjasõda. Seni lõpule viidud bastionidest lähtudes kaldus raskuspunkt nüüd kindlustuste-esise esplanaadi rajamisele ja neid töid tehti peaaegu kuni Tallinna kapituleerumiseni 1710. a.¹¹²

Nagu eespool juba märgitud, ei omanud vana ringmüür tervikuna bastionide ajal enam kuigi suurt tähtsust linna kaitse-süsteemis. Seda aga ei saa väita linnamüüri üksikute sõlmede kohta. Näitena märgime siinkohal Nunnavärvat, kus tugevdustöid tehti veel XVII ja XVIII sajandi vahetuselgi, ja kolme suurtükitorni, mis hoolimata oma ligi 200-aastasest vanusest olid oma koha leidnud ka uues bastionidesüsteemis.

Eriti huvitavad on ümberkorraldused Kiek in de Kökis. 1962. a. väliuurimistel¹¹³ selgus, et Ingeri bastioni väljaehitamisel

29. KIEK IN DE KÖK PÄRAST KAITSE ÜMBERKORRALDAMIST XVIII SAJANDI ALGUL.

A — torni 5. korruse plaan: 1 — suurtüki laskeava, 2 — meeskonnaruum kaminaga;
 B — torni 6. korruse plaan: 1 — suurtüki laskeava, 2 — transpordiaava.

XVII sajandi viimasel kümnendil oli Kiek in de Kökile antud uus funktsioon. Arvestades torni soodsat asendit, muudeti see nüüd eriti võimsaks suurtükitorniks.

Kiek in de Köki kaks alumist korrust jäid Ingeri bastioniks kuhjatud mäe sisse, torni idast haarav vana linnamüür aga muutus muldkeha tugimüüriks, mille varju, vahetult torni juurde, ehitati uus võlvitud püssirohukelder. Seega jäi endiselt vabaks torni linnapoolne külg, kus asus sissepääs esimesele korrusele, ning osaliselt vabaks torni läänekülg, kus tolleaegne maapind oli praegusest tunduvalt madalam ega katnud veel varem kirjeldatud parhham-müüri. Nüüd, kus torni kaks alumist korrust olid ohtlikest suundadest tohutu muldkehaga varjatud, võis tornile anda veel teisegi funktsiooni: selle madalamaid korruseid võis edukalt kasutada nii sõjamaterjali laoks kui ka varjendiks.

Sel eesmärgil korraldati ümber vastavate korruste sissepääsud ja trepistikud.

Vanad keerdtrepid, mis ühendasid torni alumisi korruseid galeriiga, osutusid nüüd liiga kitsaks. Need lammutati ja asendati uute, avaramate paetreppidega¹¹⁴, mis on tänaseni säilinud ja ühendavad esimest korrust otseselt kolmanda korrusega. Kuna uus trepistik sulges vana galerii põhjapoolse osa, jäi alles vaid Neitsitorni-poolne uks, mis samuti ühendati kolmanda korrusega. Pääsuks Ingeri ja Rootsi bastionile ning neid ühendavale kurtiinivallile raiuti torni kolmanda korruse lõunaseina, nähtavasti ühe endise laskeava kohale uus, avar sissepääs, mille kaudu külastajad pääsevad torni ka praegu. Sellega muutus torni kolmas korrus n.-ö. vestibüüliks, kust hargnesid ühenduskäigud igale poole, ka torni ülemistele kaitsekorrustele.

Torni neli ülemist korrust kohandati uut tüüpi suurtükkidele, mis ei toetunud enam sissemüritud toepalkidele, vaid asetsesid kas lafettidel või ratastel. Selleks lammutati kõikide vanade laskeavade astmelised põhjad ja asendati need tasaste kivipõrandatega. Suurema tulistamissektori tagamiseks ehitati ümber rida laskeavade suudmeid, mis avanesid lehtrikujuliselt väljapoole ja on torni viiendal korrusel tänaseni säilinud. Laskeavade kohale ehitati aga püssirohusuitsu tõmbekanalid.

Suurtükid otsustati paigutada ka torni viimasele, kuuendale korrusele, kus algselt oli olnud lahtine platvorm. Väliuurimised näitasid, et just selle korruse ümberehitamisega XVII saj. lõpul sai Kiek in de Kōki ülaosa meie ajani säilinud üldkuju. Üla-korruse välisseinte paksust suurendati nüüd 3,6—3,7 meetrini. Sellesse ehitati 7 radiaalselt paigutatud suurtüki-laskeava või nišši, millest ühte, loodepoolset, kasutati suurtükkide ülesvinnamiseks. Niššide kohale ehitati püssirohusuitsu äratõmbekanalid, laskeavade suudmed aga ehitati samuti lehtrikujulisteks. Uuele massiivsele välisseinale toetati katusekoloss — paekivist katuslagi, mille paksus kõige õhemas kohas on 2 meetrit. Kivikoonuse tipus aga ulatub lae paksus ligi 4 meetrini!

Katusekoonus lõpeb suure kivist seenega, millest ulatus üle vaid kõrge tuulelipp. Kiviseene kübara alla aga ulatus nn. munknunn katusekividest kate. Neid kandnud sarikad ja roov toetusid otse katuslae pinnale.

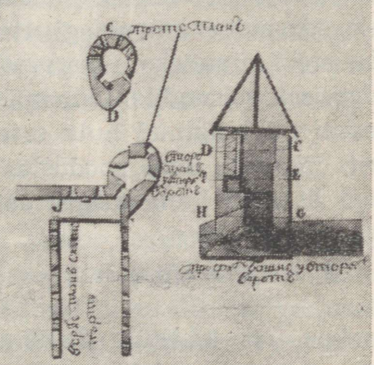
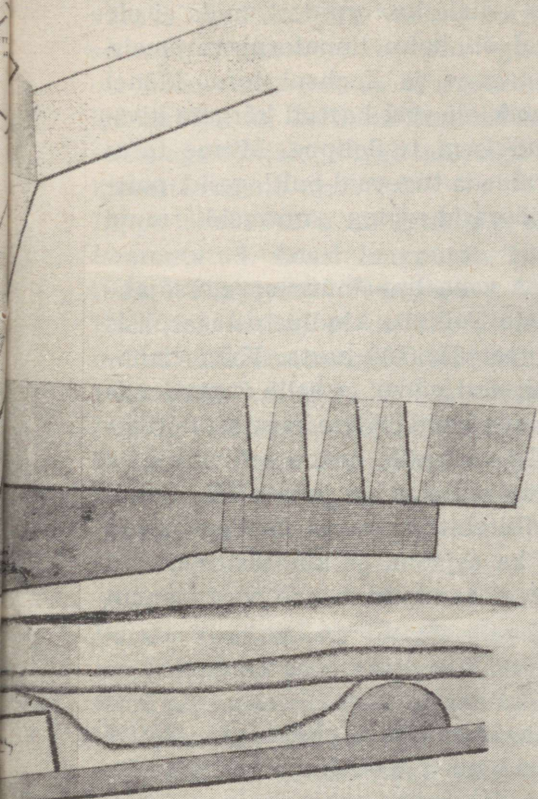
Praegu varjab torni algse katuse pinda hilisem kaitsekatus, mille tipp tõuseb torni esimese korruse põrandast 48,8 m kõrgusele. Algse katuslae tipuni oli esimese korruse põrandast aga 45 meetrit.

Bastionide süsteemi lülitatud Kiek in de Kōkis oli pärast ümberehitamist 25 laskeava suurtele suurtükkidele, mis võisid tulistada igasse suunda. Neist ülemised seitse asetsesid bastionide pinnast ligi 24 m kõrgemal ja valitsesid nii kogu ümbrust. Tõenäoliselt aga ei jätkunudki suurtükke Kiek in de Kōki kõigi laskeavade jaoks, sest 1710. aastal, kui Tallinn kapituleerus, on Peeter Suure märkmiku põhjal Tallinnast üldse sõjasaagiks saadud vaid 54 suurtükki: 40 kahurit, 4 haubitsat ja 10 müüserit.¹¹⁵

Analoogiline võis olla olukord ka Paksu Margareeta ja Lurenburgiga, mis samuti olid lülitatud suurtükitalitajadena Tallinna Põhjasõja-eelsesesse kaitsevööndisse. Tuleb oletada, et sel perioodil likvideeriti Paksu Margareeta mašikulii-korrus, mis asendati täiendava suurtükikorrusega, nagu me seda tänapäevalgi näha võime. Pommikindlaid võlvlagesid aga neisse tornidesse ei ehitatud. Neid asendasid horisontaalsed laed ja madalad tugevad katused.

Niisugustena on need tornid kantud XVIII sajandi esimesest poolest pärinevaile ülesmõõtmisjoonistele. Joonised valmistas Tallinna Inseneridekomando — Revelskaja Inženernaja Komanda — kelle ülesandeks oli hoolitseda Tallinna linnakindlustuste tehnilise külje eest. Esimene joonistesari kuulub 1728. aastasse, teine 1738. aastasse¹¹⁶. Fikseeritud on peaaegu kõik Tallinna vana linnamüüri tornid, ja seejuures üllatava üksik-

...иже...
...иже...
...иже...

asjalikkusega. Muidugi esineb ka vigu, eriti 1738. a. joonistel, sest ilmselt on osa neist varasematelt kopeeritud. Joonised aga annavad uurijaile väga olulise ülevaate Tallinna linnamüüri tollaegsest seisundist ja lisaks sellele ka tornidest, mida ei ole enam. Ilmneb, et juba sel ajal oli kolm linnatorni varemeis. Need olid Renteni, Wulfardi-tagune ja Zegheni torn. Mõnel tornil puudus katus, kuid enamik oli veel kaetud kõrgete kivi-katustega, millel oli säilinud isegi tuulelippe. Mitme torni ülemisel kaitsekorrusel võib eraldada tugevaid puitlagesid, puit-põrandaid, tõsteseadmete pöörasid ning mitmeid muid detaile.

Nende joonistega võeti Tallinna vana linnamüür arvele sõjaliselt tähtsa objektina. Koos teiste Tallinna kindlustustega püsis see kaitseehitiste nimekirjas veel üle 100 aasta. Kuid linnamüüri sõjaline kaal oli juba niivõrd väike, et selle tugevdamiseks edaspidi enam midagi ette ei võetud. Torne kasutati mitmesugusteks muudeks otstarveteks vastavalt nende sobivusele ja tehnilisele seisundile. Linnamüür, mille najale juba XVII sajandi keskel oli tekkinud hulk satelliitehitisi, kattus nendega nüüd eriti jõudsalt. Seda soodustas ka asjaolu, et kindlustused olid riigi käes ja linna magistraat ei tundnud nende vastu enam kuigi suurt huvi.

Saabus uus lehekülg Tallinna linnamüüri ehitusloos. XVIII sajandi teisel poolel, kui algasid uued tööd linna täiendavaks kindlustamiseks, oli osa linnatorne juba arvelt maha võetud. 1767. aastal lammutati esimene linnatorn. See oli Lurenburg¹¹⁷, Tallinna tornidest kõige noorem. Ta jäi ette uutele kindlustustele. Järgnes Väike Rannavärav, mis lammutati 1779. a.¹¹⁸, ja Suure Rannavärava torn (varises ja lammutati 1782. a.¹¹⁹).

XVIII sajandi lõpuks olid mõned tornid üle läinud eravaldusse. Järgmisel sajandil oli see juba tavaline. 1842. aastal koostatud nimestikust selgub, et osa torne oli ümber ehitatud eluruumi-

deks, nagu näiteks Stolting ja Neitsitorn. Bremeni torni, Munkadetagust torni, Hellemani torni, Hinke torni, Duveli torni, Kiek in de Kökki ja Nunnatorni kasutati laorumidena. Viru värava ja Pika jala värava tornidesse olid majutatud linna sõdurid, Nunnavärava torni aga postipoisid; Assauwe tornis oli hobusetall, Paksus Margareetas vangla. Rida torne linna lääneküljel oli Tallinna Suurtükikomando käsutuses. Osa torne seisis aga tühjalt ja lagunes, nagu näiteks Saunatorn ja Nunna-kloostri-tagune torn.¹²⁰

Lippe torni 1842. a. nimestikus ei olnud. Arvatavasti oli see juba lammutatud. Edasi lammutati 1843. a. Viru sisevärava torn, 1849. a. Karjavärv¹²¹ ja 1854. a. Vene kiriku juures olev torn¹²². Kõik see näitas, et oli saabumas lõpp-punkt Tallinna linnamüüri ehitamise senisele kümneetapilisele ajaloole. Nii see ka oli. 1857. aastal otsustati Tallinna linnakindlustused likvideerida ja linnale üle anda. Keerulise üleandmisprotsessi ettevalmistus kestis üle aasta. Juriidiline üleandmise akt vormistati 11. jaanuaril 1858. aastal. Tallinna linnamüüri militaristlik funktsioon oli lõppenud.

Pärast kindlustuste likvideerimist jätkus tornide ja müüride lammutamine eriti aktiivselt. Selleks leiti hulk põhjusi. Mitu torni oli varisemisohus, teised takistasid linna liikluse paremat korraldamist. Tehniliste küsimuste kõrval soodustas lammutamist eriti tollaegse linna valitseva ladviku äärmine kitsarinnalisus ja väikekodanlikkus. Aga laskem ajal enesel veel kord kõnelda.

Eestimaa Kubermanguvalitsus küsis 1870. a. Tallinna rae arvamust linnakindlustuste muinsusväärtuse ja sellest sõltuvalt säilitamisväärsuse kohta. Konsulterinud ajaloolase E. Pabstiga jõudis raad otsusele, et «... *kuigi linna ringmüür muinsusmälestisena märkimisväärne ja huvitav on, väärivad säilitamist tõeliselt ainult Suur Rannavärv ja kahuritorn Kiek in de Kök.*

... Harju värav, Pikk jalg ja endine Viru värav ... ei oma säilitamisväärsset väljanägemist ja takistavad ainult liiklust. Ringmüür oma tornistikuga avaldab kesklinnale takistavat ja piiravat mõju. Ringmüüri tornide säilitamine ripub nende valdajate soovist. Linn ei tunne ringmüüri säilitamise vastu mingisugust huvi ... mida varem nad kõrvaldatakse, seda kasulikum on see liiklusele.»¹²³

Linnavalitsuse taolise seisukoha tulemuseks oli, et lisaks varem peamiselt varisemisohklikkuse tõttu lammutatud kümnele linna kaitsetornile lammutati pärast Tallinna kindlustuste likvideerimist veel üheksa torni ja rida muid kaitseehitisi. 1862. a. lammutati Harju vallivärav.¹²⁴ 1868. a. lammutati lõplikult Nunnavärava kompleks, mis osaliselt oli lammutatud juba 1820. a.¹²⁵ 1870. a. lammutati osa Wulfardi-tagusest tornist ja Suure Rannavärava teine eesvärav, 1875. aastal Harju sisevärav, 1880. a. Renteni torn, 1882. a. Duveli torn, 1887. a. Väikese Rannavärava säilinud osad ja 1888. a. Viru eesvärav.¹²⁶ Neile lisandusid veel Seegitagune torn ja Saunatagune torn, millega kokku linna keskaegse kaitsevööndi 45 tornist jäi järele vaid 26, ja neistki 10 peamiselt eluruumideks ümberehitatult.

Eriti halvasti käis Tallinna vanade väravate käsi. Kuuest linna välisfrondi väravakompleksist, milles kokku oli umbes 16 torni, säilisid vaid riismed Suure Rannavärava esimese eesvärava ja Viru eesvärava külgtornide näol. Paremini läks all-linna ja Toompea vahelistel väravatel. Peaaegu tervena säilis Pika jala väravatorn, kuigi ka seda oli kavatsetud lammutada mitmel korral. Teisest vaheväravast — Lühikese jala väravatornist — säilis madalam osa, kuna ülaosa oli juba varem ümber ehitatud.

XIX sajandi lõpul hakkas kasvama üldsuse huvi Tallinna muinsusväärtuste vastu. Seda õhutasid mitmed balti-saksa ajaloolased, kelle uuringute lõppeesmärgiks oli kohaliku sakslastest lad-

viku kultuuriloolise tähtsuse rõhutamine ja Tallinna kui risti-
usu levitajate poolt rajatud linna teooria ajalooline põhjen-
damine.

Hoolimata vääradest lähtepunktidest ja tendentslikest järeldus-
test tehti ära tolle aja kohta küllaltki suur töö eeskätt ajaloo-
lise faktoloogia kogumisel ja süstematiseerimisel. Tallinna ja
sealhulgas ka linnamüüri ehitusajaloolist arengut valgustavate
artiklite ja 1896. a. E. v. Nottbecki ja W. Neumanni poolt välja-
antud ulatuslikuma teose «Geschichte und Kunstdenkmäler der
Stadt Reval» otseseks tulemuseks oli, et alates eelmise sajandi
lõpust hakati endisest tunduvalt rohkem tähelepanu pöörama
Tallinna huvitavamate säilinud arhitektuurimälestiste korras-
tamisele. Arhitekt W. Neumanni juhtimisel korrastati siis ka
mitmeid halvas olukorras olevaid linnamüüri lõike, sealhulgas
Nunnatorni ja Saunatorni vahelist müüriosa Nooruse tänava
kohal. Balti jaama ehitamisega tekkinud uutest liiklusvajadus-
test tingitult rajati sinna uus läbipääs müürist ja renoveeriti
Saunatorni varisenud ülaosa.

Kahjuks ei pööratud tollal veel küllaldast tähelepanu müüride
arheoloogilisele uurimisele. Seetõttu ei kajastanud need tööd
sageli Tallinna linnamüüride tegelikku ehitusajaloolist ilmet.
Nii juhtus ka Saunatorniga, mille ülaosa taastati küll sarnase
Nunnadetaguse torni eeskujul, kuid arvestamata Saunatorni
omapära ja selle algseid huvitavaid ehituskonstruksioone.

Mõningaid linnamüüride korrastustöid tehti ka järgnenud, eesti
kodanliku linnavalitsuse päevil, peamiselt käesoleva sajandi
kolmekümnendatel aastatel. Sel ajal tehtud töödest tuleb nime-
tada linna loodepoolse kaitsevööndi korrastamist, mille käigus
enamik selle müüri lõigu torne said uued kaitsekatused. Needki
tööd on aga teostatud nõrga või täiesti ilma teadusliku põhjen-
duseta. Tallinna linna ja sellega otseselt seotud linnamüüride
arengu ajalooline ja arheoloogiline uurimine oli siis vaid har-

vadel juhtudel teadlaste huvi objektiks. Seetõttu ei jõutud ka suuremate üldistusteni ning Tallinna linnamüüri arengulooline käsitlus jäi kogu kodanlikul perioodil peaaegu samasuguseks, nagu see oli kirja pandud eespool nimetatud teoses juba 1896. aastal.

Tallinna keskaegse linnamüüri korrastamine teaduslike uurimiste alusel sai võimalikuks alles pärast seda, kui kultuuripärandit asus hooldama selle looja — rahvas. Vastavalt kultuurimälestiste kaitse seadusele võeti kogu Tallinna keskaegne linnakindlustusvöönd riikliku kaitse alla unikaalse üleliidulise tähtsusega ehitismälestisena.

Esimesed korrastustööd algasid 1953. a., varsti pärast Eesti NSV Riikliku Ehituskomitee Teadusliku Restaureerimise Töökoja loomist. Peamine tähelepanu pöörati konserveerimisele. Seda nõudis linnamüüri kohati väga halb tehniline seisund ja korrastamist vajavate müüri lõikude ning tornide suur hulk. Lisaeesmärgiks aga seati didaktiline ülesanne: Tallinna linnamüüri ehitusajaloo tutvustamine rahvale müüri enese kaudu. Linnamüüri konserveeritud lõigud pidid andma võimalikult tõepärase pildi müüri ajaloolisest kujunemisest ja selle ehitusjärkude arhitektuurist, vastavalt võimalustele, mida pakkus säilinud müüride ulatus ja olukord.

Nii taastati Tallitorni ja Lühikese jala väravatorni vahel osa varisenud linnamüürist sellisena, nagu see eksisteeris XIV sajandi viimasel veerandil. Ülejäänud müür selles lõigus, välja arvatud tornid, mille ajalooliselt tõepäraselt ilmet ei ole veel välja toodud, konserveeriti XVI sajandi teisest poolest säilinud gabariitides.

XVI sajandi lõpu ilmes taastati ka Nunnatorni ja Kuldjala torni vaheline müüriosa, suurim seni korrastatud linnamüüri lõikudest. Kuna tegemist oli hästi säilinud ja Tallinna linnalise asula kui ka selle piirde — linnamüüri — kujunemise seisukohalt eriti

huvitava lõiguga, siis avati ja jäeti siin vaadeldavaks võimalikult palju ehitusdetalle ja fragmente selle lõigu vanematest ehitusetappidest. Nunnatorni ehitatud uue trepi ja torne ühendava rekonstrueeritud kaitsekäigu kaudu võib nüüd saada otsese ülevaate kogu selle müüriosa ligi seitsme sajandi pikkusest ehitusloost.

Tallinna linna kaitsemüüride arengust õigema mulje saamiseks rekonstrueeriti ka üks tüüpiline XV sajandi teise poole torn. Selleks oli Bremeni torn, mille ülemine kaitsekorrus hävis viimases sõjas ja taastati nüüd algsel kujul — katustamata platvormina.

Juba mitmendat aastat kestavad suuremahulised ja keerulised konserveerimistööd Hellemani torni ja endise Viru värava vahelisel alal. Eriliste rajamistingimuste, muutunud pinnaseveerežiimi ja hilisemate lammutuste tõttu oli siin linnamüür tugevasti välja kaldunud normaalasendist. Koos sellega tekkinud avariiohu likvideerimiseks ehitati kogu müüri alla uued tugeva kandejõuga vundamendid ja valati kaldumist tõkestavad raudbetoontoed — kontraforsid. Pärast tööde lõppemist kujuneb siit huvitav, hilisematest satelliithoonetest vabastatud müürifront, mille säilinud ehitusdetailid lasevad hõlpsalt jälgida kõnesoleva müüri mitmeetapilist, ligi kuue sajandi pikkust ajalugu.

Pikemat aega kestavad konserveerimistööd ka linna vastasküljel. Kõik Tornide väljakut palistavad vanad kaitsetornid — neid on siin kokku üheksa — saavad nüüd uued katusekiivrid. Need ehitatakse tunduvalt kõrgematena senistest. Katuste kuju määramisel on lähtutud 1728. ja 1738. a. ülesmõõtmisjoonistest, seega ilmest, mis Tallinna tornidel oli XVIII sajandil või isegi juba varem — XVII sajandi teisel poolel. Nende tööde käigus tehakse ka mitmeid väiksema ulatusega restaureerimistöid: taastatakse rikutud laskeavad, hävinenud korstnad, tuulelipud jne. Tallinna vanalinn, mida Tornide väljakult on sagedasti kujutatud nii fotodel kui ka kunstiteostel, saab siit vaadeldes nüüd hoopis tõepärasema ilme.

Mõned aastad tagasi avanesid külastajaile esmakordselt Kiek in de Köki uksed. Likvideerinud torni siseilmet risustanud hili-semad vahelaed, seinad, ahjud jne., sai tornist Tallinna Linna-muuseumi filiaal, mida selle omapärase arhitektuuri ja siit avanevate huvitavate vaadete tõttu väga arvukalt on külas-tatud. Hiljuti algasid siin uued korrastustööd. Seekord on tege-mist Kiek in de Köki tunduva noorendamisega, mis saab teoks seoses torni rekonstrueerimisega alaliseks muuseumiks. Linna omaaegne võimsaim suurtükitor-n teeb oma järjekordse sammu lõpliku «demilitariseerimise» teel: linna südames, tema ajaloo otsesel taustal hakkavad joonised ja maketid, fotod ning arvud jutustama Tallinna kultuuriloost, selle minevikust, tänapäevast ja tulevikuplaanidest.

Kokkuvõttes moodustab tehtu, nii konserveerimine-restaureeri-mine kui ka selle sisuliseks põhjendamiseks tehtud uurimistööd, siiski alles ühe osa Tallinna linnamüüri üldisest korrastamisest. Seetõttu oli ka kogu eespool esitatud andmestik Tallinna linna-müüri ehitusloost alles osaline, n.-ö. esimene redaktsioon. Iga uue torni või müürilõigu läbitöötamine, saadud andmete kõrvu-tamine varajasematega ja Tallinna ajaloolise faktoloogiaga toob esile üha uusi asjaolusid, uusi probleeme. Sageli vääravad need mõne osa senistest tõekspidamistest või asetavad küsimusi isegi linna kui terviku arengu senisele käsitlusele, mis samuti on alles kujunemisjärgus.

See oli ka üheks põhjuseks, miks antud ülevaatesse püüti mahu-tada võimalikult rohkem ehitusarheoloogilist andmestikku Tal-linna linnamüüri üksikute etappide või lõikude tegelikust ehi-tusloost, kuigi see vahest koormas lugejat, oli isegi vastuolus seniste üldistustega või jättis nii mõnegi lõpplahenduse lahti-seks, edaspidiseks.

1. LINNAMÜÜRI LÕIK NUNNATORNI JA KULDJALA TORNI VAHEL; RESTAUREERITI
1959.—1960. a. KUI NÄIDE TALLINNA LINNAMÜÜRI ILMEST XVI SAJANDIL.

2. KULDJALA TORN, VAADE LINNA POOLT.

3. LINNAMÜÜRI LÕIK NUNNATORNI JA KULDJALA TORNI VAHEL ENNE KORRASTAMIST
(1958. a.).

4. SAUNATORN, VAADE LINNA POOLT.

5. NUNNATORN, VAADE TORNIDE VÄLJAKULT. TORN KONSERVEERITI 1954–1955. ©

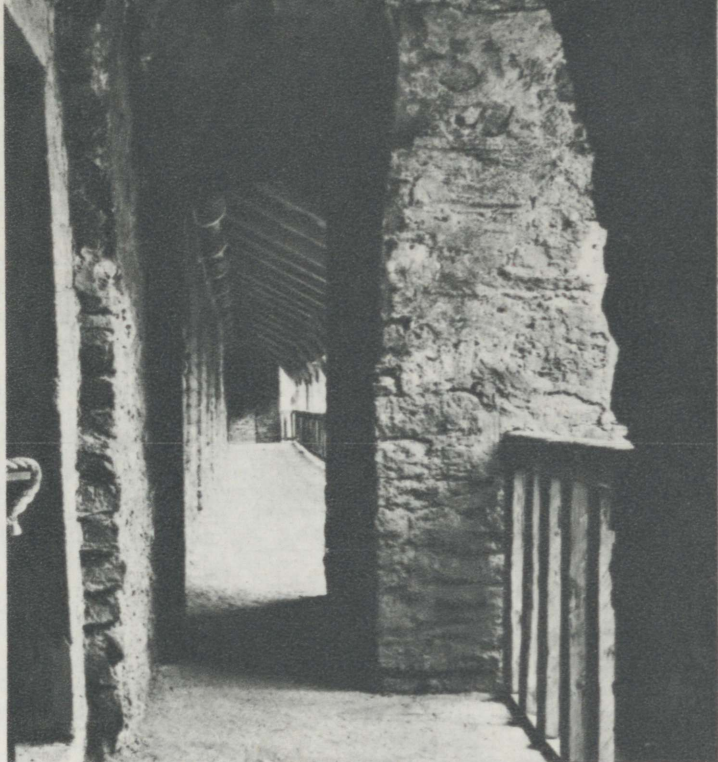

6. NUNNATORN; PÄAS TORNIST LINNAMÜÜRILE
7. LATRIIN (NN. DANSKER) NUNNATORNIS
8. TURISTID PÄASEVAD RESTAUREERITUD LÕIGULE NUNNATORNI E HITATUD UUE RAUDBETOONIST KEERDTREPI KAUDU.

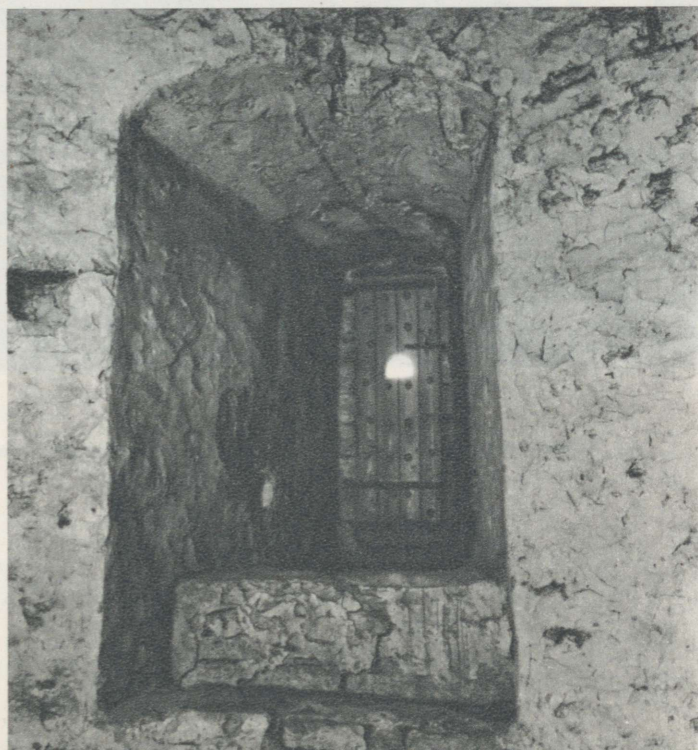

9. SIIN VOIB VAADELDA KOIKI MÜÜRJARKE, ALATES XIII SAJANDI KESKEL EHIATUD NUNNAKLOOSTRI LÄÄNERINGMÜÜRIST.
10. LINNAMÜÜRI KAITSEKÄIK NUNNATORNI KOHAL . . .
11. . . . JA KULDJALA TORNI JUURES.

12. KULDJALA TORNIS ON SÄILINUD VANA PUITTREPP, MIS ÜHENDAS
KAITSEKORRUSEID.
13. KAMINA- JA TREPISÕLM KULDJALA TORNI ÜLEMISEL KAITSEKORRUSEL . . .
14. . . . JA LASKEAVA ALUMISEL KAITSEKORRUSEL.

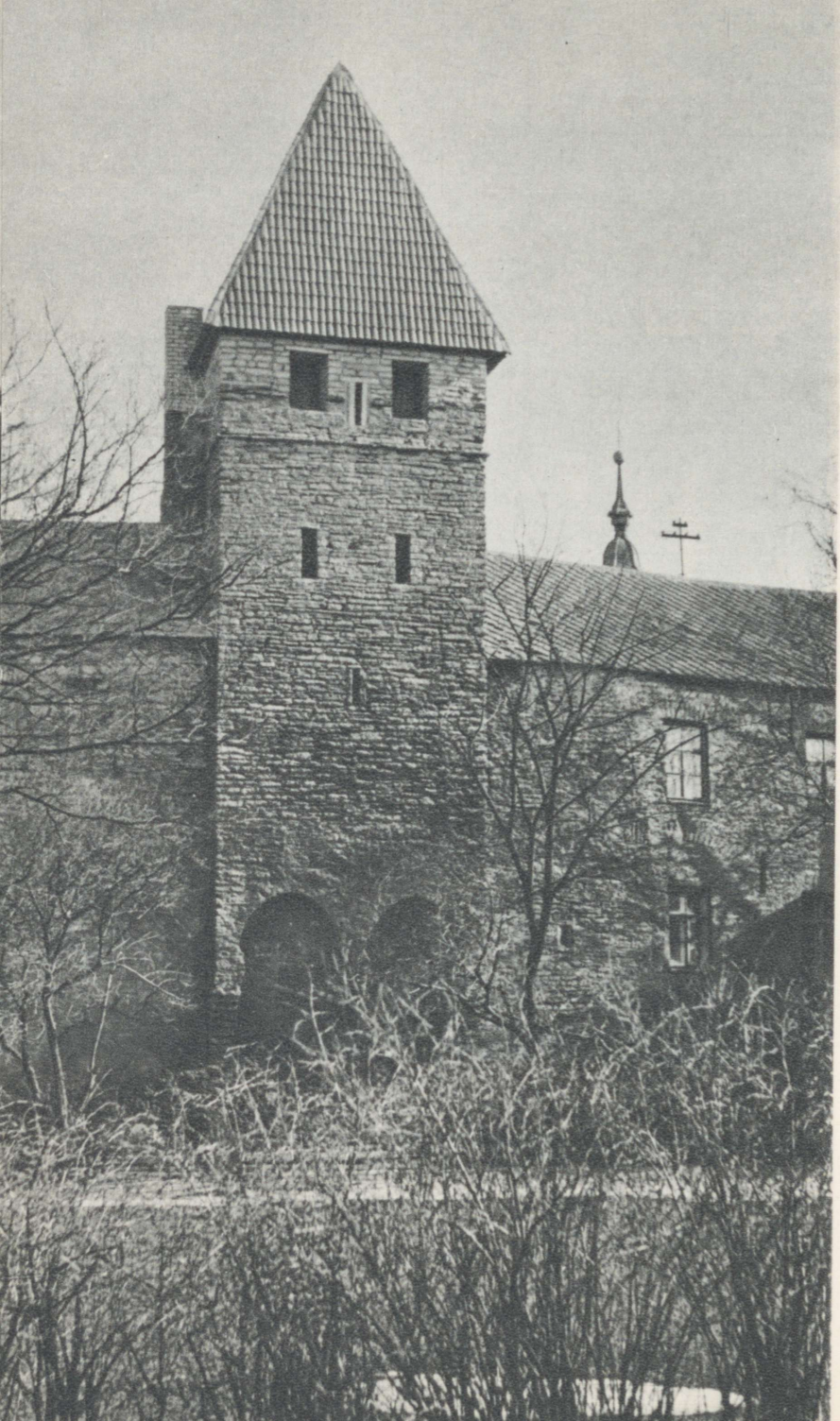

15. NUNNADETAGUNE TORN. TORN KORRASTATI 1963. a.

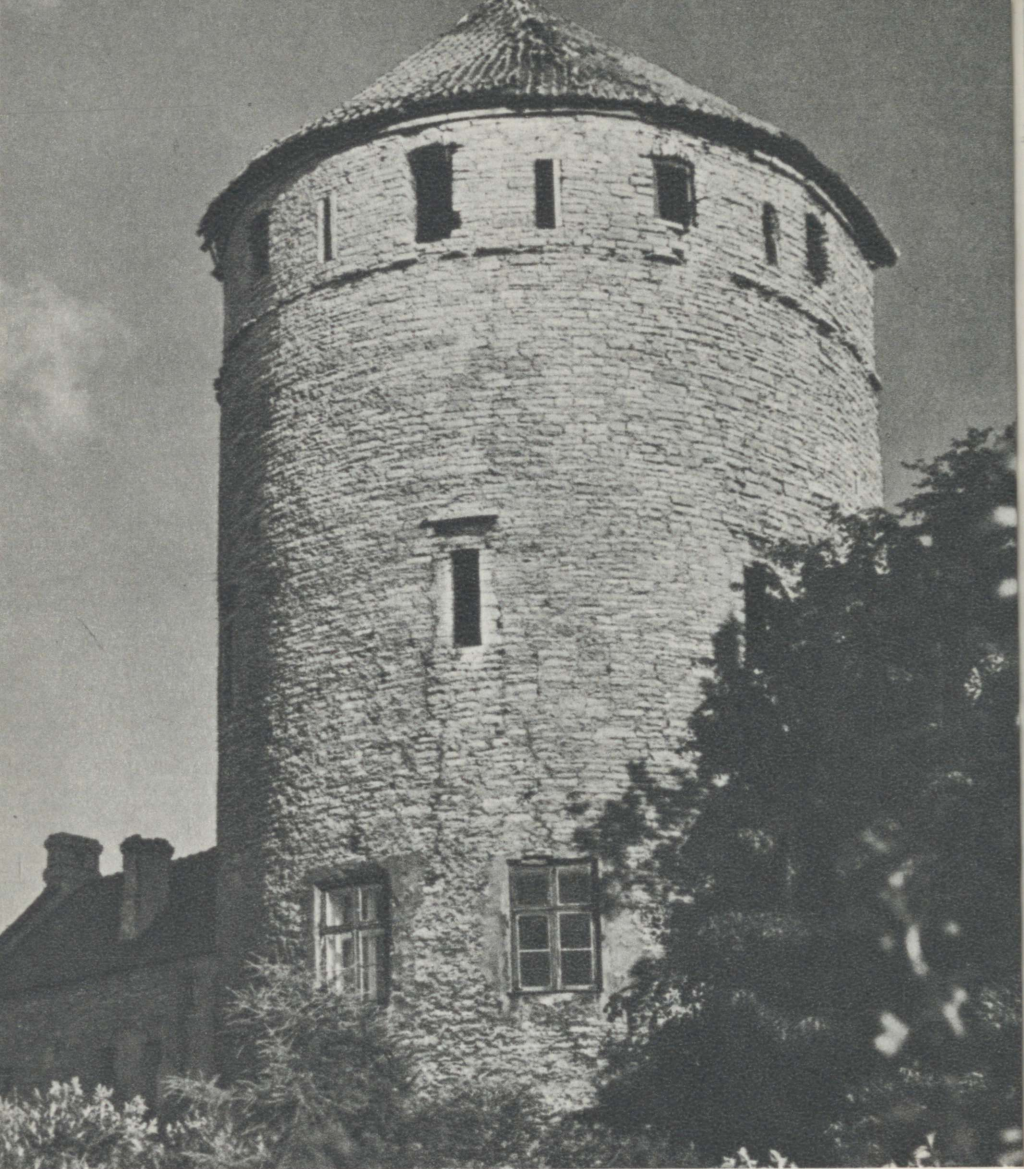
16. VADE RESTAUREERITUD LOIGULE LOEWENSCHEDE TORNIST.

17. NUNNADETAGUNE TORN, VAADE TORNIDE VÄLJAKULT.

18. NUNNADETAGUSE TORNİ ESIMENE EHITUSJÄRK – 1373. a. VALMINUD SADULTORN.

19. LOEWENSCHEDE TORN, VAUDE TORNIDE VÄLJAKULT.

20. VAADE LINNA POOLT.

21. PÕHJAPOLSETE TORNIDE RIVI LINNA LOODERINGMÜRIL ENNE
REKONSTRUEERIMIST.

VAHUR TÕRRE, TALLINN

1960. AASTA 10. KÜLDE

22. KOISMÄE TORN ENNE UUE KATUSE TEGEMISI (1964. a.)

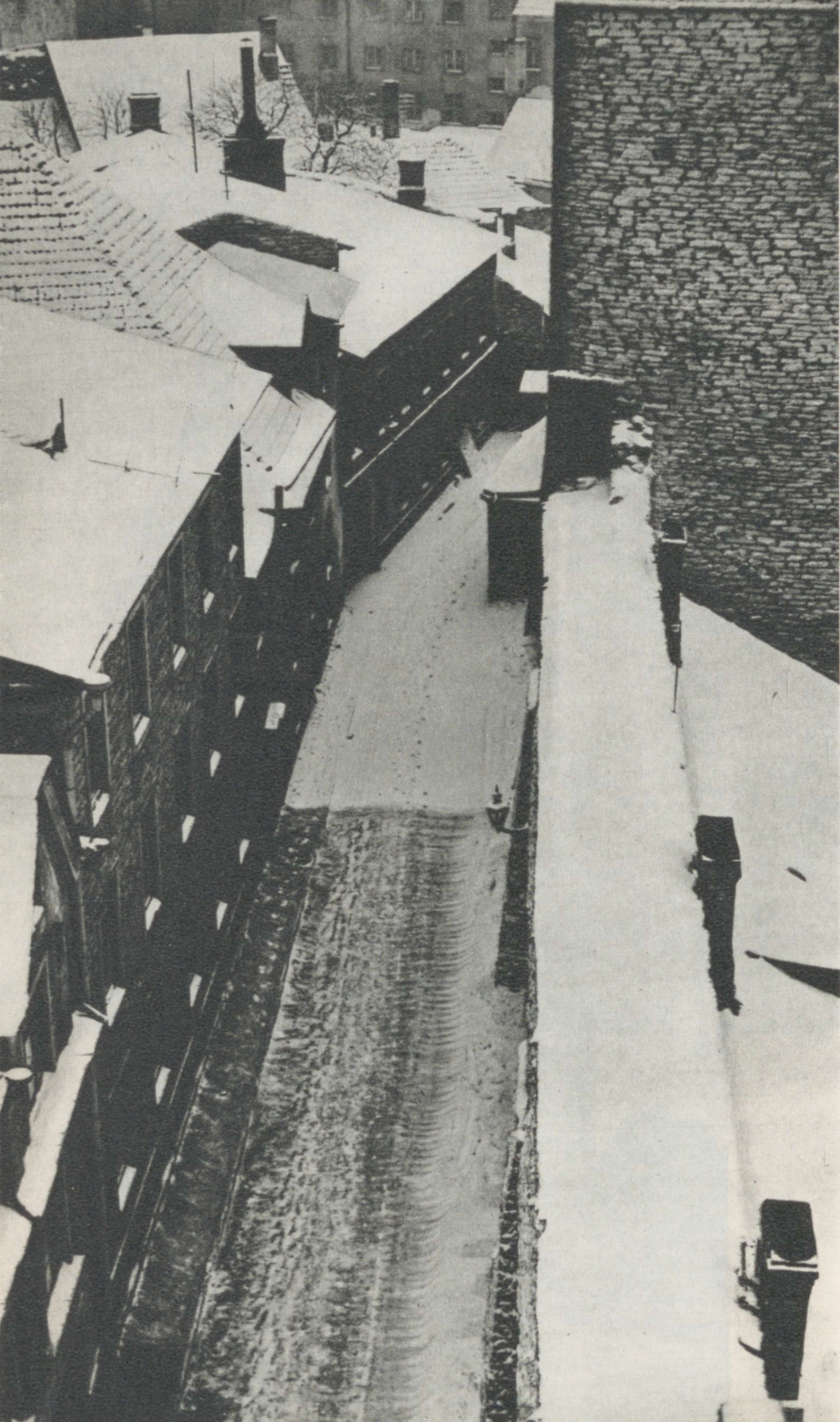

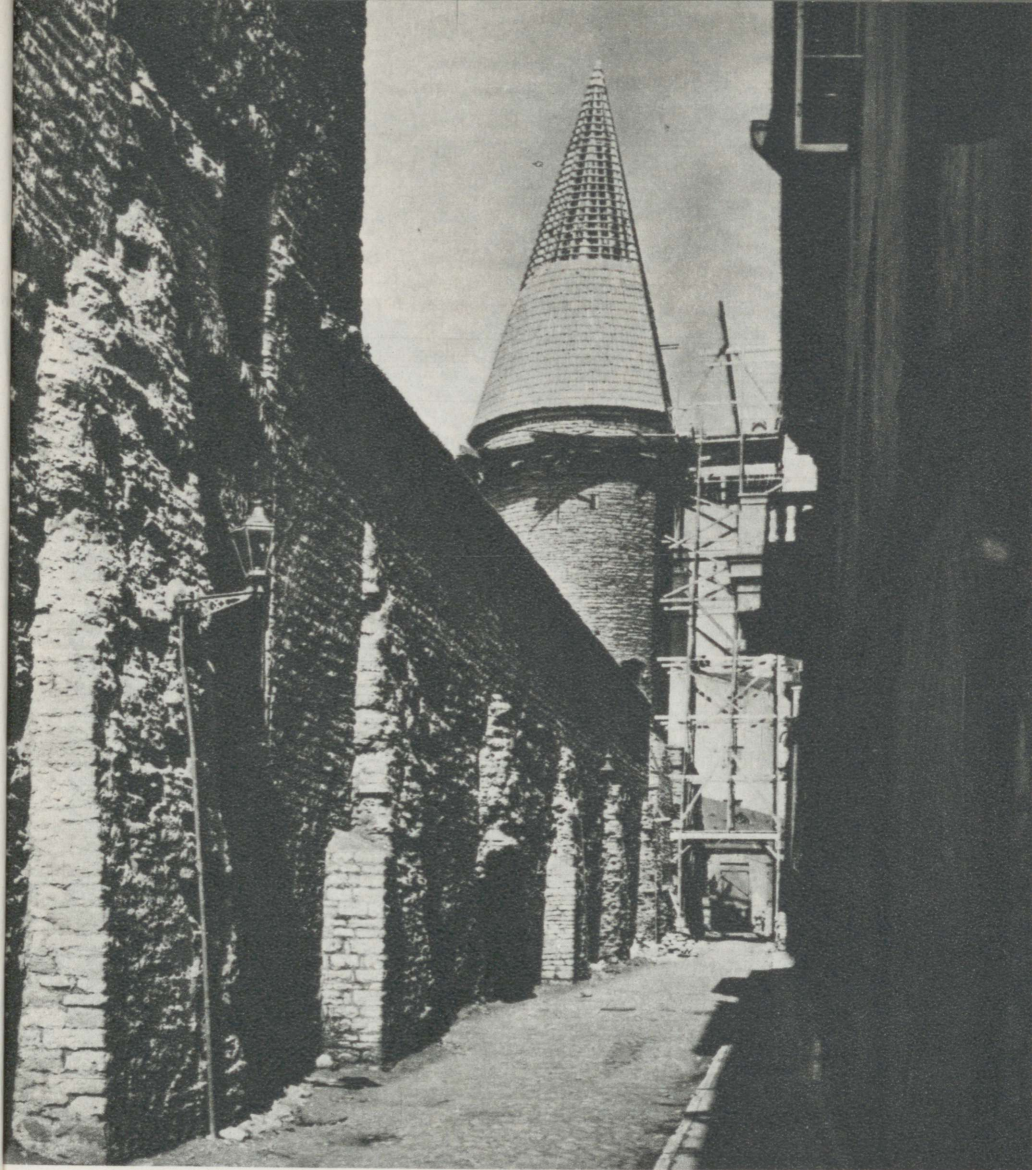
23. KORRASTATUD ULAOSAGA PLATE TORN.

24. EHITATAKSE PLATE TORNI UUT KÕRGET KATUST (1964. a.)

25. VAADE TORNILE LINNA POOLT ENNE KORRASTAMIST.

26. MÜDRIAARNE TEE – PRAEGUNE LABORATOORIUMI TANAV –

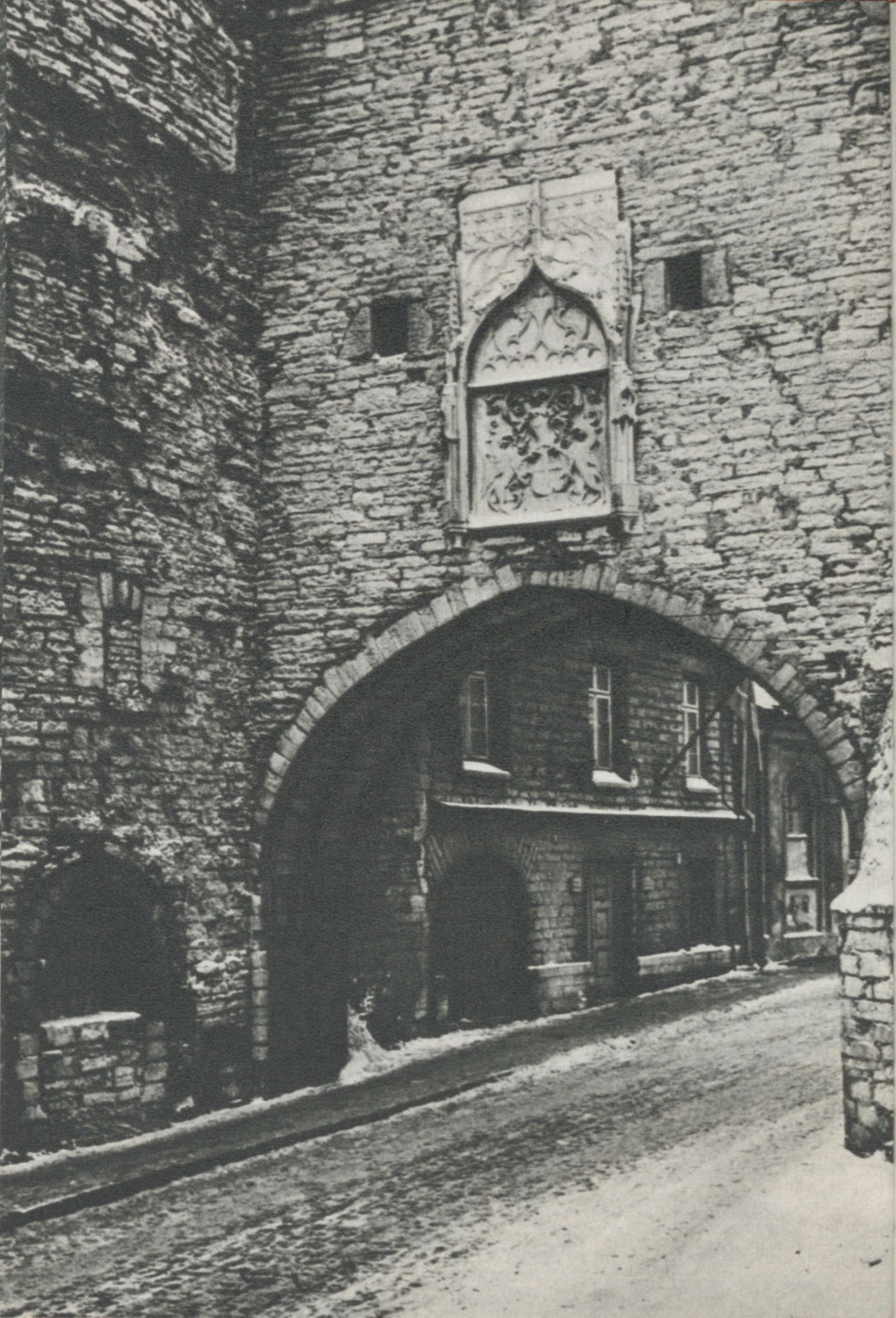
27. GRUSBEKE-TAGUNE TORN. REKONSTRUEERITAKSE KATUST (1964. a.)

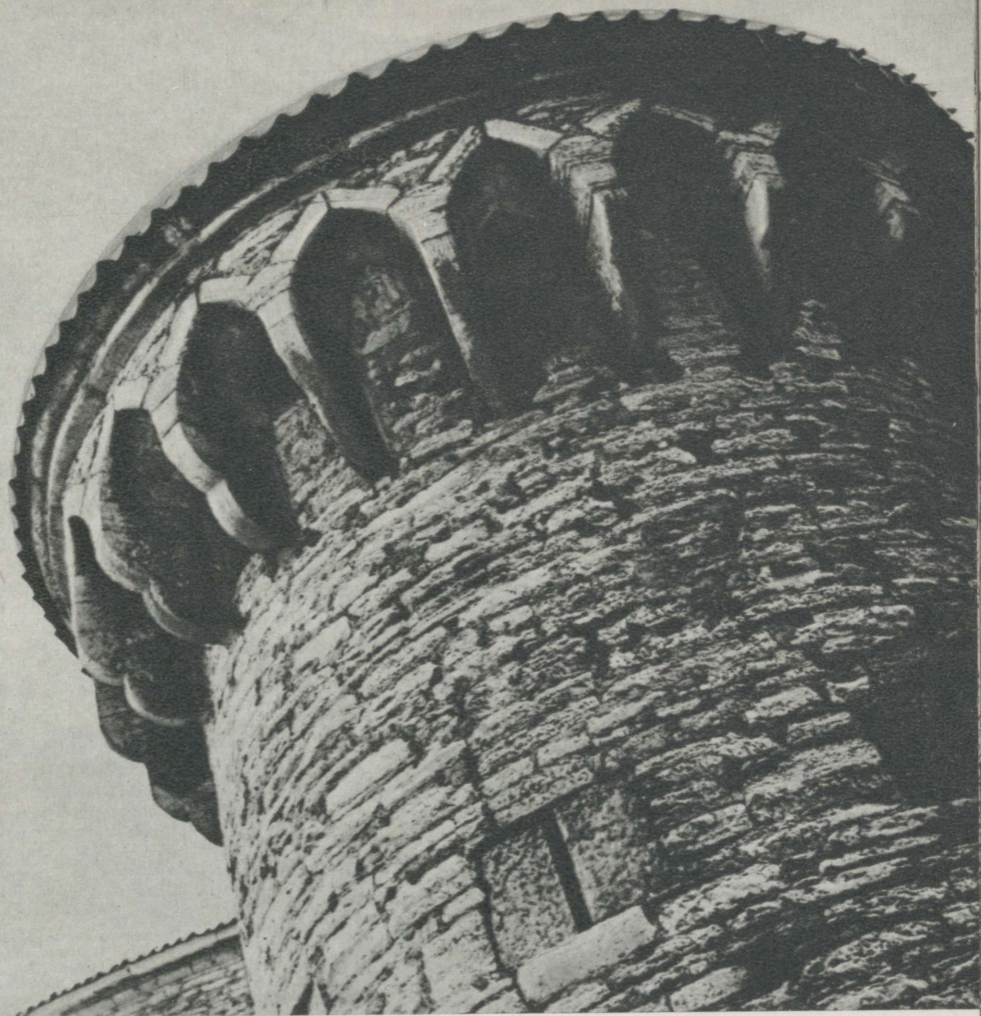

28. MÜURI KÕRSEM OSA – RINNATIS ON VARISENUD. TEMA ENDIST KORGUST
MARKEERIVAD JÄLJED GRUSBEKE-TAGUSEL TORNIL.

29. SKILMED WULFAPDI-TAGUSEST TORNIST, MIS OLID VARISENUD JUBA XVIII SAJANDI
ALGUL.

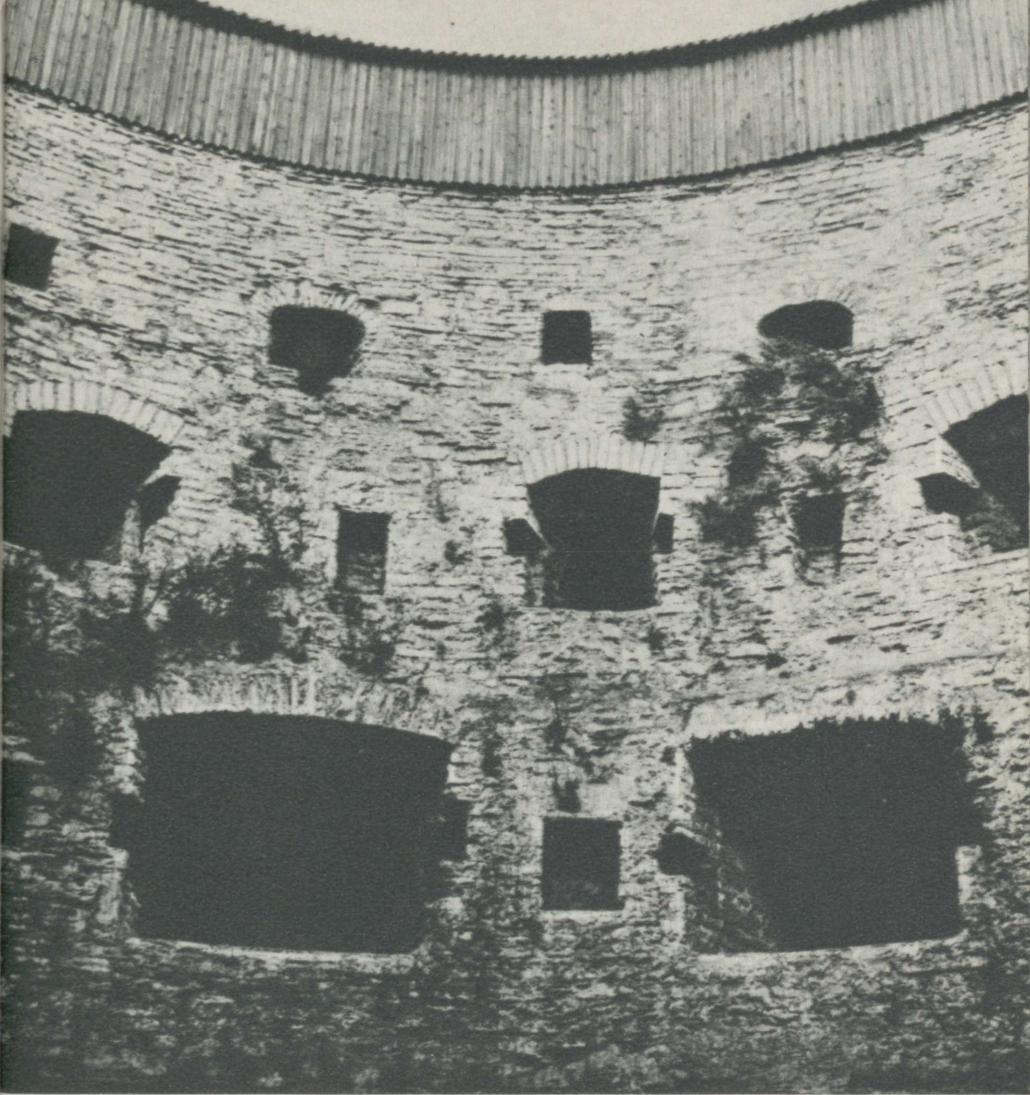

30. SUURE RANNAVÄRAVA EESVÄRAV, VALMINUD 1529. a.

31. MASIKULII EESVÄRAVA TORNIL. SELLEL ASETSENUD KORRUS ON VARISENUD.

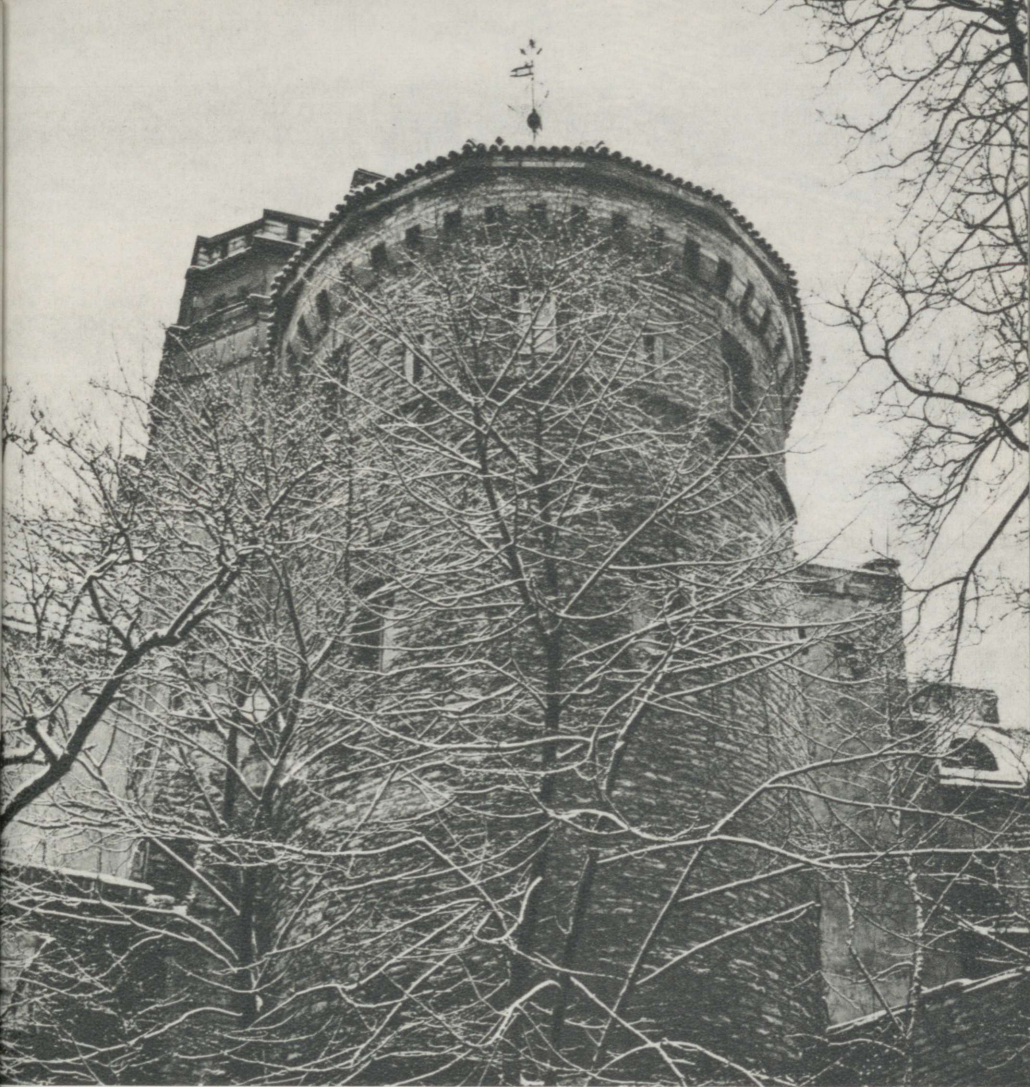

32. OLDVAADE SJURELE RANNAVÄRAVALE

33. SUURTÜKKIDE TULEPESAD PAKSUS MARGAREETAS.

34. STOLTINGI TORN, MIDA KASUTATI KA VALVETORNINA.

35. HATTORPE-TAGUNE TORN. TORNI ÜLAOSA ON ÜMBER E HITATUD.

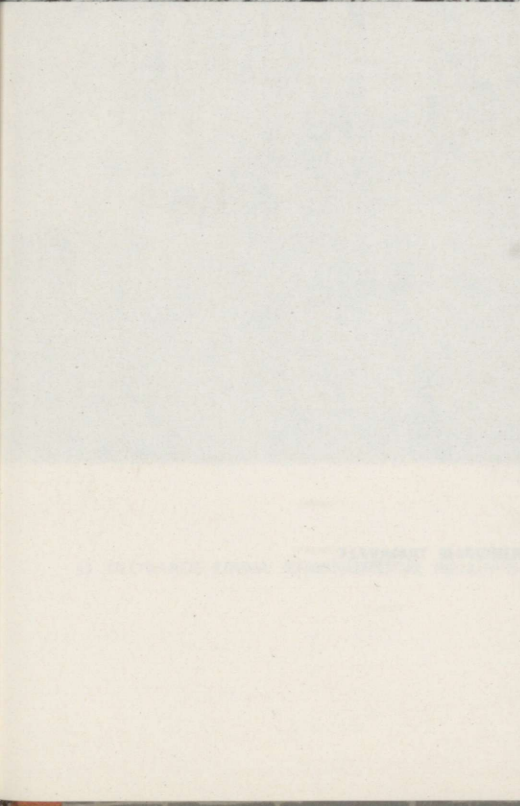
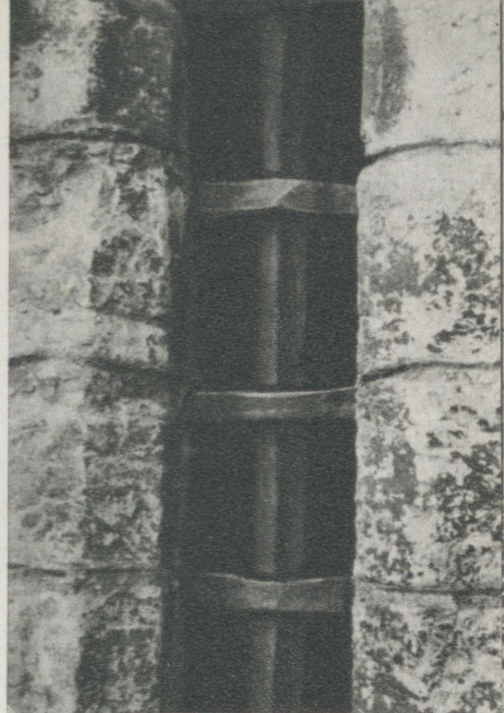
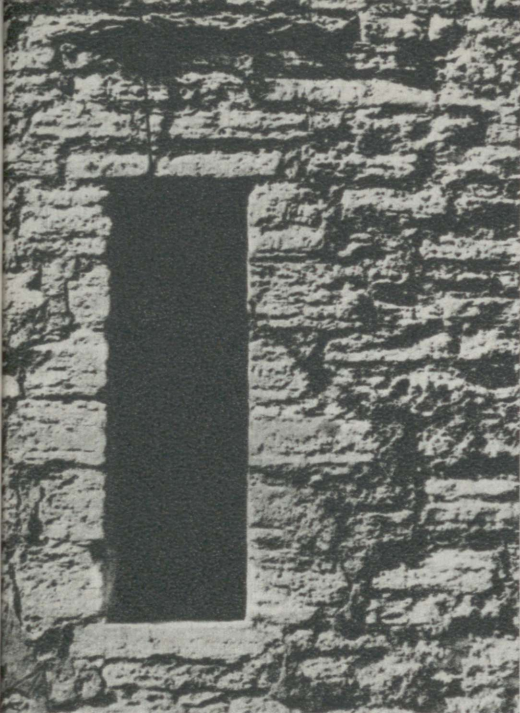

36. BREMENI TORN. RESTAUREERITI 1957.–1958. a. KUI NAIDE XV SAJANDI TEISE POOLE LAHTISTEST TORNIDEST.

38. BREMENI TORNI ÜLEMISE VANGLARUUMI UKS.
39. TORNI ALUMISE KAITSEKORRUSE LASKEAVA (VALJAST).
40. TORNI ÜLEMISE VANGLARUUMI VALGUSAVA . . .
41. . . . JA ALUMISE VANGLARUUMI VALGUSAVA (VALJAST).

42. MUKADETAGUNE TORN, VAADE MÜURIVAHE TÄNAVALT.

43. ULDNADE LINNA IDARINGMÜÜRI PÕHJAPOLSELE OSALE.

44. VIRU EESVÄRAVA KOLGTORNID.

45. FRAGMENT LINNAMÜÜRI SISEKÜLJEST ENDISE DOMINIIKLASTE KLOOSTRI KOHAL.
KAARNISID KUULUVAD SIIN TEISE EHITUSJÄRKU, KONTRAFORSID KOLMANDASSE.

46. FRAGMENT LINNAMÜÜRI VÄLISKÜLJEST ENDISE DOMINIIKLASTE KLOOSTRI KOHAL. MÜÜRIPILDIS ON ERALDATAVAD KOLME EHITUSJARGU LASKEAVAD.

47. LINNAMÜÜR HELLEMANI TORNI JA ENDISE VIRU VÄRAVA VAHEL; TOESTATI JA KONSERVEERITI 1960.–1962. a.

48. HELLEMANI TORN.

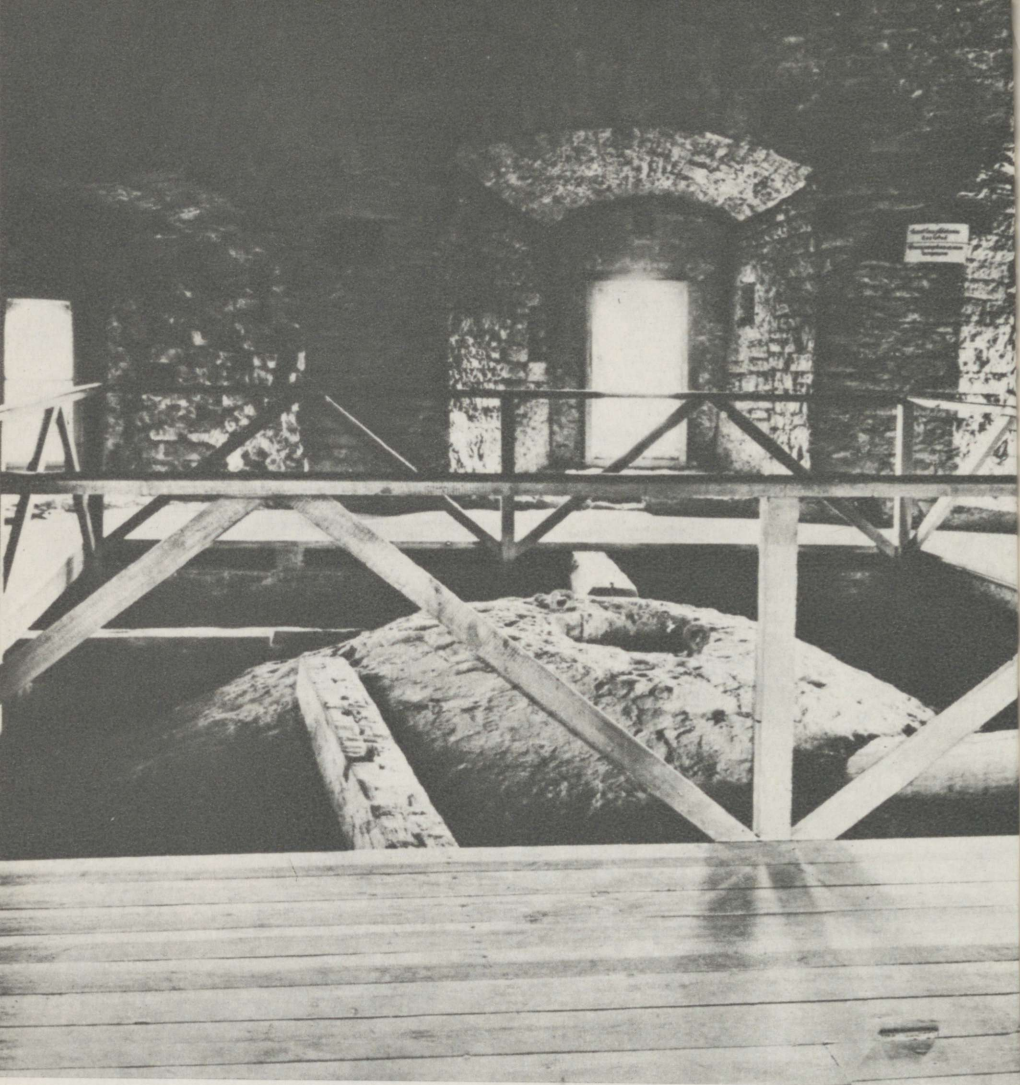

50. ASSAUWE TORN; KORRASTATI 1955. a.

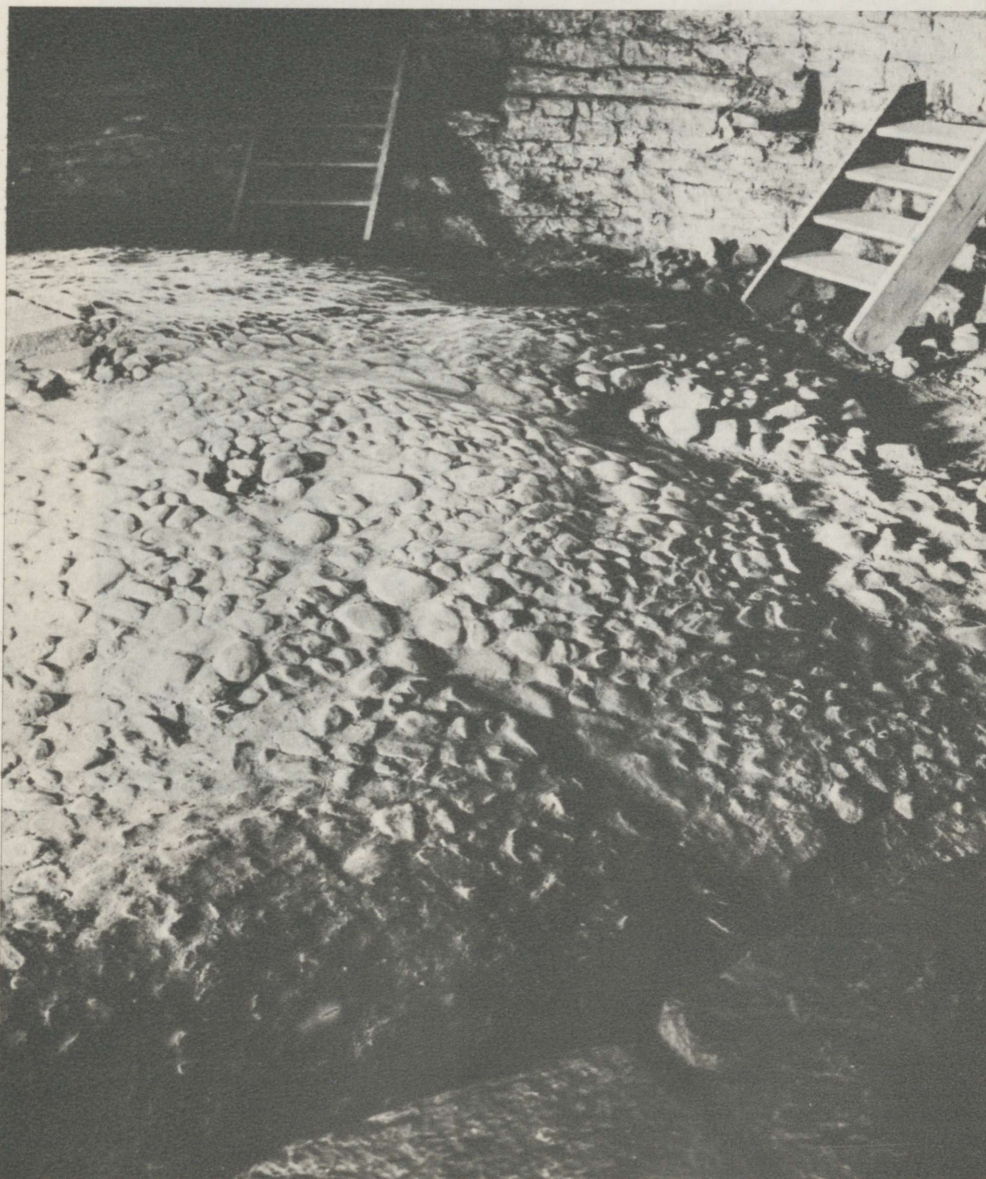

51. KIEK IN DE KÖK, OLDVAADE LINNA POOLT.

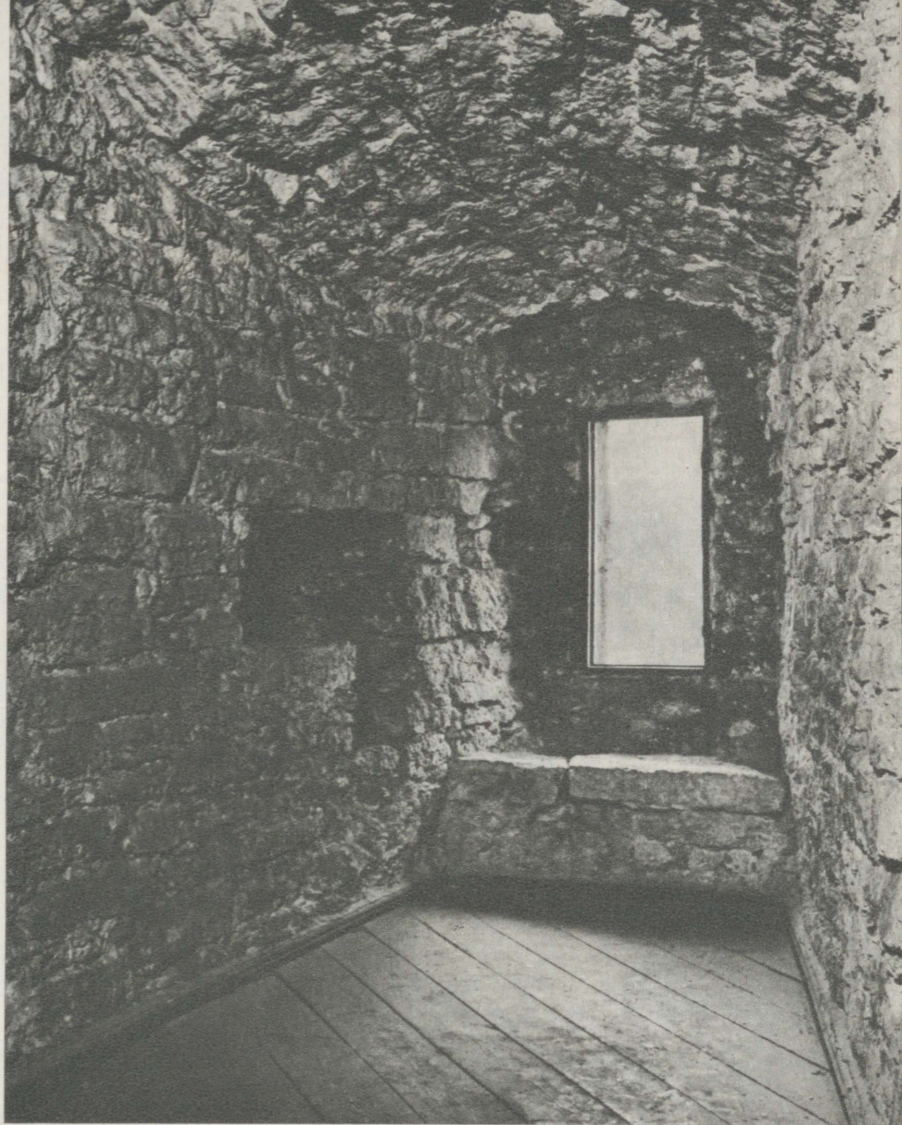
52. KIEK IN DE KÖK KORRASTATI JA AVATI TURISTIDELE 1958. a.
TORNI 5. KORRUS.

53. KIEK IN DE KÖKI 6. KORRUS, MILLE ALGNE VEETIHE PÖRAND AVATI 1962. a.
UURIMISTÖÖDE AJAL.

54. KIVIST SEEN KIEK IN DE KOKI KATUSLAE TIPUL. SEENE KOBARA ALLA ULATUS
KATUSEKATE.

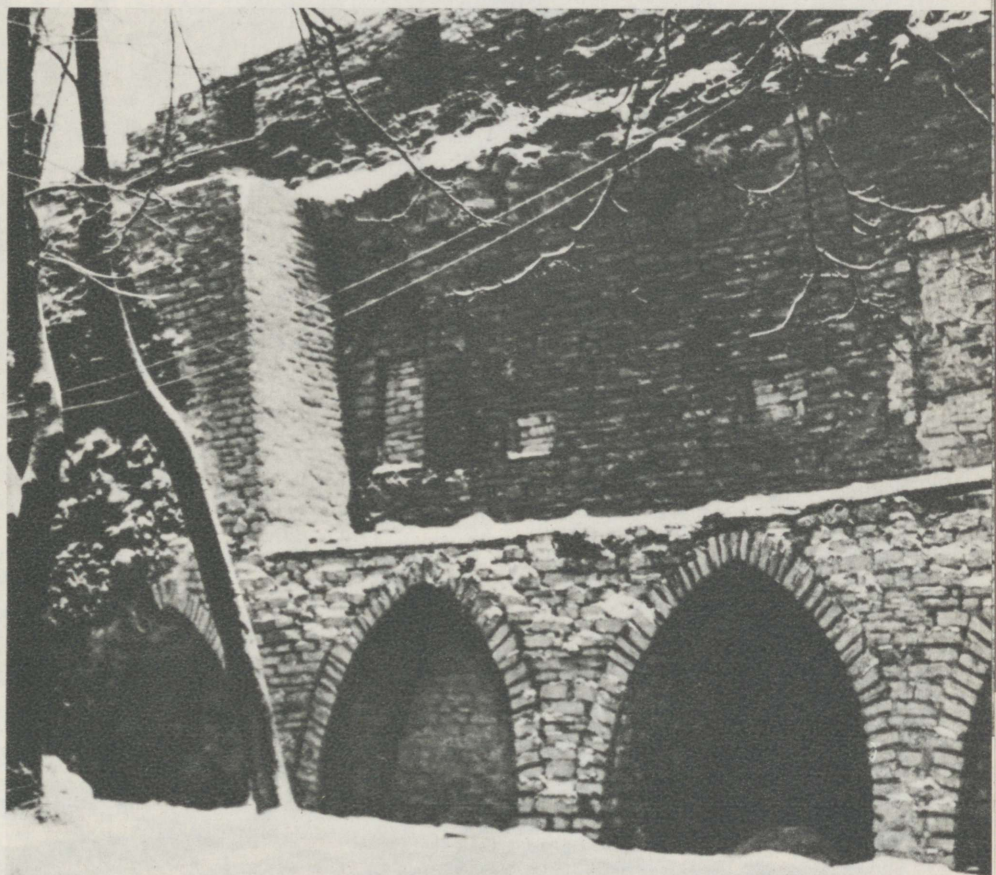

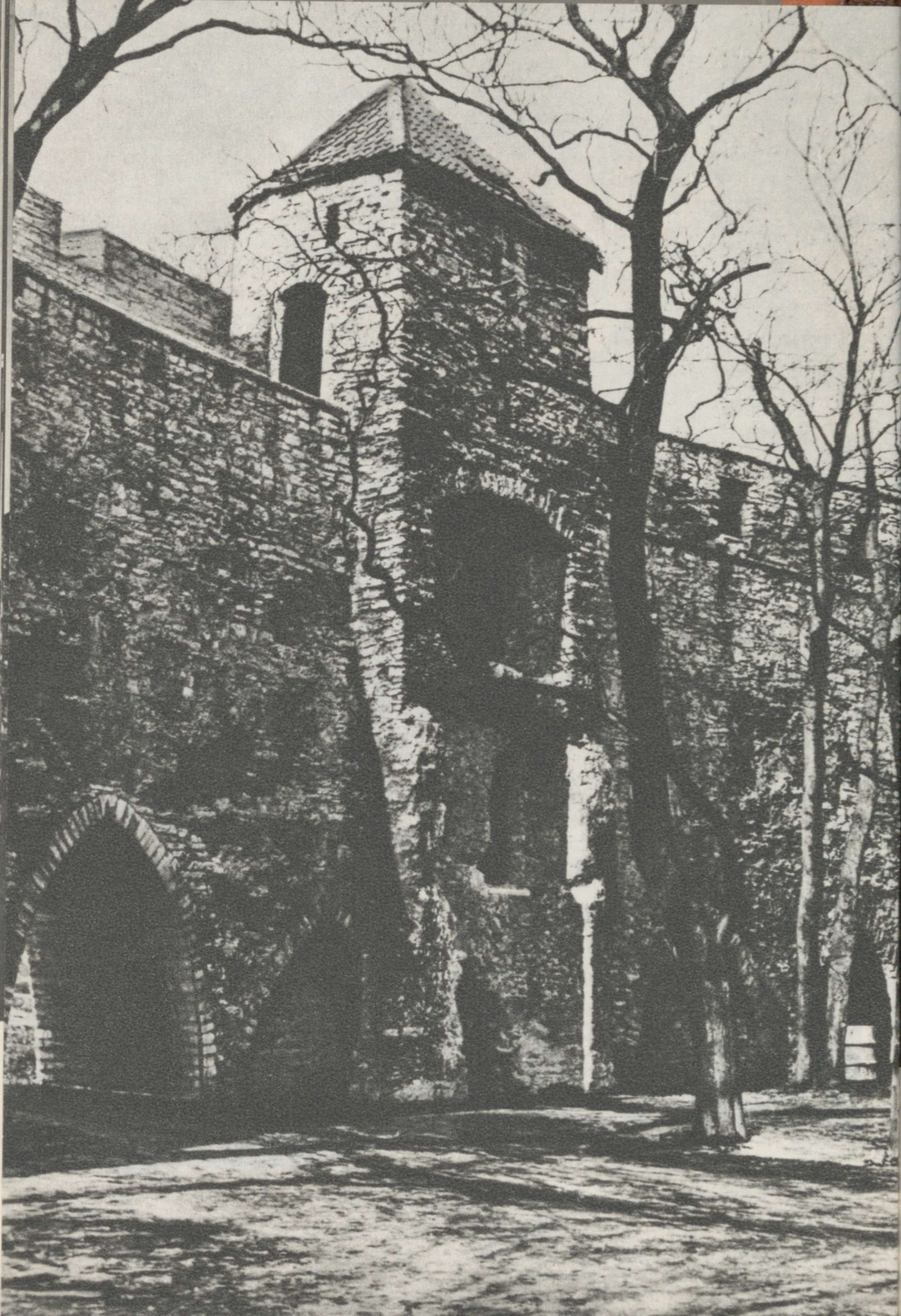
55. SUURTUKILASKEAVA TORNI 4. KORRUSEL

56. VAADE NEITSITORNILE; PAREMAL KIEK IN DE KOK.

57. LINNAMÜÜR TALLITORNI JUURES KORRASTATI KAHES JÄRGUS – 1956. a. JA
1960.–1961. a. NÜÜD VOIB SIIN VAADELDA MÜÜRI KÕIKI EHITUSJÄRKE.

58. VAADE TALLITORNILE ALL-LINNA POOLT.

59. TALLITORN TOOMPEA POOLT VAADATUNA. TORNI ÜLEMINE KORRUS EI OLE ALGNE, SAMUTI LÄBIKÄIK MÜRIST.

51. PIKK JALG VÄRAVATORNIGA. VAADE LINNUSE POOLT

ТАЛЛИНСКАЯ ГОРОДСКАЯ СТЕНА

Среди множества архитектурных памятников столицы Советской Эстонии важное место занимают средневековые городские укрепления. Придавая сохранившемуся древнему ядру Таллина неповторимый архитектурный облик и необычайную градостроительную целостность, они вместе с тем имеют особую ценность как редкостный памятник истории строительства и военного искусства в масштабах не только Советского Союза, но и всей северной Европы.

Средневековые укрепления Таллина состоят из двух возникших в разные времена оборонительных поясов — построенной в XIII—XVI веках городской стены и воздвигнутых в XVII—XVIII веках с внешней стороны стены бастионов. В очерке дается обзор истории строительства в XIII—XVI веках крепостной стены нижнего города и рассказывается о старой части города, представляющей единое целое с ней. Основным исходным материалом для очерка послужили исследовательские работы, произведенные в течение последних десяти лет для научного обоснования реставрации городской стены, и полученные в ходе этих работ строительно-археологические данные.

Воздвигавшаяся на протяжении четырех столетий, таллинская городская стена была в свое время одной из самых крупных и мощных оборонительных систем во всей северной Европе. Окончательная протяженность круговой стены равнялась 2,35 километра. Стена имела по фронту 35 оборонительных башен. 8 из них были надвратными: двое промежуточных ворот служили для сообщения с крепостью Тоомпеа (Вышгород), где жила знать, и 6 наружных ворот располагались по внешнему обводу круговой стены. Вместе с башнями передних укреплений в нижнем городе насчитывалось до 45 оборонительных башен, а общая длина стен, вместе с передними воротами и двойными стенами, достигала 3 километров (не считая валов перед вром).

Из этой мощной оборонительной системы осталась часть стены протяженностью 1,85 километра и 26 башен. Великолепно сохранившиеся местами постройки, их рациональное решение и интересная кон-

струкция свидетельствуют о большом мастерстве и высокой строительной культуре древних строителей Таллина.

Городище эстонцев было основано на Тоомпеа в XI веке. К началу XIII века на восточном склоне холма возник уже городской поселок, окруженный оборонительным валом и рвом. Место вероятного расположения его показано на рисунке 1. Возможно, это был земляной вал, воздвигнутый на краю естественного плато и укрепленный частоколом. Важным узловым пунктом было торжище перед восточными воротами поселка — так называемый Старый рынок; вблизи же гавани селились скандинавские и русские купцы.

Летом 1219 года мирное развитие поселения было нарушено. В Таллинскую бухту неожиданно вторглась датская армада под предводительством короля Вальдемара II. Таллин пал. Неоднократные попытки вернуть городу свободу не имели успеха. Подпавший под чужеземное владычество на долгие века, Таллин разделился на две типичные для феодализма части с противоположными политическими и социальными интересами: Тоомпеа, ставший важным опорным пунктом колонизации всей северной Эстонии, центром феодальной власти и местожительством феодалов, и нижний город, где жили ремесленники, купцы и зависевшее от них городское простонародье.

В структуре нижнего города первоначально не произошло никаких значительных изменений. Однако в 1230 году возникли первые владения купцов с южной стороны города, в окрестностях церкви Нигулисте, где естественные условия были наиболее благоприятными. В 1246—1280 годах появился ряд новых владений, которые оказались за оборонительным валом и были слабо укреплены. Поэтому возникла необходимость расширить прежние границы города. В 1265—1280 годах последовало несколько распоряжений королевы Дании Маргариты о строительстве новой городской стены. Очевидно, тогда же и были сооружены два ее отрезка. В очерке прослеживается вероятное прохождение этих отрезков (рис. 2), а также описываются обнаруженные фрагменты тогдашних крепостных стен у доминиканского и женского цистерцианского монастыря.

XIV век внес в облик старой части Таллина существенные изменения. Напряженные и переменчивые политические отношения, а также непрекращающаяся борьба эстонцев против угнетателей вынудили господствующую верхушку приступить к сооружению современных укреплений и вести застройку города более компактно. В этом столетии окончательно сложилась окруженная стеной территория

старой части города. Но происходило это не сразу, а постепенно, по мере роста мощи города и увеличения его населения, а также в соответствии с требованиями, которые предъявляли к оборонительным сооружениям быстро развивавшиеся в этом веке средства ведения войны.

О том, как развивался Таллин в первой половине XIV века территориально и как соответственно этому строилась городская стена, можно узнать из очень важного документа, датированного 1310 годом. Здесь содержатся адресованные Таллинскому магистрату распоряжения и советы Иоханнеса Канне (Енса Канде), наместника датского короля Эрика Менведа, относительно улучшения организации обороны города.

По всей вероятности, одна из главных задач состояла в том, чтобы прикрыть с северо-запада, севера и юга дотоле незащищенную полосу земли, лежавшую между тогдашним нижним городом и территорией, находившейся к северо-западу и западу от него (между женским монастырем и крепостью Тоомпеа). С включением женского монастыря в черту города эта полоса земли была защищена с северо-запада и с севера. В очерке подробно описываются конструктивные особенности этого отрезка стены и сооруженные вместе со стеной первые оборонительные башни — Нуннаторн (седловидная башня, рис. 3) и Кульдъялаторн (фланкирующая турелевидная башня, рис. 4). Можно предположить, что для прикрытия упомянутой «ничейной земли» с юга была построена спускающаяся с горки Люхике-Ялг стена между первым воротным заграждением крепости Тоомпеа и городским воротным заграждением у подножия холма (рис. 5).

К реализации предложений Канне приступили, по всей вероятности, в 30—40-х годах XIV века, непосредственно перед мощным восстанием крестьян в 1343 году, известным под названием Юрьевой ночи. Теперь город был расширен как на юг, так и на север путем постройки двух новых, почти одинаковых по длине (общая протяженность 1,5 км) частей стены, состоявших из отдельных, совершенно прямых отрезков (рис. 6). Сооружение этих частей стены было закончено к 1355 году. Южная часть стены начиналась от стены поселения нигулистеских купцов и доходила до стены монастыря доминиканцев. Эта часть имела трое ворот — Харьюские, Карьяские и Вирусские. Возле всех ворот были пруды для регулирования уровня воды во рве и водяные мельницы. Об архитектуре этой так называемой Каннеской стены (рис. 7) и своеобразном способе закладки ее имеется немало археологических данных.

В местах расположения монастыря доминиканцев, Румаского и Па-

дизеского монастырей была использована круговая стена времен Маргариты. Отсюда было начато сооружение северной части стены, которая охватывала теперь давние поселения русских и скандинавских купцов, причем были использованы имевшиеся в этих поселениях стены. Очевидно, из-за большого объема работ не был вырыт новый крепостной ров с северо-западной и северной стороны города, а также только частично были сделаны сводчатые ниши. В стене, идущей от восточных монастырей до женского цистерцианского монастыря, было сооружено двое новых ворот — Малые и Большие Морские ворота.

В 1355 году в таллинской круговой стене насчитывалось 7 ворот (6 — каменных, 1 — деревянные). Кроме надвратной башни Пикк-Ялг и двух находившихся во владении женского монастыря башен, было еще четыре угловых башни. Две из них (Рентен и Хинке) были каменными турелями, сходными с башней Кульдъялаторн, две другие представляли собой, по всей вероятности, деревянные угловые укрепления. Всего в нижнем городе в 1355 году имелось 14 оборонительных башен.

Затем были сделаны сводчатые ниши и сооружены две новые башни: сначала Кейсмязторн, затем Эппинг. Было начато также рытье нового крепостного рва.

Эти работы еще не были доведены до конца, когда начался новый, 4 этап строительства. Между 1355 и 1373 годами к территории города были прирезаны еще две новые полосы.

В обход построек женского монастыря была сооружена новая стена со сводчатыми нишами. В 1372 году здесь были воздвигнуты башни Нуннадетагуне и Липпе — седловидные башни нового типа (рис. 8). Третья башня — Левеншеде — была сходна с башнями Кейсмязторн и Эппинг. Одновременно город построил башню Саунаторн, новую седловидную башню на монастырском дворе, и надстроил башню Кульдъялаторн (рис. 9), взяв за образец башни Кейсмязторн и Эппинг.

На прирезанную к городу с юго-запада территорию после 1362 года был перенесен городской работный двор. Выстроенная здесь стена тоже имела сводчатые ниши, но была более мощной. Вместе со стеной были сооружены три новые башни не характерного для Таллина типа: четырехгранные — Цегенторн (разрушена) и Нейтситорн, а также миниатюрная седловидная башня Таллиторн. Стиль этих сооружений, по всей вероятности, имел готландское происхождение. С Готланда после разорения Висби в 1362 году переселилось в Таллин на постоянное жительство немало купцов.

В этот период были сооружены еще седловидная башня Бремен и башня Мункадетагуне. Следов первой из них до сих пор не обнаружено, о второй же известно, что ее построили мужские монастыри. Эта башня являла собой также новый тип — полукруглая в плане, двухэтажная башня (рис. 11). Она входила во владения монастыря. Одновременно с этим с северо-западной и северной стороны города был вырыт крепостной ров, а также были укреплены и другие башни. В 1373 году город располагал уже 18 каменными башнями и 2 деревянными надвратными башнями. Поскольку во владениях монастырей находилось еще 4 башни, то общее число оборонительных башен Таллина составляло в это время 24 (рис. 10).

15 век был веком больших преобразований в оборонном строительстве Таллина, связанных с переходом к огнестрельному оружию. Большинство башен достигло своей максимальной высоты и обрело окончательный внешний вид. Оборонная мощь стен была удвоена, были сооружены передние ворота и аванпостные стены.

На 5 этапе строительства городской стены, начавшемся в конце XIV века, на первых порах продолжали еще сооружать полукруглые башни. Были построены башни Вульфардитагуне (частично разрушена), Хатторпетагуне и башня, находившаяся у Русской церкви (разрушена). По всей вероятности, эти башни были сходны с башней Мункадетагуне, которая в этот период была надстроена. В очерке дается описание ее (рис. 13).

Вскоре этот тип башен был заменен новым типом, имеющим в плане $\frac{3}{4}$ круга (диаметр — 9,65 м, толщина стен — около 3 м). К 1413 году было сооружено пять таких башен: Бремен, Хеллеман, Ассауве, Плате и Грусбекетагуне. Исследовательские работы показывают, что к 1413 году они не были достроены в высоту и с внешней стороны были защищены деревянными выступающими прикрытиями. В очерке дается описание башен Хеллеман, Грусбекетагуне и Бремен (рис. 14). К 1413 году была в основном закончена также новая, с контрафорсами, городская стена (рис. 15). Круговая стена нижнего города насчитывала к тому времени не менее 32 башен (рис. 12). Этот этап строительства продолжался и после 1413 года. В 1422 году во владение города перешли стены женского монастыря. В дальнейшем, к 1443 году, была реконструирована башня Кульдьялаторн (рис. 17), а также башни Нуннаторн и Саунаторн и стена между ними (рис. 16). В середине XV века очередь дошла до ворот и линии аванпостных укреплений. В 40—60-е годы были укреплены старые надвратные башни и воздвигнуты новые, передние ворота, защищенные боковыми стенами и башнями. Была усовершенствована

на также система крепостных рвов, а сами рвы обнесены новыми земляными валами. В середине XV века были построены две новые, выдвинутые вперед двойные стены: одна с юго-западной стороны — от башни Цегенторн до аванпостной стены; другая — от Малых Морских ворот до башни Стольтинга. Была построена также каменная надвратная башня Ляхике-Ялг и стена, которая шла отсюда до надвратной башни Пикк-Ялг. Была сооружена кроме того стена от Пикк-Ялг до угла стены, построенной в 1310 году. Здесь же воздвигли башню Сээгитагуне (разрушена).

Этим завершилась первая стадия работ периода перехода к огнестрельному оружию, составлявшая 5 этап в сооружении городской стены. Однако развитие принципа вертикальной защиты продолжалось. На последующем, 6 этапе строительства высота большинства башен достигла 20—24 и даже 35 метров. И этот этап занял более полувека.

До сих пор установленным является факт сооружения 13 башен, выстроенных по новому единому принципу: 3 прежде консольных (Саунаторн, Нуннадетагуне и Липпе) и 10 различных в плане и разнородных по происхождению фланкирующих башен (Нуннаторн, Левеншеде, Плате, Грусбекетагуне, Стольтинг, Хатторпетагуне, Бремен, Мункадетагуне, Хеллеман и Ассауве). На каждой из них была сооружена двухъярусная оборонительная надстройка, причем верхний ярус представлял собою открытую, предназначенную для метательных машин платформу, покрытую щебнем и глиной, которая предохраняла нижний ярус от проникновения воды (рис. 18 и 19).

Можно предположить, что работы начались с башни Нуннаторн. Вместо прежней консольной здесь выросла типичная для того времени фланкирующая башня (рис. 18). В очерке дается подробное описание внутренних помещений башни, их решение и назначение, описание своеобразных деталей и конструкций, выполненных на высоком строительно-техническом уровне.

В последней четверти XV века на месте прежней двойной стены началось строительство самой мощной в укрепленном поясе Таллина башни Кик-ин-де-Кёк. Первоначально башня имела в плане $\frac{3}{4}$ круга. В самом конце века она была переделана в круглую, шестизатяжную орудийную башню 35-метровой высоты. На верхнем этаже ее была расположена открытая платформа. Таким образом, башня Кик-ин-де-Кёк была окончательно готова на рубеже XV и XVI столетий, в период перехода от метательных машин к огнестрельному оружию. Полагают, что об окончании строительства высоких открытых башен таллинской городской стены свидетельствует относящийся к началу

XVI века (1513 г.) список их комендантов, в котором насчитывается 30 башен (рис. 20). Сооружением этих башен завершается 6 этап. Новый, 7 этап в строительстве таллинской городской стены начался уже за несколько лет до этого. Как в более ранних списках, так и в списке 1513 года не упоминаются некоторые башни. Кроме не имевшей большого значения башни Таллиторн, в списке не упоминается ни Кик-ин-де-Кёк (была выстроена раньше), ни еще три башни на северо-западной стороне города. По всей вероятности, это были Кульдъялаторн, Кейсмязторн и Эппинг, которые в это время еще только возводились. Поскольку метательные машины были уже сняты с вооружения, верхние этажи этих башен стали строиться как помещения нового типа: с кровлей и крепкими потолками (рис. 21). Вместе с ними подверглись реконструкции и все остальные 35 башен таллинской городской стены.

В то же время была сооружена (строительство началось в 1510 г.) и первая орудийная башня нового типа — Роозикранц, которая известна сейчас под названием «Толстая Маргарита» (рис. 22).

Это интересное по своей архитектуре сооружение, состоявшее из мощной орудийной и стройной сторожевой башен и соединявших их ворот, имело в тогдашние времена весьма внушительный вид. Нижняя часть сторожевой башни — это бывшие передние ворота, другие части сложились в результате реконструкции. Сторожевую башню и сейчас еще венчает опирающийся на консоли карниз, в стрельчатых нишах которого имеются амбразуры. Находившийся над карнизом оборонительный ярус был разрушен. Не сохранился также и верхний этаж орудийной башни. О том, что башня «Толстая Маргарита» была готова в 1529 году, говорит укрепленная над воротами доска с изображением малого герба Таллина.

В первой половине XVI века перед башней был сооружен новый вал и вырыт новый ров. В 1532 году начали возводить новый вал возле башни Кик-ин-де-Кёк и отсюда дальше до Харьюских ворот. В 1538 году он был продолжен к Карьяским воротам. В ту же пору близ передних Карьяских ворот началось сооружение орудийной башни наподобие «Толстой Маргариты». Строительство было окончено в 1554 году (рис. 23). В этой башне было 3 орудийных яруса, однако по размерам она намного уступала «Толстой Маргарите».

Особый размах строительство укреплений приобрело с началом Ливонской войны в 1558 году. С этого времени начинается новый, 8 этап. Теперь с восточной стороны города были сооружены новый земляной вал перед крепостным рвом и рондель перед Вирусскими воротами. Такой же вал был сооружен с северной и северо-западной

стороны города. Перед валом были оборудованы 2 батареи нового типа. Однако главным оборонительным поясом в то время оставалась все еще городская стена, которая была окончательно приспособлена к огнестрельному оружию. В очерке дается обзор этих сооружений и произведенных в ту пору надстроек городских стен (рис. 24). В ходе Ливонской войны Таллин пережил длительную осаду, когда были разрушены верхняя и средняя части башни Кик-ин-де-Кёк и отрезки стены со стороны Тынисмяги (1577 г.). После окончания войны (1582 г.) были восстановлены и укреплены стены, к ним пристроены односторонние, защищенные бруствером навесы, такие, как, например, между башнями Кульдъялаторн и Нуннаторн (рис. 25). Обширные работы велись и по перестройке ворот.

В начале XVII века эти работы были продолжены и длились более двух десятков лет. Ворота Нунна были укреплены новыми передними воротами и поперечной стеной; между «Толстой Маргаритой» и башней Стольтинга был возведен отрезок стены с пушечными амбразурами нового типа. Представление о том, как выглядели городские укрепления после всех этих работ, дают известные гравюры А. Олеариуса, сделанные в 1630—1635 годах (рис. 26 и 27).

Однако в дальнейшем работы приостановились из-за застоя в хозяйственной жизни города. Только в 1650 году было воздвигнуто первое новое земляное укрепление — так называемый Хорн-бастион перед Большими Морскими воротами. Этим начался 9 строительный этап, который длился до 1710 года. Это был поворотный этап в истории строительства таллинской городской стены, так как все внимание теперь было перенесено на передние оборонительные линии. Работы, производившиеся на этом этапе, были весьма обширны. В последнее десятилетие XVII века Таллин был уже окружен соответствующим требованиям времени поясом бастионов. Система этих укреплений была разработана главным шведским инспектором по фортификации Эриком Йоннсоном Дальбергом. Однако его проект не был реализован в полной мере. Как выяснилось уже в конце XVII века, город не в силах был осуществить его.

В XVIII веке фортификационные работы продолжались вплоть до капитуляции Таллина в 1710 году, когда в город вошли войска Петра I. В пояс бастионных укреплений были включены две старые орудийные башни и башня Кик-ин-де-Кёк. В очерке дается подробное описание работ по реконструкции башни Кик-ин-де-Кёк в последние десятилетия XVII века.

О состоянии, в каком находилась таллинская городская стена непосредственно после завершения 9 этапа, можно судить по чертежам

обмера, сделанным таллинской инженерной командой в 1728 и 1738 годах (рис. 30). Чертежи показывают, что башни Цегенторн, Рентенторн и Вульфрадитагуне представляли собой в то время уже развалины; на новом, 10 этапе на старые укрепления не обращалось особого внимания.

В первой половине XVIII века происходят уже первые сносы. В 1767 году был снесен Луренбург, в 1779 году сняты Малые Морские ворота, в 1782 году — внутренние ворота Больших Морских ворот. В 1842 году была разрушена уже башня Липпе. Далее, в 1843 году были разобраны внутренние Вирусские ворота, в 1849 году — Карьяские ворота, в 1854 году — башня, находившаяся возле Русской церкви.

В 1857 году было решено ликвидировать таллинские городские крепостные укрепления и передать оставшиеся сооружения в ведение города. Соответствующий акт был оформлен 11 января 1858 года. После этого снос старых укреплений стал вестись особенно активно. Помимо ранее разрушенных десяти башен теперь было разобрано еще девять и множество других укреплений. Число башен уменьшилось с 45 до 26, причем 10 из них были перестроены под жилые помещения.

Первые восстановительные работы начались в конце XIX века, когда возрос интерес общественности к таллинской старине. Некоторые работы велись и в период эстонской буржуазной городской думы, в основном в 30-х годах нынешнего века. Однако эта деятельность почти не опиралась на научную основу. Исследовательская работа была также весьма ограниченной и носила случайный характер.

Реставрация средневековой таллинской городской стены на научной основе стала возможной лишь в Советской Эстонии, когда заботу о культурном наследии взял на себя его создатель — народ. Таллинский городской укрепленный пояс был взят под охрану государства, и начиная с 1953 года восстановительные работы ведутся Научной реставрационной мастерской по заказам Таллинской городской инспекции охраны архитектурных памятников. Главным направлением здесь является консервация сооружений и восстановление их исторически достоверного облика для того, чтобы знакомить с историей и развитием памятников архитектуры по ним самим, соответственно с теми возможностями, какие дает объем и состояние сохранившихся сооружений.

Так была восстановлена часть обвалившейся стены между башней Таллиторн и воротами Люхике-Ялг в том виде, в каком она была

в конце XIV века, а остальная часть стены — в тех габаритах, какие она имела в XVI веке. Принял тот облик, который он имел в конце XVI столетия, отрезок стены между башнями Нуннаторн и Кульдь-ялаторн; в том виде, в каком она была в XV веке, предстает перед нами разрушенная во время минувшей войны верхняя часть башни Бремен. Обширные и сложные восстановительные работы идут между башней Хеллеман и бывшими Вирусскими воротами. Большие работы осуществляются также на северо-западной стороне города, где девять башен Башенной площади покрываются новыми островерхими черепичными крышами (такими, какие были в первой половине XVIII века). Восстановлена и превращена в филиал городского музея башня Кик-ин-де-Кёк, в стадии реставрации находятся и многие другие башни и отрезки стены.

Таллинская городская стена переживает новый этап — этап омоложения. Оживает архитектура сооружений на древних рубежах Таллина, пополняются наши знания о возникновении и развитии этого многовекового строительного комплекса, а вместе с этим и о развитии города в целом.

ПОДПИСИ К ФОТОГРАФИЯМ

1. Отрезок городской стены между башнями Нуннаторн и Кульдьялаторн, реставрирован в 1959—1960 годах как образец таллинской городской стены XVI столетия.
2. Башня Кульдьялаторн, вид со стороны города.
3. Отрезок городской стены между башнями Нуннаторн и Кульдьялаторн до реставрации (1958 г.).
4. Башня Саунаторн, вид со стороны города.
5. Башня Нуннаторн, вид с Башенной площади. Консервация произведена в 1954—1955 годах.
6. Нуннаторн, ход из башни на городскую стену.
7. Латрин (т. н. данскер) в башне Нуннаторн.
8. Туристы проходят на реставрированную часть стены через выстроенную в башне Нуннаторн железобетонную винтовую лестницу.
9. Здесь можно проследить все этапы строительства стены, начиная с сооружения в середине XIII века западной окружной стены женского монастыря.
10. Защищенный проход у башни Нуннаторн...
11. ... и у башни Кульдьялаторн.
12. В башне Кульдьялаторн сохранилась старинная деревянная лестница, которая соединяла между собой оборонительные ярусы.
13. Каминный и лестничный узел на верхнем оборонительном ярусе башни Кульдьялаторн...
14. ... и бойница на нижнем ярусе.
15. Башня Нуннадетагуне. Восстановлена в 1963 году.
16. Вид на реставрированный отрезок стены из башни Левеншеде.
17. Башня Нуннадетагуне, вид с Башенной площади.
18. Древнейшая часть башни Нуннадетагуне — седловидная башня, воздвигнутая в 1373 году.
19. Башня Левеншеде, вид с Башенной площади.
20. Вид со стороны города.
21. Ряд башен в городской северо-западной стене до реконструкции.
22. Башня Кейсмязторн до подведения под новую кровлю (1964 г.).

23. Башня Плате с восстановленной верхней частью.
24. Башня Плате покрывается новой островерхой крышей (1964 г.).
25. Вид на башню со стороны города до восстановления.
26. Проход вдоль стены, ныне — улица Лабораториуми.
27. Башня Грусбекетагуне. Ведется реконструкция кровли (1964 г.).
28. Самая высокая часть стены — бруствер — не сохранилась. О прежней высоте стены свидетельствуют следы на башне Грусбекетагуне.
29. Остатки башни Вульфардитагуне, которая обвалилась еще в начале XVIII века.
30. Передние ворота Больших Морских ворот, построенные в 1529 году.
31. Карниз на башне передних ворот. Располагавшийся над ним ярус не сохранился.
32. Общий вид на Большие Морские ворота.
33. Орудийные бойницы в «Толстой Маргарите».
34. Башня Стольтинга, использовавшаяся также как сторожевая башня.
35. Башня Хатторпетагуне. Верхняя часть ее перестроена.
36. Башня Бремен. Реставрирована в 1957—1958 годах, представляет собой образец открытых башен второй половины XV века.
37. Фрагмент водонепроницаемого пола на верхнем оборонительном ярусе башни.
38. Дверь, ведущая в верхнюю тюремную камеру башни Бремен.
39. Бойница нижнего оборонительного яруса башни (вид снаружи).
40. Световое отверстие в верхней тюремной камере башни.
41. ... и световое отверстие в нижней тюремной камере (вид снаружи).
42. Башня Мункадетагуне, вид в улицы Мюйривахе.
43. Общий вид части городской восточной стены.
44. Боковые башни Вирусских передних ворот.
45. Фрагмент внутренней стороны городской стены у бывшего монастыря доминиканцев. Сводчатые ниши относятся ко второму строительному периоду, а контрафорсы — к третьему.
46. Фрагмент городской стены с наружной стороны у бывшего монастыря доминиканцев. В стене выделяются бойницы трех этапов строительства.
47. Городская стена между башней Хеллеман и бывшими Вирусскими воротами; укреплена и законсервирована в 1960—1962 годах.
48. Башня Хеллеман.
49. Башня Хинке. Перестроена под жилье в XIX веке.

50. Башня Ассауве, восстановлена в 1955 году.
51. Башня Кик-ин-де-Кёк, общий вид со стороны города.
52. Башня Кик-ин-де-Кёк была восстановлена и открыта для посетителей в 1958 году. 5 этаж башни.
53. 6 этаж башни Кик-ин-де-Кёк, первоначальный, водонепроницаемый пол которого был обнаружен при проведении исследовательских работ в 1962 году.
54. Каменный гриб на верхушке крыши башни Кик-ин-де-Кёк. Под шляпкой гриба находится перекрытие.
55. Орудийная бойница на 4 этаже башни.
56. Вид на башню Нейтситорн; справа — Кик-ин-де-Кёк.
57. Городская стена возле башни Таллиторн восстанавливалась в два приема — в 1956 году и в 1960—1961 годах. Ныне здесь можно проследить все этапы строительства стены.
58. Вид на башню Таллиторн со стороны нижнего города.
59. Башня Таллиторн со стороны Тоомпеа. Верхний этаж, а также проход в стене имеют не первоначальный вид.
60. Люхике-Ялг.
61. Пикк-Ялг с надвратной башней, вид со стороны Тоомпеа.
62. Башня Кик-ин-де-Кёк, вид с западной стороны.

TALLINNER STADTMAUER

Unter den zahlreichen Baudenkmälern der Hauptstadt Sowjetestlands nehmen die mittelalterlichen Stadtbefestigungen eine wesentliche Stelle ein. Sie verleihen dem uralten erhaltenen Zentrum der Stadt ein einzigartiges Gepräge und eine außerordentliche Einheit der Stadtarchitektur. Außerdem besitzen die Befestigungen besonderen Wert als seltene Denkmäler der Kriegsbaukunst sowohl in der Sowjetunion als auch in ganz Nord-Europa.

Die mittelalterlichen Stadtbefestigungen von Tallinn zerfallen in zwei zu verschiedenen Zeiten entstandene Befestigungsgürtel — die im XIII.—XVI. Jahrhundert erbaute Stadtmauer und den im XVII.—XVIII. Jahrhundert außerhalb der Mauer angelegten Bastionsgürtel. Die vorliegende Arbeit stellt sich die Aufgabe, eine Übersicht zu geben von der Baugeschichte der im XIII.—XVI. Jahrhundert entstandenen Befestigungsmauer der Unterstadt und von den Zusammenhängen dieser Geschichte mit der Entwicklung der gesamten Altstadt. Grundlagen der vorliegenden Arbeit sind die in den letzten zehn Jahren als Unterlagen für die Restaurationsarbeiten durchgeführten Forschungen und die hieraus erhaltenen bauarchäologischen Daten.

Die in vier Jahrhunderten entstandene Stadtmauer von Tallinn war eine der gewaltigsten und stärksten nord-europäischen Wehrsysteme jener Zeit. Die Länge der Ringmauer betrug 2,35 km. Die Front besaß 35 Wehrtürme, von denen acht Torbauten waren: zwei Zwischenpforten vermittelten den Verkehr zwischen Stadt und Burg, und sechs Außentore befanden sich an der Außenfront der Ringmauer. Zusammen mit den Vorwerken der Außenpforten erreichte die Gesamtzahl der Verteidigungstürme der Altstadt die Zahl 45, die Gesamtlänge der Mauern mit ihren Vortürmen und Doppelmauern aber 3 km (ausgenommen die Wälle vor dem Graben).

Von diesem gewaltigen Verteidigungssystem stehen heute noch 1,85 km Mauerfront und 26 Verteidigungstürme. Diese zum Teil außerordentlich gut erhaltenen Bauten, ihre rationelle Lösung und interessante Konstruktion zeugen von großer Meisterschaft und hoher Baukultur der Tallinner Baumeister.

Die Estenburg wurde im XI. Jahrhundert auf dem Domberg gegründet. Anfang des XIII. Jahrhunderts war die stadtähnliche Siedlung, die östlich vom Domberg entstanden war, schon mit einem Schutzwall umgeben. Den wahrscheinlichen Verlauf dieser Siedlung zeigt Abb. 1. Es ist anzunehmen, daß der Schutzwall einen Erdwall am Rande der natürlichen Erhöhung der Siedlung darstellte, der durch Holzbauten und einen Graben befestigt war. Ein wichtiger Knotenpunkt war der Handelsplatz vor dem Osttor der Siedlung, der sogenannte Alte Markt. In der Nähe des Hafens hatten sich aber skandinavische und russische Kaufleute angesiedelt.

Im Jahre 1219 wurde die ruhige Entwicklung der Siedlung jäh unterbrochen. Unerwartet segelte eine außerordentlich große Flotte des Dänenkönigs Waldemar II. in die Tallinner Bucht und eroberte die Stadt. Die Versuche einer Rückeroberung waren erfolglos. Tallinn, das nun jahrhundertlang in Händen der Eroberer bleiben sollte, zerfiel in zwei typisch feudale Siedlungsbezirke mit gegensätzlichen Interessen: die Burg wurde ein wichtiger Stützpunkt für die Kolonisation von ganz Nord-Estland und Sitz der Feudalen; die Unterstadt jedoch wurde zur Siedlung der Handwerker, Kaufleute und der von ihnen abhängigen Bevölkerung.

Zunächst vollzogen sich keine Veränderungen in der Struktur der Unterstadt. Im Jahr 1230 jedoch entstand das erste Besitztum der Kaufleute in einem naturbegünstigten Gebiet südlich der Stadt, in der Umgebung der Nikolauskirche. 1246—1280 entstand eine Reihe neuer Satellitenbesitztümer. Da sich diese außerhalb des früheren Schutzwalls befanden und ihrerseits befestigt waren, erwies es sich als notwendig, das Territorium der Stadt auszudehnen. Den Jahren 1265—1280 entstammen mehrere Anordnungen der dänischen Königin Margarete zum Bau einer neuen Stadtmauer. Offensichtlich wurden damals zwei neue Mauerzüge gebaut. In der vorliegenden Arbeit werden der vermutliche Verlauf dieser Abschnitte beschrieben (Abb. 2), sowie die Fragmente der damaligen Befestigungsmauern, die beim Dominikaner- und Zisterzienser-Nonnenkloster entdeckt worden sind.

Das XIV. Jahrhundert brachte wesentliche Veränderungen des bisherigen Plans von Tallinn mit sich. Die gespannten und wechselvollen politischen Verhältnisse und der wütende Kampf der Esten, die noch nicht vollkommen unterjocht waren, führten zu einer zeitgemäßen Befestigung und zu einem kompakten Ausbau der Stadt. In jener Zeit erhielt das mit einer Ringmauer umgebene Gelände der Altstadt seinen bis heute erhaltenen Umfang. Das geschah jedoch nicht auf einen Schlag, sondern nach und nach, dem Anwachsen der Stadtbevölkerung, ihres Wohlstandes

und den Forderungen entsprechend, die die rapide Entwicklung der Kriegsführung jenes Jahrhunderts den Wehrbauten stellte.

Bei der Erforschung der territorialen Entwicklung Tallinns in der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts und des Ausbaus der Stadtmauer ist die dem Jahr 1310 entstammende Urkunde von großer Bedeutung, in der der Gesandte des dänischen Königs Erik Menved, Joh. Kanne (Jens Kande), dem Tallinner Rat Anordnungen und Ratschläge zur besseren Durchführung der Stadtbefestigungen erteilt.

Scheinbar war eine der wichtigsten Aufgaben die Absperrung eines bisher unbefestigten Landstreifens, das sich zwischen der damaligen Unterstadt und den Gebieten westlich und nordwestlich davon (zwischen dem Zisterzienser-Nonnenkloster und der Domburg) befand, sowohl vom Nordwesten wie auch vom Norden und Süden. Indem das Zisterzienser-Nonnenkloster der Stadt angegliedert wurde, wurde dieses Gebiet vom Nordwesten und Norden her abgesperrt. In der vorliegenden Arbeit werden die bauliche Eigenart dieses Mauerabschnittes und die ersten zugleich mit der Mauer errichteten Verteidigungstürme beschrieben — der Süsternturm (ein Sattelturm, Abb. 3) und der sogen. «Goldene Fuß» (ein flankierender touellenartiger Turm, Abb. 4).

Es ist anzunehmen, daß zum Absperrn des erwähnten «Niemandlandes» vom Süden her an der Böschung des «Kurzen Domberges» eine Mauer zwischen der ersten Domburgpforte und der unten befindlichen Stadtpforte gebaut wurde (Abb. 5).

Die Ausführung der weiteren Ratschläge Kannes begann allem Anschein nach im dritten oder vierten Jahrzehnt des XIV. Jahrhunderts, unmittelbar vor dem großen Aufstand der estnischen Bauern in der Georgsnacht 1343. Nun wurde die Stadt sowohl nach Süden als auch nach Norden hin durch den Bau von zwei neuen, fast gleichlangen (insgesamt 1,5 km), aus schnurgeraden Einzelabschnitten bestehenden Mauerzügen (Abb. 6), die 1355 fertig wurden, erweitert. Der südliche Mauerabschnitt begann von der Mauer der Siedlung der Nikolauskaufleute und reichte bis zur Mauer des Dominikanerklosters. Er besaß drei neue Pforten — die Schmiede-, die Karri- und die Lehmpforte. Bei allen Pforten gab es Stauteiche und Wassermühlen zur Regelung des Wasserstandes im Graben. Es gibt allerhand archäologische Angaben über die Architektur und die eigenartige Gründungsart dieser sogenannten Kanne-Mauer (Abb. 7).

Bei dem Dominikanerkloster und den Klöstern Roma und Padise wurde die Ringmauer aus der Zeit Margaretes ausgenutzt. Weiter wurde der nördliche Mauerzug gebaut, der nun auch die alten Siedlungen der russischen und skandinavischen Kaufleute umfaßte, wobei ihre vorhandenen Mauern benutzt wurden. Wahrscheinlich des großen Arbeitsumfangs

wegen wurden an der Nordwest- und Nordseite der Stadt weder ein Wallgraben noch spitzbogige Mauernischen angelegt. In die von den östlichen Klöstern bis zum Zisterzienser-Nonnenkloster reichende Mauer wurden zwei neue Pforten eingebaut — die Kleine und die Große Strandpforte.

Im Jahre 1355 gab es in der Ringmauer von Tallinn außer den 7 Pforten (6 Steinbauten und ein Holzbau), der Zwischenpforte am Langen Domberg und den zwei Türmen im Besitz des Nonnenklosters noch 4 Ecktürme. Zwei von ihnen (der Rentensche und der Hinkenturm) stellten dem «Goldenen Fuß» ähnliche steinerne Tourellen dar, die zwei übrigen waren vermutlich hölzerne Eckbefestigungen. Insgesamt gab es in der Unterstadt im Jahre 1355 14 Wehrtürme.

Jetzt wurden Bogennischen angelegt und zwei neue Türme errichtet: zunächst der Reeperbahnturm und dann der Epping. Es wurde auch mit dem Ausheben eines neuen Wallgrabens begonnen.

Diese Arbeiten waren noch nicht zu Ende geführt, als schon eine neue, die 4. Bauetappe begann. Zwischen 1355 und 1373 wurden dem städtischen Territorium zwei neue Landstreifen angegliedert.

Um an den Bauten des Zisterzienser-Nonnenklosters vorbeigehen zu können, wurde eine neue Mauer mit Bogennischen errichtet. 1372 wurden hier der Turm hinter dem Süsternkloster und der Lippeturm erbaut. Das waren Satteltürme von neuem Typus (Abb. 8). Der dritte, der Loewenschedeturm, war dem Reeperbahnturm und dem Epping verwandt. Zugleich baute die Stadt in dem Hof des Nonnenklosters den Badstubenturm, einen neuen Sattelturm, und erhöhte den «Goldenen Fuß» (Abb. 9), indem dabei der Reeperbahnturm und der Epping als Vorbild dienten.

Der neue Landstreifen an der südwestlichen Seite der Stadt war notwendig, weil 1362 der Arbeitshof dorthin hinübergeführt worden war. Die dortige Mauer erhielt ebenfalls Bogennischen, doch war sie wehrhafter und hatte drei neue, für Tallinn ungewöhnliche Türme — den vierkantigen Zeghenturm (nicht erhalten), den Mägdeturm und den kleinen Marstallturm. Die Form dieser Bauten könnte aus Gotland stammen, woher nach der Zerstörung von Visby 1361 viele Kaufleute nach Tallinn übersiedelten.

In dieser Periode wurden noch der Bremer Sattelturm und der Turm hinter den Mönchen errichtet. Vom ersteren sind bis heute keine Spuren entdeckt worden, der letztere wurde jedoch von den Mönchsklöstern gebaut. Dieser war ebenfalls ein Turm von neuem Typus, ein zwei-stöckiger Turm von halbkreisförmigem Grundriß (Abb. 11), der im Besitz des Klosters verblieb. Zugleich wurden in jener Periode noch der

nordwestliche und nördliche Wallgraben ausgehoben und die Wehrkraft der anderen Türme verstärkt. 1373 hatte die Stadt somit bereits 18 Steintürme und zwei hölzerne Zwischenpforten. Da sich im Besitz der Klöster 4 Türme befanden, betrug die Gesamtzahl der Verteidigungstürme von Tallinn im Jahre 1373 24 (Abb. 10).

Das XV. Jahrhundert war die Epoche der Umgestaltung der Tallinner Wehrbauten, die Zeit der Einführung der Feuerwaffen. Die meisten Türme erhielten ihre endgültige Höhe und ihr endgültiges Gepräge. Die Stärke der Mauern wurde verdoppelt, es entstanden neue Vorwerke.

Während der Ende des XIV. Jahrhunderts begonnenen fünften Bauetappe des Ausbaus der Stadtmauer wurde vorläufig noch die Errichtung der Türme mit halbkreisförmigem Grundriß fortgesetzt. Es entstanden der Turm hinter dem Wulfard (teilweise zerstört), der Turm achter Hattorpe und der Turm hinter der ehem. russischen Kirche (zerstört). Wahrscheinlich waren sie dem Turm hinter den Mönchen ähnlich, der zu jener Zeit erhöht wurde. In der vorliegenden Schrift wird dieser des näheren beschrieben (Abb. 13).

Bald wurde dieser Turmtyp durch einen Entwurf von dreiviertelkreisförmigem Grundriß, einem Durchmesser von 9,65 m und fast 3 m starken Mauern abgelöst. Bis zum Jahr 1413 wurden fünf solche Türme errichtet: der Bremer, der Helleman, der Assauwenturm, der Plate und der Turm achter Grusbeke. Die bisherigen Beobachtungen zeigen, daß sie zum Jahr 1413 in halber Höhe entstanden und mit einem vorspringenden hölzernen Wehrgeschoß endeten. In der vorliegenden Arbeit werden der Helleman, der Grusbeke und der Bremer (Abb. 14) ausführlich beschrieben. Zum Jahr 1413 wurde auch der Bau der mit Strebepfeilern versehenen neuen Stadtmauer im wesentlichen beendet (Abb. 15). Die Ringmauer der Unterstadt besaß zu jener Zeit mindestens 32 Türme (Abb. 12).

Die Bauarbeiten jener Etappe dauerten auch nach 1413 an. 1422 ging die Umgebung des Zisterzienser-Nonnenklosters in den Besitz der Stadt über. Danach, zum Jahr 1443, wurde der «Goldene Fuß» rekonstruiert (Abb. 17), ebenso der Süstern- und der Badstubenturm und der Mauerzug zwischen ihnen (Abb. 16). In der Mitte des XV. Jahrhunderts machte man sich an die Pforten und Vorwerke. Zwischen dem vierten und sechsten Jahrzehnt dieses Jahrhunderts wurde die Wehrkraft der alten Tortürme erhöht und neue Vorpforten errichtet, die durch Seitenmauern und Türme geschützt waren. Auch das Wallgrabensystem wurde vervollständigt und der Graben durch einen Vorwall gesichert. In der Mitte des Jahrhunderts wurden zwei neue vorgerückte Doppelmauern errichtet, die eine an der Südwestseite der Stadt vom Zeghenturm bis

zur Vorwerkmauer der Burg, die zweite von der Kleinen Strandpforte bis zum Stolting. Auch ein steinerner Torturm am Kurzen Domberg und eine Mauer bis zum Torturm am Langen Domberg wurden gebaut. Eine Mauer entstand auch vom Tor am Langen Domberg bis zur im Jahre 1310 gebauten Mauerecke. Dort wurde der Turm hinter dem Siechenhaus (nicht erhalten) errichtet.

Mit diesen Arbeiten näherte sich die erste Periode der Einführung der Feuerwaffen, d. h. die fünfte Bauetappe in der Geschichte der Stadtmauer, ihrem Ende. Das Prinzip der vertikalen Abwehr blieb jedoch bestehen. Die während der sechsten Baustufe entstandenen Türme hatten meistens eine Höhe von 20—24 und sogar bis 35 m. Auch diese Bauetappe währte länger als ein halbes Jahrhundert.

Bis heute sind 13 nach dem neuen einheitlichen Prinzip ausgebaute Türme festgestellt worden: 3 ehemalige hervortretende Türme (der Badstubenturm, der Turm hinter dem Süsternkloster und der Lippeturm) und 10 flankierende Türme von verschiedenem Grundriß und verschiedener Herkunft (der Süsternurm, der Loewenschedeturm, der Plate, der Turm achter Grusbeke, der Stolting, der Turm achter Hattorpe, der Bremer, der Turm hinter den Mönchen, der Helleman und der Assauwenturm). Jeder Turm erhielt nun auch zwei Wehrgeschosse, von denen das obere eine Plattform für Wurfmaschinen darstellte, die einen mit Lehm isolierten wasserdichten Fußboden aus Kopfsteinpflaster hatte (Abb. 18 und 19).

Es ist durchaus möglich, daß die Arbeiten bei dem Süsternurm begannen. Anstatt des früheren hervortretenden Turmes erhob sich nun ein für jene Zeit typischer flankierender Turm (Abb. 18). In der vorliegenden Arbeit werden der Zweck und die Lösung der Räume des Süsternturmes geschildert, die eigenartigen Konstruktionen und Details der Wehrbauten, die auf hohem technischem Niveau ausgeführt worden sind.

Im letzten Viertel des XV. Jahrhunderts wurde mit dem Bau des gewaltigsten Turmes von Tallinn begonnen, dem Kiek in de Kök an der Parchammauer. Zuerst war der Turm von dreiviertelkreisförmigem Grundriß. Unmittelbar vor der Jahrhundertwende wurde er umgebaut, erhielt einen kreisförmigen Grundriß und wurde zu einem sechsgeschossigen (35 m hohen) Geschützturm umgestaltet, in dessen Obergeschoß sich eine Wehrplatte befand. Hiermit erwies sich der um die Wende des XV. und XVI. Jahrhunderts errichtete Kiek in de Kök als ein eigenartiger Turm, der den Übergang von Wurfmaschinen zu Feuerwaffen kennzeichnete.

Es wird angenommen, daß ein Verzeichnis vom Anfang des XVI. Jahrhunderts (1513), in dem 30 Türme genannt werden (Abb. 20), die Fer-

tigstellung der hohen offenen Türme von Tallinn vermerkt. Damit endet auch die sechste Bauetappe, obschon bereits einige Jahre vorher die siebente Stufe des Ausbaus der Stadtmauer begonnen hatte. Wie in früheren Verzeichnissen, so wird auch in dem von 1513 ein Teil der Türme nicht genannt. Außer dem unbedeutenden Marstallturm gibt es dort weder den Kiek in de Kök (der bereits fertiggebaut war) noch die drei Türme an der Nordwestfront der Stadt. Es stellte sich heraus, daß dies der «Goldene Fuß», der Reeperbahnturm und der Epping waren, die sich zu jener Zeit noch im Bau befanden. Da aber die Wurfmaschinen damals schon ausgedient hatten, wurden die oberen Wehrgeschosse dieser Türme zu überdachten Räumen von neuem Typus mit starken Decken ausgebaut (Abb. 21). Nun waren alle Türme der Ringmauer von Tallinn, deren Zahl insgesamt 35 betrug, fertiggestellt.

Zur gleichen Zeit (1510) wurde schon der erste neuartige Geschützturm gebaut, der Rosenkranz, der heute als Dicke Margarete bekannt ist (Abb. 22). Inmitten der damaligen Landschaft war das ein imposanter Bau von interessanter Architektur, der aus einem gewaltigen Geschützturm, einem schlanken Verteidigungsturm und einer Pforte dazwischen bestand. Der untere Teil des Verteidigungsturmes stammt von dem früheren Vortor her; die anderen Pfortenteile wurden rekonstruiert. Der Verteidigungsturm wird noch heute von einem spitzbogigen Mâchicoulis gekrönt, in dessen Nischen sich Schießscharten befinden. Das sich darauf befindene Wehrgeschoß jedoch, sowie das Mâchicoulisgeschoß des Geschützturmes sind zerstört. Die Fertigstellung der Dicken Margarete im Jahre 1529 wird auf einer Tafel vermerkt, die das sogenannte kleine Wappen von Tallinn trägt.

In der zweiten Hälfte des XVI. Jahrhunderts wurde das Terrain vor diesem Bau durch einen neuen Graben und Wall befestigt. Vorher aber, 1532, wurde der Bau des sogenannten Hohen Rondells vor dem Kiek in de Kök begonnen sowie eines neuen Walls in Richtung der Karripforte fortgesetzt. Zur gleichen Zeit wurde der Bau eines der Dicken Margarete ähnlichen Geschützturmes in der Nähe des Vortores der Karripforte begonnen. Der Bau wurde 1554 vollendet (Abb. 23). Auch dieser hatte drei Geschützgeschosse. Seinen Ausmaßen nach war er ein wenig kleiner als der letztgenannte.

Besonderen Aufschwung gab den Befestigungsarbeiten der Ausbruch des Livländischen Krieges 1558, als auch eine neue, die achte Bauetappe begann. Nun wurde an der Ostseite der Stadt ein neuer Wall vor dem Graben angelegt und ein damit verbundenes Rondell vor der Lehm-pforte. Ein ähnlicher Wall entstand auch an der Nord- und Nordwestseite der Stadt. Vor diesem wurden zwei neuartige Geschütz-nester gebaut.

Der Hauptbefestigungsgürtel war damals dennoch die Stadtmauer, die nun endgültig den Feuerwaffen angepaßt wurde. In der vorliegenden Schrift wird eine Übersicht gegeben vom Charakter dieser Arbeiten und von den in jener Zeitspanne erhöhten Mauern (Abb. 24).

Tallinn wurde 1577 vom Kriege heimgesucht und bei einer lange währenden Belagerung wurden der mittlere und obere Teil des Kiek in de Kök zerschossen und noch andere Mauerabschnitte zum Antonisberg hin zerstört. Nach Kriegsende (1582) wurden die Mauern wiederhergestellt und ergänzt, sie erhielten nun einseitige, die Brustwehr verdeckende Schutzdächer, wie sie zum Beispiel zwischen dem «Goldenen Fuß» und dem Süsternurm zu sehen sind (Abb. 25). Umfangreichere Arbeiten wurden an den Pforten ausgeführt.

Anfang des XVII. Jahrhunderts wurden diese Arbeiten fortgesetzt und einige Jahrzehnte weitergeführt. Die Süsternpforte wurde durch ein neues Vortor und eine Quermauer ergänzt, zwischen der Dicken Margarete und dem Stolting wurde ein Mauerzug neuen Typus mit Schießluken errichtet. Ein Bild vom Zustand der Stadtbefestigungen nach diesen Ergänzungen geben die bekannten Stiche von A. Olearius aus den Jahren 1630—1635 (Abb. 26 und 27).

Weiterhin gerieten aber die Arbeiten durch eine wirtschaftliche Depression ins Stocken. Erst 1650 wurde eine neue Befestigung angelegt, die sogenannte Hornbastion vor der Großen Strandpforte. Damit begann die neunte Bauetappe, die bis 1710 andauerte. Das war eine wichtige Etappe der Baugeschichte der Stadtmauer von Tallinn, denn große Aufmerksamkeit wurde jetzt endgültig den Vorbefestigungen zugewandt. Die Arbeiten, die damals ausgeführt wurden, waren sehr umfangreich. In den letzten Jahrzehnten jenes Jahrhunderts war Tallinn schon mit einem zeitgemäßen Bastionsgürtel umgeben. Dieser wurde vom Generalinspektor aller schwedischen Befestigungen, Erik Jönsson Dahlbergh, entworfen, doch sein Plan ist nicht in vollem Umfang ausgeführt worden. Die Stadt war dazu nicht fähig, was sich schon Ende des XVII. Jahrhunderts herausgestellt hatte.

Im XVIII. Jahrhundert wurden diese Arbeiten fortgesetzt, bis im Jahre 1710 Tallinn vor der russischen Armee kapitulierte. Dem Bastionsgürtel wurden auch zwei alte Geschütztürme und der Kiek in de Kök angegliedert. In dieser Arbeit werden die Umbauten des Kiek in de Kök im letzten Jahrzehnt des XVII. Jahrhunderts des näheren geschildert.

Einen Überblick vom Zustand der Stadtmauer unmittelbar nach dem Ende dieser Etappe geben die Aufmessungszeichnungen des damaligen Tallinner Ingenieurkommandos aus den Jahren 1728 und 1738 (z. B. Abb. 30). Diese zeigen, daß der Zeghenturm, der Rentensche Turm und

der Wulfard bereits in ruinenhaftem Zustand waren, denn während der zehnten Bauetappe wurde den alten Befestigungen im Besitz der Stadt keine besondere Aufmerksamkeit zugewandt. In der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts machte man sich an den Abbruch mehrerer Bauten. 1767 wurde die Lühnenburg abgetragen, 1779 die Kleine Strandpforte, 1782 das Innentor der Großen Strandpforte. 1842 war schon der Lippe abgerissen, 1843 kam das Innentor der Lehm-pforte an die Reihe, 1849 die Karripforte, 1854 der Turm bei der ehem. russischen Kirche.

Im Jahre 1857 wurde beschlossen, die Stadtbefestigungen der Stadt zu übergeben. Eine entsprechende Urkunde stammt vom 11. Januar 1858. Nun wurde besonders schwungvoll niederge-rissen. Außer den zehn erwähnten wurden weitere neun Türme und viele andere Wehrbauten zerstört. Die Zahl der Türme verminderte sich von 45 auf 26, von denen 10 zu Wohnräumen umgebaut waren.

Die ersten Restaurationsarbeiten wurden Ende des XIX. Jahrhunderts durchgeführt, als sich das Interesse der Öffentlichkeit für die Altertümer Tallinns belebte. Gewisse Rekonstruktionsarbeiten wurden auch von der bürgerlichen Stadtverwaltung angeordnet, vor allem in den dreißiger Jahren des XX. Jahrhunderts, doch diese entbehrten jeder wissenschaftlichen Grundlage. Die Forschung auf diesem Gebiet war gering und zufällig.

Die Renovierung der mittelalterlichen Tallinner Stadtmauer auf wissenschaftlicher Grundlage wurde erst im Sowjetestland der Nachkriegszeit möglich, als das Kulturerbe von seinem Erschaffer, dem Volk, verwaltet wurde. Der Stadtbefestigungsgürtel von Tallinn kam unter Denkmalschutz, und seit 1953 ist er der Betreuung durch die Werkstatt für wissenschaftliche Restauration unterstellt. Das Hauptverfahren ist die Konservierung und die Wiederherstellung des historisch wahrscheinlichen Äußeren der Bauten, um die Geschichte und Entwicklung der Architekturdenkmäler durch die erhaltenen Bauten zu popularisieren.

So wurde der Mauerzug zwischen dem Marstallturm und der Pforte am Kurzen Domberg in der Gestalt des XIV. Jahrhunderts wiederhergestellt, die übrige Mauer aber entsprechend dem XVI. Jahrhundert. In der Art vom Ende des XVI. Jahrhunderts wurde der Mauerzug zwischen dem Süstern-turm und dem «Goldenen Fuß» aufgebaut, der im zweiten Weltkrieg zerstörte Oberteil des Bremerturmes jedoch nach der Bauart vom Ende des XV. Jahrhunderts. Umfangreiche und komplizierte Aufbauarbeiten finden zwischen dem Helleman und der ehemaligen Lehm-pforte statt. Arbeiten von großem Ausmaß werden an der Nordwestseite der

Stadt ausgeführt, wo die neun Türme des «Platzes der Türme» neue hohe Pfannendächer erhalten (wie sie in der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts üblich waren). Als Filiale des Stadtmuseums ist der Kiek in die Kök instandgesetzt und eröffnet worden. Viele andere Mauerzüge und Türme wurden konserviert.

Die Stadtmauer von Tallinn erlebt zur Zeit eine neue Periode ihres Bestehens. Die Architektur der uralten Umwehrung von Tallinn lebt auf, unser Wissen von der Entwicklungsgeschichte dieses jahrhundertealten Baukomplexes und deren Zusammenhängen mit der Entwicklung der Stadt als Ganzem erweitert sich.

1. Die Stadtmauer von Tallinn...
2. Die Architektur der uralten Umwehrung...
3. Die Entwicklungsgeschichte dieses jahrhundertealten Baukomplexes...
4. Zusammenhängen mit der Entwicklung der Stadt...
5. Die Stadtmauer von Tallinn...
6. Die Architektur der uralten Umwehrung...
7. Die Entwicklungsgeschichte dieses jahrhundertealten Baukomplexes...
8. Zusammenhängen mit der Entwicklung der Stadt...
9. Die Stadtmauer von Tallinn...
10. Die Architektur der uralten Umwehrung...
11. Die Entwicklungsgeschichte dieses jahrhundertealten Baukomplexes...
12. Zusammenhängen mit der Entwicklung der Stadt...
13. Die Stadtmauer von Tallinn...
14. Die Architektur der uralten Umwehrung...
15. Die Entwicklungsgeschichte dieses jahrhundertealten Baukomplexes...
16. Zusammenhängen mit der Entwicklung der Stadt...
17. Die Stadtmauer von Tallinn...
18. Die Architektur der uralten Umwehrung...
19. Die Entwicklungsgeschichte dieses jahrhundertealten Baukomplexes...
20. Zusammenhängen mit der Entwicklung der Stadt...
21. Die Stadtmauer von Tallinn...
22. Die Architektur der uralten Umwehrung...
23. Die Entwicklungsgeschichte dieses jahrhundertealten Baukomplexes...
24. Zusammenhängen mit der Entwicklung der Stadt...
25. Die Stadtmauer von Tallinn...
26. Die Architektur der uralten Umwehrung...
27. Die Entwicklungsgeschichte dieses jahrhundertealten Baukomplexes...
28. Zusammenhängen mit der Entwicklung der Stadt...
29. Die Stadtmauer von Tallinn...
30. Die Architektur der uralten Umwehrung...
31. Die Entwicklungsgeschichte dieses jahrhundertealten Baukomplexes...
32. Zusammenhängen mit der Entwicklung der Stadt...

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

1. Mauerzug zwischen dem Süsterturm und dem Goldenen Fuß; als Beispiel vom Gepräge der Tallinner Stadtmauer 1959—60 restauriert.
2. Der Goldene Fuß, von der Stadt aus gesehen.
3. Mauerzug zwischen dem Süsterturm und dem Goldenen Fuß vor der Instandsetzung (1958).
4. Badstubenturm, von der Stadt aus gesehen.
5. Süsterturm, vom Platz der Türme aus gesehen. Der Turm wurde 1954—55 konserviert.
6. Süsterturm. Zugang vom Turm auf die Stadtmauer.
7. Latrine (sogen. Dansker) im Süsterturm.
8. Touristen gelangen auf den restaurierten Mauerzug durch eine Wendeltreppe aus Eisenbeton, die in den Süsterturm eingebaut worden ist.
9. Hier sind alle Mauerzüge zu sehen, angefangen von der westlichen Ringmauer des Süsternklosters, die in der Mitte des XIII. Jahrhunderts errichtet wurde.
10. Wehrgang beim Süsterturm...
11. ...und beim Goldenen Fuß.
12. Im Goldenen Fuß hat sich eine alte Holztreppe erhalten, die die Wehrgeschosse verband.
13. Kamin und Treppe im oberen Wehrgeschoß des Goldenen Fußes...
14. ...und eine Schießscharte im unteren Wehrgeschoß.
15. Turm hinter dem Süsternkloster. Instandgesetzt 1963.
16. Blick auf den restaurierten Mauerzug aus dem Loewenschedeturm.
17. Turm hinter dem Süsternkloster. Ansicht vom Platz der Türme.
18. Erste Baustufe des Turmes hinter dem Süsternkloster. Ein 1373 errichteter Sattelturm.
19. Loewenschedeturm. Ansicht vom Platz der Türme.
20. Blick von der Stadt.
21. Die nördlichen Türme der nordwestlichen Ringmauer vor der Rekonstruktion.

22. Reeperbahnturm vor dem Bau des neuen Daches (1964).
23. Plateturm mit instandgesetztem Oberteil.
24. Das neue hohe Dach des Plateturms im Bau (1964).
25. Blick auf den Turm von der Stadt her (vor der Instandsetzung).
26. Weg an der Mauer. Jetzt Laboratoriumstraße.
27. Turm achter Grusbeke. Dachbau (1964).
28. Höchster Teil der Mauer mit abgebröckelter Brustwehr. Die ehemalige Höhe kennzeichnen Spuren am Turm achter Grusbeke.
29. Überreste des Turmes achter Wulfard, der schon Anfang des XVIII. Jahrhunderts verfallen war.
30. Vortor der Großen Strandpforte, errichtet 1529.
31. Mâchicoulis am Turm des Vortores. Das sich darauf befindene Geschöß ist verfallen.
32. Allgemeinansicht der Großen Strandpforte.
33. Schießluken in der Dicken Margarete.
34. Der Stolting, der auch als Wachturm benutzt wurde.
35. Turm achter Hattorpe. Der Oberteil des Turmes ist umgebaut.
36. Bremerturm. Restauriert 1957/58 als Beispiel der offenen Türme der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts.
37. Fragment des wasserdichten Fußbodens des oberen Wehrgeschosses zur Zeit der Restaurierungsarbeiten.
38. Tür des oberen Kerkerraumes im Bremerturm.
39. Schießscharte des unteren Wehrgeschosses des Turmes (von außen).
40. Lichtspalte des oberen Kerkerraumes des Turmes...
41. ... und Lichtspalte des unteren Kerkerraumes (von außen).
42. Turm hinter den Mönchen, Blick von der Mauerstraße (Müürivahe-Straße).
43. Allgemeinansicht des nördlichen Teils der östlichen Ringmauer.
44. Seitentürme des Vortores der Lehmforte.
45. Fragment der Innenseite der Ringmauer bei dem ehem. Dominikanerkloster. Die Bogennischen gehören der zweiten Baustufe an, die Strebepfeiler der dritten.
46. Fragment der Außenseite der Ringmauer bei dem ehem. Dominikanerkloster. Auf dem Bilde sind die Schießscharten der drei Baustappen deutlich zu unterscheiden.
47. Mauerzug zwischen dem Helleman und der ehem. Lehmforte; abgestützt und konserviert 1960—62.
48. Hellemanturm.
49. Hinketurm. Zu Wohnräumen umgebaut im XIX. Jahrhundert.
50. Assauwenturm; instandgesetzt 1955.
51. Der Kiek in de Kök, Allgemeinansicht von der Stadt her.

52. Der Kiek in de Kök wurde 1958 instandgesetzt und für Touristen freigegeben. Fünftes Geschoß des Turmes.
53. Sechstes Geschoß des Kiek in de Kök, dessen ursprünglich wasserdichter Fußboden bei Forschungsarbeiten 1962 freigelegt wurde.
54. Steinerner Pilz auf dem Gipfel des Daches des Kiek in de Kök. Die Dachpfanne reichte bis unter den Pilzschirm.
55. Schießluke im 4. Geschoß des Turmes.
56. Blick auf den Mägdeturm. Rechts der Kiek in de Kök.
57. Die Stadtmauer beim Marstallturm wurde in zwei Etappen instandgesetzt — 1956 und 1960—61. Jetzt können hier alle Baustufen der Mauer verfolgt werden.
58. Blick auf den Marstallturm von der Unterstadt.
59. Marstallturm, vom Domberg gesehen. Das Obergeschoß ist nicht das ursprüngliche, ebenso der Mauerdurchgang.
60. Kurzer Domberg.
61. Langer Domberg mit Pfortenturm. Blick von der Burg.
62. Kiek in de Kök. Blick aus dem Westen.

TALLINNAN KAUPUNGINMUURI

Neuvosto-Eestin pääkaupungin runsaista arkkitehtonisista muistomerkeistä on tärkeä sija keskiaikaisilla kaupungin linnoituksilla. Antaessaan Tallinnan vanhalle säilyneelle keskiosalle ainutlaatuisen arkkitehtonisen ja kaupunkikokonaisuuden leiman, ne ovat samalla erikoisen arvokkaat ja harvinaiset rakennus- ja sotataitohistorian muistomerkit niin Neuvostoliiton kuin myös koko Pohjois-Euroopan mittakaavassa.

Tallinnan keskiaikaiset linnoitukset muodostavat kaksi eri aikoina syntyntä suojavyöhykettä: 1200—1500-luvuilla rakennettu kaupunginmuuri ja 1600—1700-luvuilla muurin ulkopuolella rakennettu linnoitusvyöhyke. Tässä teoksessa käsitellään yleispiirteittäin 1200—1500-luvuilla rakennetun alakaupungin suojamuurin rakennushistoriaa ja sen vaikutusta Tallinnan vanhankaupungin muotoutumiseen kokonaisuutena. Teoksen pääasiallisena lähdeaineistona on käytetty viimeisen kymmenen vuoden aikana kaupunginmuurin restauroinnin yhteydessä tehtyjä tieteellisiä tutkimuksia ja niiden kulussa saatuja rakennusarkeologisia tietoja.

Tallinnan kaupunginmuuri oli aikansa eräs suurimpia ja vahvimpia puolustuslinnoituksia koko Pohjois-Euroopassa, sen rakentamiseenkin oli kulunut neljä vuosisataa. Ympyrämuurin lopulliseksi pituudeksi tuli 2,35 km. Siihen kuului 35 suojatornia. Niistä 8 oli porttirakennelmia: 2 väliporttia yhteyden pitämiseksi maan ylimystön asuinpaikkaan, Toompean linnoitukseen, ja ympyrämuurin 6 ulkoporttia. Yhdessä ulkoporttien etuvartiotornin kanssa Tallinnan alakaupungin suojatornien kokonaismäärä kohosi 45:teen, muurien kokonaispituus yhdessä etuporttien ja kaksoismuurien kanssa oli kolme kilometriä (vallihautojen edustalla olevia valleja lukuunottamatta).

Tästä mahtavasta puolustusjärjestelmästä on nykyisin jäljellä 1,85 km muuria ja 26 puolustustornia. Nämä paikoitellen suorastaan harvinaisen hyvin säilyneet rakennelmat, niiden järkiperäiset ratkaisut ja kiinnostavat yksityiskohdat ovat todisteena Tallinnan entisaikojen rakennusmiesten taidokkuudesta ja korkeasta rakennuskulttuurista.

Eestiläisten linnoitus perustettiin Toompealle 1000-luvulla. 1200-luvun alkuun mennessä sen itäiselle jalustalle oli syntynyt suojavallin ympäröimä kaupunkilaisasutus. Vallin todennäköistä sijaintia kuvaa piirustus 1. Voidaan olettaa sen olleen luonnonplatoon reunamalle kasatun multavallin, jonka vahvistuksena olivat puurakennelmat ja vallihauta. Tärkeä keskus oli asutuksen itäporttien edustalla ollut kauppitelupaikka — ns. Vanaturg (Vanha tori); sataman lähistölle oli taas muodostunut skandinaviaalaisten ja venäläisten kauppiaiden asuinpaikat.

Kesällä 1219 asutuksen rauhallinen kehitys katkesi. Tanskan kuninkaan Valdemar II Sejrin joukot ilmestyivät yllättäen suurine sotalaivastoineen Tallinnan lahdelle ja valloittivat Tallinnan. Yritykset vallata kaupunki takaisin eivät onnistuneet. Jouduttuaan vuosisadoiksi valloittajien haltuun Tallinna jakaantui kahdeksi feodalismille ominaisten vastakkaisen etupyrkimysten työssijaksi: linnoituksesta tuli tärkeä tukikohta koko Pohjois-Eestin kolonisoimisessa, lääninherrojen ja valtiovallanelinten sijaintipaikka; ala- eli kantakaupungista tuli puolestaan käsityöläisten, kauppiain ja heistä riippuvan väestön asuinpaikka.

Alakaupungin rakenteessa ei tapahtunut aluksi oleellisia muutoksia. V. 1230 muodostui ensimmäinen kauppiain hallinta-alue luonnostaan edulliselle paikalle kaupungin eteläpuolelle, Nigulisten kirkon ympäristöön. Vv. 1246—1280 muodostui joukko uusia hallinnollisia alueita. Koska ne sijaitsivat entisen suojavallin ulkopuolella ja niistä kukin oli erillinen linnoitus, kävi kaupungin alueen suurentaminen tarpeelliseksi. Vuosilta 1265—1280 on peräisin joukko Tanskan kuningatar Margareetan määräyksiä uuden kaupunginmuurin rakentamiseksi. Ilmeisesti tällöin rakennettiin kaksi uutta muurinosaa. Teoksessa kuvaillaan näiden osien todennäköistä rakennuskulkua (piir.2), samoin dominikaanisen ja cistersiläisen naisluostarin kohdalla löydettyjä senaikaisten suojamuurien fragmentteja.

1300-luku toi Tallinnan silloiseen suunnitelmaan oleellisia muutoksia. Jännittyneet ja vaihtelevat poliittiset olot sekä tuolloin vielä heikosti alistettujen eestiläisten vihainen taistelu orjuuttajia vastaan pakottivat kaupungin ryhtymään ajanmukaisempaan linnoittamiseen ja yhtenäisempään rakentamiseen. Mainitulla vuosisadalla saavuttikin lopullisen laajuuden meidän päiviimme säilynyt muurilla ympäröity vanhankaupungin alue. Mutta tämä ei tapahtunut yhdellä kertaa, vaan aste asteelta kaupungin asujamiston ja sen vaurauden kasvaessa ja myös niiden vaatimusten mukaisesti, joita mainitun vuosisadan sodankäyntitapojen nopea kehitys asetti suojarakennelmille.

1300-luvun alkupuoliskolla tapahtunutta Tallinnan alueellista kehitystä ja sen mukaista kaupunginmuurin rakentamista tutkiskeltaessa on hyvin

merkityksellinen vuodelta 1310 periytyvä asiakirja, jossa Tanskan kuningas Erik Menvedin lähetti Johannes Kanne (Jens Kande) antaa Tallinnan raadille määräyksiä ja suosituksia kaupungin puolustuksen paremmaksi järjestämiseksi.

Eräänä tärkeimpänä tehtävänä ilmeisesti oli senaikaisen alakaupungin sekä sen luoteis- ja länsipuolelle jääneiden alueiden (nunnaluostarin sekä Toompean linnoituksen) välisen, siihen asti suojaamattoman maakaistaleen sulkeminen niin luoteisesta, pohjoisesta kuin etelästäkin. Nunnaluostarin liittämisellä kaupungin yhteyteen suljettiinkin tämä alue luoteesta ja pohjoisesta. Teoksessa kuvaillaan lähemmin tuon muurinosan rakennuserikoisuuksia ja yhdessä muurin kanssa rakennettuja ensimmäisiä vartiotorneja — Nunnatornia (satulatorni, piir.3) ja Kuldjalan tornia (jalustarakenteinen sivustatorni, piir.4).

Voidaan olettaa, että ns. «ei kenenkään maan» sulkemiseksi etelästä rakennettiin Toompean mäellä sijainneen linnoituksen ensimmäisen porttiesteen ja mäen juurella olleen kaupungin porttiesteen välille Lühike Jalg'in (Lyhyen jalan) mäkeä alas laskeutuva muuri (piir.5).

Kannen suosituksia ryhdyttiin luultavasti toteuttamaan 1300-luvun kolmannella tai neljännellä vuosikymmenellä, välittömästi ennen eestiläisten talonpoikien mahtavaa Jyrinyön kansannousua v. 1343. Nyt laajennettiin kaupunkia niin etelään kuin myös pohjoiseen rakentamalla kaksi uutta, melkein samanpituista (yhteensä 1,5 km), nuolisuorista jaksoista koostuvaa muurinosaa (piir.6), jotka valmistuivat vuoteen 1355 mennessä. Muurin eteläpää alkoi Nigulisten kauppiasatuksen muurista ja ulottui dominikaanisen luostarin muuriin. Siinä oli kolme porttia — Harju-, Karja- ja Viruportti. Kaikkien porttien luona olivat patolammikot ja vesimyllyt veden nivoon säännöstelemiseksi ojassa. Tämän ns. Kannen muurin (piir.7) arkkitehtuurista ja omaperäisestä rakennustavasta on olemassa joukko rakennusarkeologisia tietoja.

Dominikaanien, Roman ja Padisen luostarin kohdalla käytettiin hyväksi Margareetan aikaista ympyrämuuria. Alemmassa olevaa muuria hyväksi käyttäen ryhdyttiin sieltä eteenpäin rakentamaan pohjoista muurijaksoa, joka ulottui nyt myös venäläisten ja skandinaaviaisten kauppiaiden ammoisille asuinpaikoille. Ilmeisesti töiden suurusuuntaisuuden vuoksi kaupungin luoteis- ja pohjoispuolelle ei rakennettu vielä uutta vallihautaa, eikä (osittain) myös kaarinišejä. Itäisistä luostareista cistersiläiseen naisluostariin saakka ulottuneeseen muuriin tehtiin kaksi uutta porttia — Pieni ja Suuri Rantaportti.

V. 1355 oli Tallinnan ympyrämuurin 7 portin (6 kivi- ja 1 puurakennelma), Pikk Jalg'in väliportin ja Nunnaluostarin hallussa olleen kahden tornin lisäksi vielä neljä kulmatornia. Niistä kaksi (Rentenin ja Hinken torni)

olivat Kuldjalan tornia muistuttavia kivijalustaisia, kaksi muuta oli todennäköisesti puisia kulmatorneja. Alakaupungissa oli v. 1355 yhteensä 14 vartiotornia.

Nyt rakennettiin kaariniisshit ja kaksi uutta tornia: ensiksi Köismäen ja sitten Eppingin torni. Ryhdyttiin myös uuden vallihaudan tekoon.

Nämä työt olivat vielä keskeneräisiä kun jo aloitettiin uusi, 4. rakennusvaihe. Vv. 1355—1373 liitettiin kaupungin alueeseen vielä kaksi lisäaluetta.

Nunnaluostarin rakennusten ympärille rakennettiin uusi kaariniisšein varustettu muuri. V. 1372 rakennettiin Nunnadetagune ja Lippen tornit — uusityyppiset satulatornit (piir.8). Kolmas, Loewenscheden torni, muistutti Köismäen ja Eppingin torneja. Samalla kaupunki rakensi Saunatornin luostarin pihalle uuden satulatornin ja Kuldjalan tornia korotettiin (piir.9), esikuvana pidettiin Köismäen ja Eppingin torneja.

Lounaisen maakaistaleen kaupunkialueeseen liittämiseen vaikutti se, että v. 1362 sinne oli perustettu kaupungin työmaa. Rakennettiin myös uusi muuri, joka varustettiin miinikään kaariniisšeillä, siitä tuli aikaisempia vahvempi ja siinä oli kolme uutta, Tallinnassa harvinaistyyppistä tornia: neliskulmaiset Zeghenin torni (tuhoutunut) ja Neitsitorni sekä pienoissatulatorni — Tallitorni. Näiden rakennelmien muoto saattaa olla peräisin Vuojonmaalta (Gotlannista), mistä v. 1362 Visbyn tuhoamisen jälkeen muutti paljon kauppiaita Tallinnaan.

Tällä kaudella rakennettiin vielä Bremenin satulatorni ja Munkadetagune torni. Näistä ensinmainitun jälkiä ei ole tähän mennessä löydetty, viimeainitun rakensivat munkkiluostarit. Se oli myöskin uusityyppinen — pohjapiirustukseltaan puolikehänmuotoinen kaksikerroksinen torni (piir.11), joka pysyi luostarin omaisuutena. Tänä aikana rakennettiin vielä kaupungin luoteinen ja pohjoinen vallihauta, ja muitakin torneja vahvistettiin. V. 1373 oli siten kaupungilla jo 18 kivitornia sekä 2 puista väliporttia. Koska luostareille kuului 4 tornia, kohosi Tallinnan vartiotorvien kokonaismäärä v. 1373 24:ään (piir.10).

1400-luku oli Tallinnan suojarakennelmien suurten uudistusten aikaa — siirtymäkautta tuliaseiden käyttöön. Enemmistö torneista sai lopullisen korkeutensa ja ilmeensä. Muurien kestävyys kaksinkertaistettiin, muodostui uusia etuportteja ja etumuureja.

1300-luvun lopulla alkaneella kaupunginmuurin 5. rakennusetaapilla jatkettiin aluksi vielä puolikehänmuotoisten tornien rakentamista. Valmistuivat Wulfardi-tagune (osittain tuhoutunut), Hattorpe-tagune ja Venäläisen kirkon lähellä sijainnut torni (tuhoutunut). Ne olivat luultavasti samanlaisia kuin korotettu Munkadetagune torni. Teoksessa kuvaillaan viimeainittua lähemmin (piir.13).

Tällainen tornityyppi vaihtui piankin kolmeneljänneskehänmuotoiseen torniin, jonka läpimitta oli 9,65 m ja muurien paksuus lähes 3 m.

Vuoteen 1413 mennessä rakennettiin 5 tällaista tornia — Bremenin, Hellemanin, Assauwen, Platen ja Grusbeke-tagune torni. Tähänastiset tutkimukset osoittavat, että vuodeksi 1413 ne valmistuivat vajaan korkuisina ja ne oli katettu eteenulottuvilla puisilla suojakerroksilla. Teoksessa kuvaillaan lähemmin Hellemanin, Grusbeke-tagune ja Bremenin torneja (piir.14). Vuodeksi 1413 valmistui pääpiirteittäin myös uusi, tukipilarein varustettu kaupunginmuuri (piir.15). Alakaupungin ympyrämuurissa oli siihen aikaan vähintään 32 tornia (piir.12).

Tämän kauden töitä jatkettiin vielä vuoden 1413 jälkeen. V. 1422 tuli Nunnaluostarin kohdalla kaupungista muurin isäntä. Senjälkeen, v. 1443 rekonstruoiitiin Kuldjalan torni (piir.17) sekä myös Nunna- ja Saunatorni ja niiden välinen muuri (piir.16). 1400-luvun keskipaikkeilla oli vuorossa porttien ja etusuojavyöhykkeen uudelleenjärjestely. Vuosisadan 30—50-luvuilla vahvistettiin vanhoja porttitorneja ja rakennettiin uudet sivustamuurein ja tornein suojatut etuportit. Myös vallihautajärjestelmää täydellistettiin ja niiden reunamat vahvistettiin uudella etuvallilla. Vuosisadan keskipaikkeilla rakennettiin kaksi uutta eteentyöntynyttä kaksoismuuria, ns. parhhamia; toinen kaupungin lounaispuolelle Zeghenin tornista linnoituksen etusuojamuuriin, toinen Pienestä Rantaportista Stoltingin torniin. Rakennettiin myös Lühike Jalg'in kivinen porttitorni ja siitä muuri Pikk Jalg'in porttitorniin. Muuri rakennettiin myös Pikk Jalg'ista v. 1310 rakennetun muurin kulmaan saakka. Sinne rakennettiin Seegitagune torni (nyt tuhoutunut).

Näihin töihin päättyi tuliaseisiin siirtymäkauden ensimmäinen vaihe, kaupunginmuurin 5. rakennusetappi. Kuitenkin jatkettiin pystysuoran suojeluperiaatteen kehittämistä. Välittömästi seuranneella 6. rakennusetapilla suuri osa torneista kohosi 20—24 ja jopa 35 metrin korkeuteen. Tähänkin vaiheeseen kului yli puolen vuosisadan.

Tähän mennessä on varmistettu 13 saman uuden periaatteen mukaan rakennettua tornia: 3 entistä ulkotornia (Saunatorni, Nunnadetagune ja Lippen torni) sekä 10 eri piirustusten mukaan tehtyä erilaista tulitustornia (Nunnatorni, Loewenscheden, Platen, Grusbeke-tagune, Stoltingin, Hattorpe-tagune, Bremenin, Munkade-tagune, Hellemanin ja Assauwen torni). Joka torniin rakennettiin nyt kaksi uutta suojakerrosta, niistä ylimmäinen tehtiin heittokoneiden avotasanteeksi, jossa oli mukulakivillä päällystetty ja savella eristetty vedenkestävä lattia (piir.18 ja 19).

Mahdollista on, että työt alkoivat Nunnatornista. Entisen ulkotornin asemesta kohosi sinne nyt tyypillinen senaikainen tulitorni (piir.18).

Teoksessa kuvaillaan pidempään Nunnatornin huoneiden tarkoitusta ja ratkaisua, niiden rakennusteknisesti korkeatasoisten suojarakennelmien omaperäisiä rakennusosia ja elementtejä.

1400-luvun viimeisellä neljänneksellä aloitettiin Tallinnan mahtavimman tornin — Kiek in de Kökin rakentaminen sikäläisen kaksoismuurin mutkan kohdalle. Aluksi tornin pohjapiirustus oli kolmeneljänneskehän muotoinen. Välittömästi ennen vuosisadan loppua se uudistettiin täyskehän muotoiseksi, 6-kerroksiseksi (35 m korkuiseksi) tykkitorniksi, jonka yläkerroksessa oli vielä tasanekerros. Näinollen 1400- ja 1500-luvun vaihteessa valmistunut Kiek in de Kök oli omalaatuinen heittokoneista tuliaseiden käyttöön siirtymäkauden aikainen torni.

Arvellaan, että Tallinnan korkeiden avotornien valmistumista huomioi 1500-luvun alkuvuosilta (v:lta 1513) peräisin oleva tornipääällikköjen nimiluettelo, jossa on lueteltu myös 30 tornia (piir.20). Näin päättyy myös 6. rakennusvaihe, vaikkakin jo muutama vuosi aikaisemmin alkoi Tallinnan kaupunginmuurin uusi, 7. rakennusvaihe. Aikaisempien nimilutteleiden tavoin ei v. 1513 ilmestyneessäkään ole nimitetty kaikkia torneja. Merkityksettömän Tallitornin ohella ei luettelossa ole Kiek in de Kökiä (aikaisemmin valmistunut) eikä kolmea tornia kaupungin luoteispuolella. Ilmenee, että ne olivat Kuldjalan, Köismäen ja Eppingin tornit, joita vielä noihin aikoihin rakennettiin. Koska heittokoneet oli jo poistettu aseistuksesta, rakennettiin näiden tornien ylimmät suojakerrokset uusi-tyyppisiksi, niihin laitettiin tukeva katto (piir.21). Niiden valmistuttua oli rakennettu lopullisesti kaikki Tallinnan ympärämuurin tornit, yhteensä 35.

Samanaikaisesti (v. 1510 pantiin alulle) rakennettiin jo ensimmäistä uusi-tyyppistä tykkitornia — Roosikrants'ia, jonka tunnemme nykyisin Paksuna Margareetana (piir.22). Senaikaisessa maastossa torni oli vaikuttava, arkkitehtuuriltaan mielenkiintoinen rakennus, joka koostui mahd- tavasta tykkitornista, solakasta vartiotornista ja niiden välisestä portista. Vartiotornin alaosa on peräisin aikaisemmasta etuportista; muut osat siitä rekonstruoiitiin. Vartiotornin kruununa on vielä nykyisin-kin teräväkaarinen ulkofriisi, ns. *machicoulis*, jonka niisseissä on ampumareiät. Siinä sijainnut suojakerros on tuhoutunut, samoin on tuhoutunut tykkitornin *machicoulis*-kerros. Paksun Margareetan valmistumista v. 1529 huomioi portilla oleva laatta, jossa on pieni Tallinnan vaakuna.

1500-luvun alkupuoliskolla vahvistettiin rakennuksen edusta uudella vallihaudalla ja vallilla. Mutta sitä ennen, v. 1532 ruvettiin rakentamaan Korkeata Runderia Kiek in de Kökin eteen ja siitä eteenpäin uutta vallia Harjun portille. V. 1538 sitä jatkettiin Karjan porttia kohden. Samanaikai-

sesti aloitettiin Paksun Margareetan kaltaisen tykkitornin rakennustyöt Karjan etuportin lähetyvillä. Rakennus valmistui v. 1554 (piir.23). Siinäkin oli kolme tykkikerrosta; kooltaan rakennus oli edellistä vähän pienempi.

Liivin sodan alkaessa v. 1558 linnoitustyöt saivat uutta vauhtia ja tällöin alkoi myös uusi, 8. rakennusetappi. Tällöin tehtiin uusi valli kaupungin itäpuolelle Virun portin eteen. Samanlainen valli rakennettiin myös kaupungin pohjois- ja luoteispuolelle. Viimemainitun eteen rakennettiin kaksi uusityyppistä tykkipesäkettä. Tärkein suojavyöhyke oli kuitenkin näihin aikoihin vielä kaupunginmuuri, joka lopullisesti sovellettiin nyt tuliaseiden käyttöön. Teoksessa luodaan katsaus näiden töiden laatuun ja näihin aikoihin korotettuihin muureihin (piir.24).

Liivinmaan sota koetteli Tallinnaa v. 1577, jolloin pitkäaikaisen piirityksen yhteydessä tuhottiin Kiek in de Kökin keski- ja yläosa ja rikottiin muitakin Tönismäen puoleisia muurinosia. Sodan jälkeen (v. 1582) kunnostettiin ja täydellistettiin muureja, niihin rakennettiin nyt yksipuoliset, rintamuurin suojelemat suojakatokset, kuten esimerkiksi Kuldjalan ja Nunnatornin väliin (piir.25). Laajoja töitä tehtiin porttien luona.

1600-luvun alussa nämä työt jatkuivat kestäen parikymmentä vuotta. Nunnaporttia täydellistettiin uudella etuportilla ja poikittaismuurilla, Paksun Margareetan ja Stoltingin väliin rakennettiin uusityyppinen tykinrei'in varustettu muurinosia. Siitä, millaisessa kunnossa kaupungin linnoitukset olivat näiden töiden päätyttyä, antavat käsityksen A. Oleariuksen tunnetut, vuosilta 1630—1635 periytyvät kaiverukset (piir.26 ja 27).

Kuitenkin myöhemmin työt keskeytyivät kaupungin taloudellisen lama-kauden vuoksi. Vasta v. 1650 rakennettiin ensimmäinen uusi multalinnointus — ns. Hornbastioni Suuren Rantaportin edustalle. Siten alkoi 9. rakennusvaihe, joka kesti vuoteen 1710 saakka. Tämä oli käänteentekevä etappi Tallinnan kaupunginmuurin rakennushistoriassa, sillä huomio kiintyi nyt lopullisesti etuvartiolinnoituksiin. Tänä aikana tehdyt työt olivat hyvin laajaulotteisia. Vuosisadan viimeisinä vuosikymmeninä Tallinna oli jo ympäröity ajanmukaisella bastionivyöhykkeellä. Kaikki linnoitukset oli suunnitellut Ruotsin linnoitusten päällikkö Erik Jönsson Dahlberg, mutta tätä suunnitelmaa ei toteutettu kokonaisuudessaan. Kaupungilla ei ollut siihen mahdollisuuksia, kuten oli ilmennyt jo ennen 1600-luvun loppua.

1700-luvulla nämä työt jatkuivat aina siihen saakka, kunnes Tallinna antautui venäläisille joukoille v. 1710. Bastionivyöhykkeeseen liitettiin myös kaksi vanhaa tykkitornia ja Kiek in de Kök. Teoksessa kuvaillaan

pidemmälti Kiek in de Kōkissä 1600-luvun viimeisellä vuosikymmenellä tehtyjä uudelleenrakennustöitä.

Käsityksen Tallinnan kaupunginmuurin tilasta välittömästi tämän etapin loputtua antavat senaikaisen Tallinnan Insinöörikuunnan vuosina 1728 ja 1738 valmistamat mittauspiirustukset (esim. piir.30). Niistä ilmenee, että Zeghenin, Rentenin ja Wulfardi-tagune torni olivat jo raunioina, sillä valtion hallussa olleisiin vanhoihin linnoituksiin ei kiinnitetty tuolloin, 10. etapilla enää erikoisempaa huomiota. 1700-luvun alkupuoliskolla suoritettiin ensimmäisiä purkutöitä. V. 1737 purettiin Lurenburg, v. 1779 Pieni Rantaportti, v. 1782 Suuren Rantaportin sisäportti. V. 1842 oli jo Lippen torni purettu. Edelleen v. 1843 purettiin Virun sisäportti, v. 1849 Karjaportti, v. 1854 Venäläisen kirkon yhteydessä ollut torni. V. 1857 päätettiin purkaa kaupunginlinnoitukset ja nämä työt uskottiin kaupungille. Vastaava asiakirja laadittiin 11. I 1858. Nyt jatkuivat purkutyöt hyvin vauhdikkaasti. Kymmenen aikaisemman lisäksi tuhoutui nyt vielä yhdeksän tornia ja paljon muita suojarakennelmia. Tornien määrä supistui 45:stä 26:teen, minkä yhteydessä 10 niistä oli tehty asuintiloiksi.

Ensimmäisiä kunnostustöitä suoritettiin 1800-luvun lopulla julkisuuden kiinnostuksen kasvaessa Tallinnan muinaisia rakennelmia kohtaan. Joitakin kunnostustöitä tehtiin myös porvarillisen kaupunginhallituksen valtakaudella, pääasiassa 1900-luvun 30-vuosina, mutta töitä tehtiin joko heikoin tieteellisin perusteluin tai täysin ilman niitä. Tutkimuksetkin olivat vähäisiä ja satunnaisia.

Tallinnan keskiaikaisen kaupunginmuurin kunnostaminen tieteellisellä pohjalla kävi mahdolliseksi vasta sodanjälkeisessä Neuvosto-Eestissä, kun kulttuuriperinteitä alkoi vaalia niiden luoja — kansa. Tallinnan kaupungin linnoitusvyöhyke otettiin valtion suojelukseen ja vuodesta 1953 lähtien kunnostaa niitä Tieteellinen restaurointiverstas Tallinnan arkkitehtonisten muistomerkkien suojelutoimiston tilauksesta. Tämän yhteydessä päähuomio on kiinnitetty säilöntään ja rakennusten historiallisesti todenperäisen ilmeen elävöittämiseen, tarkoituksella, että voitaisiin tutustua arkkitehtonisten muistomerkkien historiaan ja kehitykseen niiden omalla välityksellä, säilyneiden rakennusten tarjoamien mahdollisuuksien mukaan.

Niinpä osa Tallitornin ja Lühike Jalg'in portin välistä ravissutta muuria kunnostettiin 1300-luvun loppupuolen kaltaiseksi, muu osa muurista on taas säilynyt 1500-luvun kaltaisena. 1500-luvun loppuvuosien ilmeen sai myös Nunnatornin ja Kuldjalan tornin välinen jakso, 1400-luvun loppupuolen kaltaisena entisöitiin Toisessa maailmansodassa tuhoutunut Bremenin tornin yläosa. Laajasuuntaisia ja mutkikkaita entistämistöitä suo-

ritetaan Hellemanin ja entisen Virun portin välisellä muurilla. Mittavat työt ovat käynnissä kaupungin luoteispuolella, jossa Tornien aukion 9 tornia saavat uudet kivikatot (samanlaiset kuin 1700-luvun alkupuoliskolla). Kiek in de Kök on avattu kaupunginmuseon haaraosastona, säilötty on vielä monia muitakin muurin osia ja torneja.

Tallinnan kaupunginmuuri elää uutta nuorennuskauttaan. Muinaisen Tallinnan vanha arkkitehtuuri elävöityy, täydellistyvät tietomme sen vuosisatoja vanhojen rakennuskompleksien synty- ja kehitysvaiheista ja muurin vaikutuksesta kaupungin kehitykseen kokonaisuutena.

1. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
2. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
3. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
4. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
5. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
6. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
7. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
8. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
9. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
10. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
11. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
12. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
13. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
14. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
15. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
16. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
17. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
18. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
19. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
20. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
21. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
22. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
23. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
24. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)
25. Nunnabetsgarnen torni, Tornien aukion eteläpuolella (v. 1850)

VALOKUVIEN ALLEKIRJOITUKSET

1. Nunnatornin ja Kuldjalan tornin välinen kaupunginmuurin jakso; restauroitu vv. 1959—1960. Edustaa Tallinnan kaupunginmuurin ilmettä 1500-luvulta.
2. Kuldjalan torni, kaupungin puolelta katsottuna.
3. Nunnatornin ja Kuldjalan tornin välinen kaupunginmuurin jakso ennen kunnostustöitä (v. 1958).
4. Saunatorni, kaupungista katsottuna.
5. Nunnatorni, Tornien aukiolta katsottuna. Torni säilöttiin vv. 1954—55.
6. Nunnatorni; pääsy tornista kaupunginmuurille.
7. Latriini nunnatornissa.
8. Turistit pääsevät restauroituun osaan Nunnatorniin rakennetusta uudesta rautabetonisesta kiertoportaikosta.
9. Täällä voi nähdä kaikki muurinjakso, 1200-luvun keskipaikkeilla rakennetun Nunnaluostarin läntisestä kehämuurista alkaen.
10. Suojakäytävä Nunnatornin kohdalla...
11. ...ja Kuldjalan tornin luona.
12. Kuldjalan tornissa ovat säilyneet vanhat suojakerroksia yhdistävät puuportaat.
13. Takka ja portaikko Kuldjalan tornin ylimmässä suojakerroksessa...
14. ...ja ampumareikä alimmassa suojakerroksessa.
15. Nunnadetagune torni. Torni kunnostettiin v. 1963.
16. Näkymä Loewenscheden tornin restauroituun osaan.
17. Nunnadetagune torni, Tornien aukiolta katsottuna.
18. Nunnadetagune tornin ensimmäinen rakennusvaihe — v. 1373 valmistunut satulatorni.
19. Loewenscheden torni, Tornien aukiolta katsottuna.
20. Näkymä kaupungista katsottuna.
21. Pohjoisten tornien rivi kaupungin luoteisella kehämuurilla ennen rekonstruointia.
22. Köismäen torni ennen uuden katon tekoa (1964).
23. Platen torni kunnostettuine yläosineen.
24. Rakennetaan Platen tornin uutta korkeata kattoa (v. 1964).
25. Torni kaupungista katsottuna ennen kunnostustöitä.

26. Muurin edustalla kulkeva tie, nykyinen Laboratooriumikatu.
27. Grusbeke-tagune torni. Kattoa rekonstruoidaan (v. 1964).
28. Muurin korkeimman osan ulkonema on ravissut. Grusbeke-tagune tornilla näkyvät jäljet osoittavat sen entistä korkeutta.
29. Jäännöksiä Wulfardi-tagune tornista, joka oli ravissut jo 1700-luvun alussa.
30. Suuren Rantaportin etuportti, valmistunut v. 1529.
31. *Machicoulis* etuportin tornissa. Siinä sijainnut kerros on ravissut.
32. Suuren Rantaportin yleisnäkymä.
33. Paksun Margareetan tykkipesäkkeitä.
34. Stoltingin torni, jota käytettiin myös vartiotoraina.
35. Hattorpe-tagune torni. Tornin yläosa on uudelleenrakennettu.
36. Bremenin torni. Restauroidu vu. 1957—58. Edustaa 1400-luvun jälkipuoliskon avotorneja.
37. Tornin ylimmän suojakerroksen vedenpitävää lattiaa restaurointitöiden aikana.
38. Bremenin tornin ylimmän vankilahuoneen ovi.
39. Tornin alimman suojakerroksen ampumareikä (ulkoapäin).
40. Tornin ylimmän vankilahuoneen valoreikä...
41. ... ja alimman vankilahuoneen valoreikä (ulkoapäin).
42. Munkade-tagune torni Müürivahekadulta katsottuna.
43. Yleisnäkymä kaupungin itäisen kehämuurin pohjoisosaan.
44. Virun etuportin sivustatorni.
45. Kappale kaupunginmuuria sisältäpäin entisen Dominikaaniluostarin kohdalla. Kaariniisshit kuuluvat täällä toiseen rakennuskauteen, tukipilarit kolmanteen.
46. Kappale kaupunginmuuria ulkoapäin entisen Dominikaaniluostarin kohdalla. Muurissa näkyy kolmen rakennusvaiheen ampumareivät.
47. Hellemanin tornin ja entisen Virun portin välistä kaupunginmuuria. Sitä kunnostettiin ja säilöttiin vu. 1960—62.
48. Hellemanin torni.
49. Hinken torni. Kunnostettiin asuinhuoneiksi 1800-luvulla.
50. Assauwen torni. Kunnostettiin v. 1955.
51. Kiek in de Kök, yleisnäkymä kaupungista katsoen.
52. Kiek in de Kök kunnostettiin ja avattiin matkailijoille v. 1958. Tornin viides kerros.
53. Kiek in de Kökin kuudes kerros, jonka alkuperäinen vedenpitävä lattia paljastui v. 1962 tutkimustöiden kulussa.
54. Kivisieni Kiek in de Kökin katon huipulla. Kattopäällystys ulottui sienihatun alle.

55. Tykin ampumareikä tornin neljännessä kerroksessa.
56. Näkymä Neitsi-torniin. Oikealla Kiek in de Kōk.
57. Kaupunginmuuri Tallitornin luona kunnostettiin kahdessa vaiheessa — v. 1956 ja vv. 1960—61. Nyt täällä näkyvät muurin kaikki rakennusvaiheet.
58. Näkymä Tallitorniin alakaupungista.
59. Tallitorni Toompealta katsottuna. Tornin ylin kerros ei ole alkuperäinen, samoin muurin läpäisevä käytävä.
60. Lühike Jalg.
61. Pikk Jalg porttitorneineen, linnoituksesta katsottuna.
62. Kiek in de Kōk lännestä katsottuna.

KASUTATUD MATERJAL

- ¹ L. Tiik, Vana Tallinn, autoreferaat dissertatsiooni juurde (dissert. nr. 307966 Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus), Tartu 1958, lk. 9 jj. (tsit. Tiik, Vana Tallinn, autoref.).
- ² a) P. Johansen, Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Del. 74, Stockholm 1951, lk. 40 (tsit. Johansen, Nordische Mission).
b) Tiik, Vana Tallinn, autoref., lk. 8 jj.
- ³ E. Nottbeck u. W. Neumann, Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval I, Burg und Stadtbefestigung, Reval 1896, lk. 12 (tsit. Nottbeck-Neumann, Reval).
- ⁴ a) L. Tiik, Vana Tallinn, dissertatsioon nr. 307966 Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus, Tartu 1958, lk. 195, 196 (tsit. Tiik, Vana Tallinn).
b) V. Raam, Niguliste kiriku Antoniuse kabeli väliuurimiste aruanne, käsikiri Teaduslikus Restaureerimise Töökojas, Tallinn 1964.
- ⁵ Johansen, Nordische Mission, lk. 36.
- ⁶ E. Alamaa, Topograafiline ülduurimus «Tallinn», teema 8 — linnakindlustused, RPI Estonprojekt, esialgne käsikiri, Tallinn 1959, lk. 18. TLA materjalide osas on käsikirjas kasutatud A. Kivi märkmeid ja väljavõtteid (tsit. Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused).
- ⁷ Nottbeck-Neumann, Reval, lk. 12 jj.
- ⁸ L. Tiik, Ürikulisi andmeid Tallinna keskaegse linnamüüri kohta, käsikiri TRT aastaraamatule 1960. a. (tsit. Tiik, Ürikulisi andmeid).
- ⁹ Mõeldud on P. Johanseni ja L. Tiigi hüpoteese.
- ¹⁰ R. Zobel: a) Tallinna linnamüüri Munkadetaguse (Kampferbecki) torni 1959...62. a. väliuurimiste aruanne, käsikiri Teadusliku Restaureerimise Töökoja (TRT) arhiivis P-415, Tallinn 1962 (tsit. Zobel, TRT P-415).
b) Tallinna linnamüür Viru tänavast Hellemani tornini, 1960...63. a. väliuurimiste aruanne, köide I, käsikiri TRT arhiivis P-493, Tallinn 1963 (tsit. Zobel, TRT P-493).

- c) Artikkel «Mida tehakse Müürivahe tänavas» ajalehes «Sirp ja Vasar» nr. 34 (21. 08. 1964. a.).
- ¹¹ Zobel, TRT P-415, 493.
- ¹² Sellele müürile juhtis autori tähelepanu V. Raam, kes selle 1963. a. avastas. Vrd. ka V. Raami märkus artiklis «Suviseid ekspeditsioone» (Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, ühiskonnateaduste seeria, köide 4, Tallinn 1964, lk. 377).
- ¹³ Zobel, TRT P-493.
- ¹⁴ a) V. Raam, Tallinna linnakindlustusvööndi lõik Nunnatornist Kuldjala tornini, köide II — ehitusajaloolised uurimused II osa, käsikiri TRT arhiivis P-212, Tallinn 1960, lk. 92 (tsit. Raam, TRT P-212).
- b) V. Raam ja R. Zobel, Tallinna linnakindlustusvööndi lõik Nunnatornist Kuldjala tornini, köide IV — graafiline materjal, käsikiri TRT arhiivis P-213, Tallinn 1960 (tsit. Raam — Zobel, TRT P-213).
- ¹⁵ Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch, II Bd., Reval 1855, nr. 632 (tsit. UB II). Käesolevas töös on kasutatud dots. R. Kleisi tõlget L. Tiigi eespool nimetatud artiklile «Ürikulisi andmeid».
- ¹⁶ Raam, TRT P-212, lk. 96.
- ¹⁷ Tiik, Ürikulisi andmeid.
- ¹⁸ R. Zobel, Aruanne väliuurimistest Nunnatornis 1959...63. a., käsikiri TRT arhiivis P-455, Tallinn 1963 (tsit. Zobel, TRT P-455).
- ¹⁹ Raam, TRT P-212, lk. 97 jj.
- ²⁰ UB II, 838.
- ²¹ a) RPI «Eesti Projekt», Insenergeoloogilised uurimised, Linnamüüri lõik Müürivahe tänaval Viru tänavast Müürivahe põiktänavani, käsikiri «Eesti Projekti» arhiivis TB-589-61, Tallinn 1961.
- b) R. Zobel, V. Vaher, V. Buldas, Tallinna linnamüüri lõik end. Viru värava ja Kampferbecki torni vahel, tööde vahearuanne seisuga 15. 11. 1961, käsikiri TRT arhiivis P-318, Tallinn 1961.
- ²² K. Kaal, Andmeid «Kuradiema» torni ja sealse ümbruskonna kindlustiste ehitusloost, Vana Tallinn II köide, II vihik, Tallinn 1937, lk. 50 jj. (tsit. Kaal, Kuradiema torn).
- ²³ Nagu selgus kino «Sõprus» ja Müürivahe 2 hoone rajamisel.
- ²⁴ Zobel, TRT P-493.
- ²⁵ Rataskaevu tänava idaküljel asunud vallikraavi ja 2,3 m paksust müüri on k. o. kirjutise autor (koos V. Raami ja R. Eesmaaga) registreerinud tänavavõrkude tranšeede kaevamisel erinevates kohtades kahel korral: okt.-nov. 1961. a. ja apr.-mais 1964. a.

- 26 R. Zobel ja V. Raam, Bremeni torni 1957...60. a. väliuurimiste aruanne, käsikiri TRT arhiivis P-260, Tallinn 1961 (tsit. Zobel — Raam, TRT P-260).
- 27 V. Raami määrang.
- 28 P. Johansen, Libri de diversis articulis 1333—1374, Tallinna Linna Arhiivi väljaanded nr. 8, Tallinn 1935, lk. 71 (tsit. Johansen, Libri de diversis articulis).
- 29 Tiik, Ürikulisi andmeid.
- 30 Sama.
- 31 Sama.
- 32 Sama.
- 33 Sama.
- 34 Väravate nimetused samast.
- 35 Väravate nimetused samast.
- 36 a) Raam, TRT P-212, lk. 105.
b) Tiik, Ürikulisi andmeid.
- 37 V. Raami määrang.
- 38 a) Raam, TRT P-212, lk. 107 jj.
b) Raam — Zobel, TRT P-213.
- 39 O. Greiffenhagen, Tallinna vanimad arveraamatud 1363—1374. a., Tallinna Linna Arhiivi väljaanded nr. 3, Tallinn 1927, lk. 35 ja 49 (tsit. Greiffenhagen, 1363—1374).
- 40 Raam, TRT P-212, lk. 110.
- 41 Sama, lk. 107 (Greiffenhagen, 1363—1374, lk. 39, 56).
- 42 Raam, TRT P-212, lk. 109.
- 43 Tiik, Vana Tallinn, lk. 193—207. Autor peab võimalikuks, et siis ehitati Tallitorn. Tegelikult on Tallitorn ja ringmüür üheaegselt ehitatud. Vrd. ka Zobel, TRT P-401.
- 44 R. Zobel, Tallinna linnamüüri lõik Tallitorni ja Neitsitorni vahel, 1960...62. a. väliuurimiste aruanne, käsikiri TRT arhiivis P-401, Tallinn 1962 (tsit. Zobel, TRT P-401).
- 45 Johansen, Libri de diversis articulis, lk. 71.
- 46 Greiffenhagen, 1363—1374, lk. 47.
- 47 Zobel — Raam, TRT P-260.
- 48 Tiik, Ürikulisi andmeid.
- 49 Zobel, TRT P-415.
- 50 Raam, TRT P-212, lk. 107.
- 51 A. Tuulse, Zur Baugeschichte der Tallinner Burg, Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1935, Tartu 1937, lk. 61 jj. (tsit. Tuulse, Tallinner Burg).

- ⁵² Tiik, Ürikulisi andmeid; varem oli see nimestik dateeritud 1410. aastasse (E. Nottbeck, Der alte Immobilienbesitz Revels, Reval 1884, lisa).
- ⁵³ Raam, TRT P-212, lk. 114 jj.
- ⁵⁴ P. Johanseni määrang L. Tiigile saadetud väljavõtetest käsikirjast «Die Unterstadt» (Reval).
- ⁵⁵ Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused, lk. 52.
- ⁵⁶ Sama, lk. 57.
- ⁵⁷ E. Nottbeck (xx), artikkel ajalehes «Revalsche Zeitung» nr. 233, 8. 10. 1882. a.
- ⁵⁸ P. Johanseni määrang L. Tiigile saadetud väljavõtetest käsikirjast «Die Unterstadt» (Reval).
- ⁵⁹ Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused, lk. 59, 60.
- ⁶⁰ P. Johanseni määrang.
- ⁶¹ Nottbeck—Neumann, Reval, lk. 15.
- ⁶² Zobel, TRT P-415.
- ⁶³ Zobel, TRT P-455.
- ⁶⁴ V. Raami ja R. Zobeli määrang.
- ⁶⁵ Zobel, TRT P-455.
- ⁶⁶ Zobel, TRT P-493.
- ⁶⁷ Zobel — Raam, TRT P-260. Bremeni torni vanglaruumide ehitamine on V. Raami poolt dateeritud XV sajandi esimeste kümnendite vahetusse.
- ⁶⁸ Zobel, TRT P-493.
- ⁶⁹ Tallinna Inseneridekomando poolt valmistatud ülesmõõtmisjoonised, avastatud H. Üpruse poolt 1953. a. NSV Liidu Riiklikus Sõjaajaloolises Keskarhiivis Moskvast (ЦГВИАМ, nüüd ЦГАБМФ СССР).
- ⁷⁰ Raam, TRT P-212, lk. 111 jj.
- ⁷¹ Zobel, TRT P-455.
- ⁷² Raam, TRT P-212, lk. 115 jj.
- ⁷³ Sama.
- ⁷⁴ Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused, lk. 29.
- ⁷⁵ V. Vaga, koguteos «Eesti arhitektuuri ajalugu», ptk. Linnakindlustused, 1955/56. a. käsikiri (tsit. Vaga, Linnakindlustused).
- ⁷⁶ Sama.
- ⁷⁷ P. Johanseni määrangud käsikirjast «Die Unterstadt» (Reval), (Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused, lk. 30).
- ⁷⁸ Sama (Tiik, Ürikulisi andmeid).
- ⁷⁹ Sama.

- 80 ЦГАБМФ СССР, ф. 3, оп. 26, д. 216.
- 81 V. Vaga dateering (Vaga, Linnakindlustused).
- 82 a) Raam, TRT P-212, lk. 116 jj.
b) Zobel — Raam, TRT P-260.
- 83 P. Johanseni määrang L. Tiigile saadetud väljavõtetest käsikirjast «Die Unterstadt» (Reval). (Tiik, Ürikulisi andmeid.)
- 84 R. Zobel, Tallinna linnamüüri suurtükitor «Kiek in de Kök», 1962. a. väliuurimised: köide I — väliuurimiste dokumentatsioon, käsikiri TRT arhiivis P-377, Tallinn 1962; köide II — väliuurimiste üldistused, käsikiri TRT arhiivis P-378, Tallinn 1962 (tsit. Zobel, TRT P-377, P-378).
- 85 Tuulse, Tallinner Burg, lk. 61—65.
- 86 Tiik, Ürikulisi andmeid; varem oli see nimestik dateeritud 1525. aastasse (Bunge, Band V, Dorpat 1847, lk. 220—222) ja P. Johanseni määrangu järgi 1507—1512. aastasse.
- 87 ЦГАБМФ СССР, ф. 3, оп. 26, д. 216.
- 88 Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused, lk. 70.
- 89 Zobel, TRT P-401.
- 90 Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused, lk. 73, 74.
- 91 Raam, TRT P-212, lk. 118, 119.
- 92 Zobel, TRT P-378.
- 93 S. Karling, Die Marienkapelle an der Olaikirche in Tallinn und ihr Bildwerk, Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1935, Tartu 1937, lk. 112 (tsit. Karling, Die Marienkapelle).
- 94 Nottbeck — Neumann, Reval, lk. 23.
- 95 Karling, Die Marienkapelle, lk. 112.
- 96 Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused, lk. 49.
- 97 P. Johanseni määrang (R. Kenkmaa, Suurtükitor «Vaata kööki», Õhtuleht, 01. 10. 1957. a.).
- 98 Tiik, Vana Tallinn, lk. 261.
- 99 Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused, lk. 64.
- 100 Nottbeck — Neumann, Reval, lk. 26.
- 101 P. Johanseni määrang (Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused, lk. 64).
- 102 Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused, lk. 65.
- 103 ЦГАБМФ СССР, ф. 3, оп. 26, д. 209.
- 104 P. Johanseni määrang käsikirjast «Die Unterstadt» (Reval), lk. 4, 5 (Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused, lk. 31).
- 105 Kaal, «Kuradiema» torn, lk. 47.
- 106 Raam, TRT P-212, lk. 119.
- 107 Sama.

- 108 A. Kivi andmeil (Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused, lk. 35, 58, 76).
- 109 Sama, lk. 49, 64.
- 110 Nottbeck — Neumann, Reval, lk. 12 jj.
- 111 A. Kivi andmeil (Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused, lk. 32).
- 112 Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused, lk. 86—98.
- 113 Zobel, TRT P-377, P-378.
- 114 R. Kenkmaa märkmed Rootsi Sõjaarhiivi materjalidest (TLA, f. 1150, nim. 1, sü. 13).
- 115 Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused, lk. 95.
- 116 NSV Liidu Riiklikus Sõjamerelaevastiku Keskarhiivis (ЦГАБМФ СССР).
- 117 A. Kivi andmeil (Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused, lk. 65).
- 118 Sama, lk. 54.
- 119 Sama, lk. 51.
- 120 Sama, lk. 32, 33.
- 121 Sama, lk. 44, 58, 63.
- 122 Nottbeck — Neumann, Reval, lk. 15.
- 123 Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused, lk. 33, 34.
- 124 Sama, lk. 69.
- 125 Nottbeck — Neumann, Reval, lk. 14.
- 126 Alamaa — Kivi, Tallinn, linnakindlustused, lk. 46, 47, 51, 55, 59, 60, 69.

SISUKORD

XIII sajand	8
XIV sajand	17
XV sajand	47
XVI sajand	76
XVII sajand	92
XVIII—XX sajand	100
Таллинская городская стена	113
Подписи к фотографиям	123
Tallinner Stadtmauer	126
Verzeichnis der Abbildungen	136
Tallinnan kaupunginmuuri	139
Valokuvien allekirjoitukset	148
Kasutatud materjal	151

Kujundus: H. POLBERG

Joonised: R. ZOBEL

Fotod: B. MÄEMETS — 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13,
14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22,
23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31,
33, 34, 35, 42, 43, 44, 45, 47, 48,
49, 50, 52, 53, 55, 56, 58, 59, 60,
61, 62 ja kaanefoto;

F. OLOP — 36;

V. RAAM — 3, 37, 38;

H. RENNIK — 39, 40, 41;

R. VALDRE — 32, 51;

R. ZOBEL — 46, 54, 57

Цобель Рэйн Эрнстович

ТАЛЛИНСКАЯ ГОРОДСКАЯ СЕНА

На эстонском языке

Оформление Х. Полберг

Издательство «Ээсти Раамат»

Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja E. Tuulik

Kunstiline toimetaja H. Tikand

Tehniline toimetaja O. Kasemets

Korrektor Ü. Rattur

Ladumisele antud 20. XII 1965. Trükkimisele antud 17. V 1966. Paber 60 × 84, 1/16. Trükipoognaid 10 + 3,5 pg. lisa. Tingtrükipoognaid 12,6. Arvestuspoognaid 12,18. Trükiarv 20 000. MB-04933. Tellimise nr. 9804. Hans Heidemanni nime-line trükikoda, Tartu, Ülikooli tn. 17/19. II Pildipoognad trükkinud trükikoda «Oktoober», Tallinn, Tartu mnt. 41.

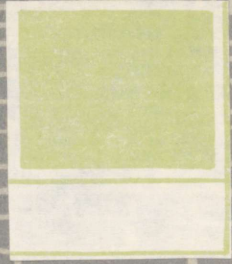
Trükipaber nr. 1 — Ligatne Paberivabrik, Läti NSV

Hind rbl. 1.—

5-21-3

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00426322 6

RBL. 1.-

EEK

A

27 722

~~201 653~~